

**T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

**TRANSHÜMANİZM VE YAPAY ZEKÂ ÇAĞINDA
İNSANIN DÖNÜŞÜMÜ VE DİNİN GELECEĞİ: KELÂMÎ
BİR İNCELEME**

Yüksek Lisans Tezi

**Hazırlayan
Arzu BAYRAM**

**Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Recep ERKMEN**

HAZİRAN 2026, ERZİNCAN

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

“Transhümanizm ve Yapay Zekâ Çağında İnsanın Dönüşümü ve Dinin Geleceği: Kelâmî Bir İnceleme” Yüksek Lisans tezim tarafımda incelenmiştir. Buna göre tezimde bilimsel etik ihlali ve intihal olarak nitelendirilebilecek herhangi bir durum olmadığını taahhüt ederim. Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir biçimde elde edildiğini; aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi beyan ederim.

Arzu BAYRAM

T.C.

ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Ana Bilim Dalı : Temel İslam Bilimleri

Program Adı : Tezli Yüksek Lisans

Tez Başlığı : Transhümanizm ve Yapay Zekâ Çağında İnsanın
Dönüşümü ve Dinin Geleceği: Kelâmî Bir İnceleme

Yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının a) Giriş b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan (Kapak, Ön söz, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) toplam 139 sayfalık kısmına ilişkin 20/05/2026 tarihinde **IThenticate/Turnitin** intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre tezin benzerlik oranı %3'tür.

Filtrelemeye tırnak içerisindeki alıntılar dahil edilmiştir. Filtrelemede yedi (7) kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç tutulmuştur.

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İntihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmasının herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edilmesi durumunda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim. 20/05/2026

Danışman: Dr.Öğr. Üyesi Recep ERKMEN

Öğrenci: Arzu BAYRAM

KILAVUZA UYGUNLUK

“Transhümanizm ve Yapay Zekâ Çağında İnsanın Dönüşümü ve Dinin Geleceği: Kelâmî Bir İnceleme” başlıklı Yüksek Lisans Tezi Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırlanmıştır.

Hazırlayan

Arzu BAYRAM

Danışman

Dr.Öğr. Üyesi Recep ERKMEN

KABUL ve ONAY TUTANAĞI

Dr. Öğr. Üyesi Recep ERKMEN danışmanlığında **Arzu BAYRAM** tarafından hazırlanan “**Transhümanizm ve Yapay Zekâ Çağında İnsanın Dönüşümü ve Dinin Geleceği: Kelâmî Bir İnceleme**” adlı bu çalışma jüri tarafından Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Kelam Bilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

09/06/2026

JÜRİ:

Danışman	: Dr. Öğr. Üyesi Recep ERKMEN	(İmza)
Üye	: Prof. Dr. Muhammed KIZILGEÇİT	(İmza)
Üye	: Doç. Dr. İbrahim AKSU	(İmza)

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu'nun /.... /2026 tarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

..... /..... /2026

Doç. Dr. Müge MANGA

Enstitü Müdürü

ÖN SÖZ

Bilim ve teknoloji, insan hayatına dahil olduğu andan itibaren yaşamı değiştiren en önemli unsurlardan biri olmuştur. Günümüzde özellikle NBIC teknolojileri, yapay zekâ ve dijitalleşme alanında yaşanan hızlı gelişmeler, insanın kendisini, dünyayı ve dini anlama biçimini de etkilemektedir. Bilim ve teknoloji sahasında yaşanan ilerlemeler sadece teknolojik değişimlerle sınırlı değil; aynı zamanda insanın ontolojik konumu, özgürlüğü, ölüm anlayışı ve Tanrı-insan ilişkisi gibi meseleler üzerinde etkiler oluşturan yeni bir değişim ve dönüşüm süreci olarak değerlendirilmektedir. Bu gelişmelerle birlikte ortaya çıkan transhümanizm düşüncesi insanın fiziksel, zihinsel ve bilişsel sınırlarını aşabileceğini ve teknoloji sayesinde gelişeceğini ve en nihayetinde posthuman olarak ifade edilen yeni bir varlık formuna ulaşacağını savunmaktadır. Transhümanizm ve yapay zekâ çağında yaşanan bu dönüşüm, geleneksel dini düşüncede merkezi konumda yer alan insan, ruh, ölüm, yaratılış, ahiret, özgür irade gibi temel metafizik kavramların yeniden tartışılmasına neden olmaktadır. Bilhassa teknolojik tekillik, dijital ölümsüzlük, zihin yükleme ve kopyalanması, insan-makine entegrasyonu gibi fikirler, insanın mahiyeti ve Tanrı ile olan ilişkisi açısından önemli teolojik ve ontolojik sorunları da beraberinde getirmiştir.

Yapılan bu çalışmada yapay zekâ çağı dediğimiz günümüzde meydana gelen söz konusu değişimler, kelâmî perspektiften ele alınmıştır. Çalışmada öncelikle transhümanizmin düşünsel arka planı, evrim anlayışı, teknolojik tekillik düşüncesi, post-human insan tasavvuru incelenmiştir. Ardından yapay zekânın tarihsel gelişimi, seküler ve temel İslami ilimlerde kullanım alanları ve bu alanlara olan etkileri değerlendirilmiştir. Ayrıca dijital ölümsüzlük, zihin aktarımı, klonlama, algoritmik hegemonya, deizm ve apateizm gibi konuların insanın ontolojik yapısı, özgür iradesi, anlam arayışı ve din üzerindeki etkileri değerlendirilmiştir. Bu bağlamda çalışma, teknolojik gelişmelerin sadece bilimsel değil, beraberinde teolojik, epistemolojik ve etik sonuçları doğurduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır

Arzu BAYRAM, Erzincan, 2026

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde öncelikli olarak maddi ve manevi desteklerini üzerimden eksik etmeyen, bilgi ve tecrübeleriyle bana yol gösteren, yüksek lisans eğitimime başladığım ilk aylardan itibaren çeşitli okumalar tavsiye ederek beni bu alanda çalışmaya teşvik eden, akademik gelişimimi yakından takip eden, tez sürecimin her aşamasını sabır ve titizlikle izleyen ve bu çalışmanın ortaya çıkmasında en büyük paya sahip olan kıymetli danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Recep ERKMEN'e; idari ve akademik yoğunluğuna rağmen tezimi baştan sona okuyarak değerlendiren, görüş ve önerileriyle çalışmanın olgunlaşmasına ve yönünün belirginleşmesine önemli katkılar sunan Prof. Dr. Muhammed KIZILGEÇİT'e; tezimi baştan sona inceleyerek yapıcı eleştirileri ve önerileriyle çalışmanın gelişimine değerli katkılarda bulunan Doç. Dr. İbrahim AKSU'ya; bu süreçte manevi desteğiyle beni sürekli teşvik eden Dr. Öğr. Üyesi Hatice ALTUNDAL ERKMEN hocama; tezin yazımı ve tamamlanması sürecinde bilgi, tecrübe ve desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen değerli arkadaşım Fahrettin YILMAZ'a; ayrıca tezin teknik süreçlerinde sağladığı katkılar dolayısıyla Muhammed Yusuf AKBAŞ'a; desteklerini her daim yanımda hissettiğim çok değerli eşime ve çocuklarıma şükranlarımı sunuyorum.

Arzu BAYRAM

TRANSHÜMANİZM VE YAPAY ZEKÂ ÇAĞINDA İNSANIN DÖNÜŞÜMÜ VE DİNİN GELECEĞİ: KELÂMÎ BİR İNCELEME

Arzu BAYRAM

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi,

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Tezi, Haziran 2026

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Recep ERKMEN

ÖZET

Bu çalışma, transhümanizm ve yapay zekâ çağında insanın dönüşümünü ve dinin geleceğine dair ortaya atılan yeni paradigma değişimlerini kelâmî bir perspektiften analiz etmeyi amaçlamaktadır. Klasik dini düşüncede insan belirli bir amaç doğrultusunda sabit bir öz yapıya sahip bir varlık olarak tasavvur edilirken, transhümanizm düşüncesi insanı teknoloji ve bilim sayesinde geliştirilebilen, tasarlanabilen ve yeniden inşa edilebilen bir varlık formuna indirgemektedir. Bu yaklaşım insanın biyolojik sınırlarının aşılabileceği düşüncesini savunmaktadır. Çalışmada, transhümanizm ideolojisinin tarihsel gelişim süreci ve düşünsel arka planı ele alınırken; Rönesans ve Reform hareketleri, Aydınlanma dönemi ve evrim teorisinin bu düşünce sisteminin gelişimine etkileri değerlendirilmiştir.

Araştırmada ölümsüzlük, klonlama, zihin yüklemesi ve insan-makine bütünleşmesi, transhümanist iddiaların ruh, beden, yaratılış, ölüm ve ahiret gibi temel metafizik kavramlarla ilişkisi analiz edilmiştir. Bunun yanında deizm ve apateizm gibi çağdaş akımların ve Terasem gibi siber dinlerin din anlayışı üzerindeki etkileri ele alınmıştır. Ayrıca yapay zekâ ve algoritmik sistemlerin ortaya çıkardığı “algoritmik hegemonya” kavramı üzerinden özgürlük, mahremiyet ve dindarlık ilişkisi değerlendirilmiştir. Sonuç olarak bu çalışma transhümanizm ve yapay zekâ çağının insan, din ve toplum üzerindeki etkilerinin sadece teknolojik olmadığı, aynı zamanda ontolojik ve teolojik boyutları olduğunu da ortaya koymaktadır. Bu süreçte teknolojinin insanın hizmetinde bir araç olarak kalması, insanın özgürlüğü, ahlaki sorumluluğu ve anlam arayışının korunması açısından büyük önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Transhümanizm, Yapay Zekâ, Teknolojik Tekillik, Dijital Ölümsüzlük, İnsanın Dönüşümü

TRANSHUMANISM AND THE TRANSFORMATION OF HUMANITY IN THE AGE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE: A THEOLOGICAL ANALYSIS

Arzu BAYRAM

Erzincan Binali Yıldırım University

Graduate School of Social Sciences

Master's Thesis, June 2026

Thesis Advisor: Asst. Prof. Dr. Recep ERKMEN

ABSTRACT

This study examines human transformation in the age of transhumanism and artificial intelligence and analyzes shifts in the future of religion from a theological (*kalām*) perspective. While classical religious thought views humans as having a fixed essence and divine purpose, transhumanism presents humanity as a form of existence enhanced and redesigned through technology, overcoming biological limits. The research explores the foundations of transhumanism, emphasizing the influence of the Renaissance, Reformation, Enlightenment, and evolutionary theory. It also analyzes concepts such as immortality, cloning, mind uploading, and human-machine integration in relation to theological notions including the soul, creation, death, and the afterlife.

Furthermore, the study discusses deism, apatheism, and cyber-religious movements such as Terasem in relation to contemporary religious understanding. The concept of “algorithmic hegemony” is evaluated in terms of its effects on freedom, privacy, and religious life. The findings show that the impact of transhumanism and artificial intelligence on humanity, religion, and society is not only technological but also ontological and theological. Thus, human freedom, moral responsibility, and meaning remain essential in a technology-driven world.

Keywords: Transhumanism, Artificial Intelligence, Technological Singularity, Digital Immortality, Human Transformation

İÇİNDEKİLER

TRANSHÜMANİZM VE YAPAY ZEKÂ ÇAĞINDA İNSANIN DÖNÜŞÜMÜ VE DİNİN GELECEĞİ: KELÂMÎ BİR İNCELEME

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	i
TEZ ÖZGÜNLÜK SAYFASI.....	ii
KILAVUZA UYGUNLUK	iii
KABUL ve ONAY TUTANAĞI.....	iv
ÖN SÖZ.....	v
TEŞEKKÜR.....	vi
ÖZET	vii
ABSTRACT	viii
İÇİNDEKİLER.....	ix
SİMGELER ve KISALTMALAR LİSTESİ.....	xii
ŞEKİLLER LİSTESİ	xiii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TRANSHÜMANİZMİN DÜŞÜNSEL VE TEKNOLOJİK ARKA PLANI

1.1. Bir Ontolojik Dönüşüm Olarak Transhümanizm	10
1.2. Biyolojik İnsan Fikrinde Dönüşüm	12
1.2.1. Paradigmatik Dönüşüm: Evrimleşmesi Gereken Tür Olarak İnsan	16
1.2.2. Biyolojik Evrimde İvmelenme Olgusu.....	21
1.2.3. Tekillik (Singularity)	28
1.2.4. Transhümanizm, Yapay Zekâ ve Teknolojik Tekillik.....	34
1.3. Transhümanizmin Teolojik İddiaları	36
1.3.1. Terasem: Dijital Eskatoloji.....	39

1.3.2. Deizm: Tanrı'nın İşlevsizleştirilmesi	44
1.3.3. Apateizm: Tanrı Probleminin Anlamsızlaşması ve Dini Duyarsızlık	50

İKİNCİ BÖLÜM

YAPAY ZEKÂ VE DİJİTAL TEOLOJİ: DİNİN EVRİMLEŞMESİ

2.1. Yapay Zekâ.....	56
2.2. Yapay Zekâ Çeşitleri ve Tarihi Gelişim Süreci.....	60
2.2.1. Yapay Zekânın Kullanıldığı Sektörler ve Etkileri.....	68
2.2.2. Yapay Zekânın Günümüzde Kullanım Alanları.....	69
2.3. İslami İlimlerde Yapay Zekâ Uygulamaları	73
2.4. Kelâm ve Transhümanizm: Özgürlük, Mahremiyet ve Dindarlık.....	76
2.4.1. Algoritmik Hegemonya: İrade Kavramının Problemleşmesi	79
2.5. Yapay Zekâ ve İslami İlimler: Riskler	83

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TRANSHÜMANİZM VE YAPAY ZEKÂ ÇAĞINDA DİN: TEKİLLİK TEMELLİ RİSKLER VE SORUNLAR

3.1. Transhümanizm ve Yapay Zekâ Çağı	89
3.2. Tekillik Çağında İnsan: Ontolojik ve Teolojik Tehditler	91
3.3. Transhümanizm: Teknolojik Devrimler ve Ölümsüzlük Projeleri	95
3.4. Klonlama: İnsanlık 3.0'a Doğru	95
3.4.1. Sağaltıcı Klonlama Yöntemi	99
3.4.2. Kriyoprezervasyon Yöntemi: Bilimsel Temelleri, Uygulama Alanları ve Etik Boyutları.....	104
3.4.3. Din ve Dondurulmuş Bedenin Yeniden Canlandırılması	107
3.4.4. Klonlanma Uygulamalarının, Teolojik, Ontolojik ve Etik Boyutları.....	110
3.5. Posthuman Tanrı Tasavvuru ve İnsan Fiilleri	112
3.6. Tekillik Sonrası Dünya: Din, İnsan ve Anlam Krizi	117

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TELEOLOJİK İNSANDAN TEKNOLOJİK VARLIĞA

4.1. Yapay Zekâ, Dijital Ölümsüzlük ve 2045 Projeleri	122
4.2. Yapay Zekâ ve İnsan Etkileşimi: İnsanın Mahiyeti Sorunu	124
4.3. Dijital Ölümsüzlük: İnsanın Hüviyeti Sorunu	128
4.4. Dijital Varlık: Tanrı–İnsan İlişkisinin Teolojik Sınırları.....	130
KAYNAKÇA.....	140
ÖZ GEÇMİŞ.....	146

SİMGELER ve KISALTMALAR LİSTESİ

S	: Sayfa
TAHK	: Tahkik Eden
ED	: Editör
VB	: Ve benzeri
T.C	: Türkiye Cumhuriyeti
DR	: Doktor
ÖĞR	: Öğretim
DOÇ	: Doçent
VD	: Ve diğerleri
ÇEV	: Çeviren
ÖL	: Ölüm Tarihi
M.Ö	: Milattan Önce
NŞR	: Neşreden
HAZ	: Hazırlayan
V.S	: Vesayire
TS	: Tarihsiz
S.A.V	: Sallallahu aleyhi ve sellem
B	: Bin
BKZ	: Bakınız

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.1: Evrimin Altı Evresi.....	25
Şekil 1. 2: Tekilliğe Geri Sayım.....	26
Şekil 2. 1:Yapay Zekanın Tarihi Gelişim Süreci.....	62

GİRİŞ

21. yüzyıl sadece keşiflerin hızlandığı bir zaman dilimi değil, beraberinde insanın doğasının ve sınırlarının da köklü biçimde sorgulandığı bir çağdır. Yapay zekâ, nöroteknoloji, genetik mühendisliği ve sibernetik alanlarında yaşanan gelişmeler, teknolojinin artık sadece bir araç olmadığını, aynı zamanda insanın doğrudan öznesi haline dönüştüğü bir evreyi de temsil etmektedir. Bu bağlamda transhümanist ideoloji, bu teknolojik atılımları birleştiren felsefi bir çatı sunarken; diğer taraftan da insanın sadece hastalıkları tedavi etmesi veya yaşam kalitesini ve konforunu artırmasıyla yetinmeyip, doğrudan evrimsel sınırlarını aşmayı hedefleyen bir paradigma önermektedir. Transhümanizm düşüncesi, insanın biyolojik ve bilişsel sınırlarını aşarak varlığını geliştirme ve hatta insan sonrası (posthuman) bir aşamaya erişme vizyonunu benimseyen felsefi ve teknolojik bir düşünce akımıdır. Bu ideoloji insanın özünü ve mahiyetini yeniden tanımlama iddiası taşıırken, yapay zekâ teknolojileri ise insana özgü kabiliyet ve yetenekleri (bilgiyi üretebilme, problemler karşısında çözüm önerileri sunabilme, dışarıdan herhangi bir etkiye maruz kalmadan kendi kendine karar verebilme, farklı iki şey arasında tercih yapabilme v.b.) makineler üzerinde inşa edilmesini mümkün kılmaktadır. Dolayısıyla yapay zekâ, transhümanizm düşüncesinin iddiaları ve hedeflerine ulaşma yolunda elini en çok kuvvetlendiren ve katalizör görevi gören en önemli teknolojidir.

Klasik anlayışa göre insan belirli bir öz ve amaç doğrultusunda varlığı kabul edilirken, transhümanist düşünce bu anlayışı radikal bir biçimde sorgulamaktadır. Bu yaklaşım insanı biyolojik sınırlarıyla tanımlanan nihai bir varlık değil, aksine bu biyolojik sınırları teknik bir hata ve kusur olarak görmektedir. Deyim yerindeyse insanı bir “mühendislik hatası” olarak konumlandıran bu yaklaşım, aynı zamanda bu teknik problemi de yine kendisinin yönettiği bir süreçle aşacağını iddia etmektedir. Özellikle biyoteknoloji ve yapay zekâ alanında yaşanan gelişme ve ilerlemeler, insanın kendi doğasına müdahale etme yetkisinin olabileceği fikrini güçlendirmiştir. Bu durum ise insanın mahiyeti, özgür iradesi, ruhu, yaratılış amacı, ölüm ve ahiret gibi temel metafizik/dini meseleleri hem bilimsel hem de teolojik zeminlerde yeniden yorumlanmasını zorunlu kılmaktadır. Nitekim insanın biyolojik sınırlarının aşılmasını nihai hedef olarak belirleyen bu ideoloji insanı sürekli gelişmeye, tasarlanmaya ve dönüştürülmeye açık bir ara varlık formu olarak görmekte; nihai hedef olarak ise

“posthuman” (üst insan) olarak nitelendirilen biyolojik sınırlarını aşmış, yapay zekâ ve siberetik ile bütünleşen yeni bir varlık türünün inşasını amaçlamaktadır.

İnsanoğlunun geçireceği bu dönüşümün en ileri safhası olarak temsil edilen teknolojik tekillik (singularity) fikri, yapay zekânın insan zekâsını kat kat aşması sonucu kendi kendini geliştirdiği, insan ile makinenin, gerçek ile sanalın birbirinden ayırt edilemeyeceği bir süreci ifade etmektedir. Bu durum sadece teknik bir gelişme olmayıp; insanın kimliği, benliği, özgür iradesi ve sorumluluğu gibi temel kavramları tartışmanın merkezine alacaktır. İnsan ile makine arasındaki sınırın bulanıklaşması “insan nedir?” sorusunu zihinlere getirirken aynı zamanda insanın ontolojik statüsünü de problematize etmektedir. Transhümanizmin özellikle 2045 Initiative Projeleri, klonlama, dijital ölümsüzlük fikri, insan- makine entegrasyonu gibi iddiaları geleneksel dini düşüncede merkezi konuma sahip olan yaratılış, ruh, kader ve ahiret anlayışını da ciddi şekilde sorgulamaktadır. Ayrıca yapay zekâ çağı dediğimiz günümüzde yaşanan teknolojik gelişmeler neticesinde transhümanizm düşüncesinden etkilenecek bilim ve teknolojiyi adeta dinin yerine geçebilecek bir güç olarak konumlandıran yeni dini akımların oluşmasına da neden olmuştur. Tezde transhümanizmin hedef ve iddialarını kendine misyon edinip bu düşüncenin öğretilerini yaymayı kendine görev olarak tanımlayan; yaşanan bu teknolojik gelişmeleri insanın kurtuluşu, ilerlemesi ve ölümsüzlük gibi varoluşsal beklentilerle de ilişkilendiren Terasem hareketinin transhümanizmin dini boyutu olduğuna özellikle vurgu yapılmıştır. Diğer taraftan bilim ve teknolojinin insana sunmuş olduğu imkanlar, kolaylıklar ve somut çözümler bireylerin aşkına karşı ilgisini azaltmakta ve dinin anlam dünyası üzerindeki etkisini dönüştürmektedir. Bu durum ise Tanrı’nın insan hayatındaki rolünü önemsizleştiren ve Tanrı’yı işlevsizleştiren deizm ve apateizm gibi çağdaş düşünce akımlarının yaygınlaşması ve güç kazanmasına neden olmaktadır.

Ayrıca yapay zekâ destekli uygulama ve algoritmalar bireyin davranışlarını yönlendirme potansiyeli taşıırken, bu durum beraberinde özgür irade ve mahremiyet kavramlarını da tartışma alanına dahil etmektedir. Diğer taraftan yapay zekâ destekli teknolojilerin dini alanlarda kullanılmaya başlaması ile İslami ilimler açısından birçok kolaylıklar sağlanırken; aynı zamanda manipülasyon, bağlam kaymaları ve dini otoritenin zayıflaması gibi problemleri de beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda yapılan araştırmanın temel problemi transhümanizm ve yapay zekâ teknolojilerinin hızla geliştiği

çağımızda, insanın ontolojik konumunun nasıl dönüştüğü ve bu dönüşümün dini düşünce üzerinde etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır.

Bu çalışmanın temel amacı insanın teknolojik araçlarla biyolojik ve zihinsel sınırlarını aşmaya yönelik girişimlerini kelâmî bir perspektiften incelemek ve bu dönüşümün dini düşünce üzerindeki etkilerini ortaya koymaktır. Bu genel amaç doğrultusunda çalışma, insanın klasik ontolojik konumundan, posthuman olarak isimlendirilen yeni varlık anlayışına geçiş sürecini değerlendirecektir. Bu bağlamda transhümanizmin öne sürdüğü “insan sonrası” (posthuman) kavramının geleneksel dinî antropolojiyle (insan anlayışıyla) ne ölçüde örtüştüğünü veya çatıştığını ortaya koymayı hedeflenmektedir. Araştırma, transhümanizmin teorik temelleri, evrim düşüncesi ve teknolojik gelişmeler bağlamında ele alınırken, bilhassa Ray Kurzweil’in “İvmelenen Getiriler Yasası” ve “Teknolojik Tekillik” (singularity) kavramı üzerinden insanın geleceğine dair öngörüler değerlendirilmektedir. Bu çerçevede transhümanizmin, insanın kendi evrimini yönettiği ve yönlendirdiği süreçte pasif bir varlıktan aktif bir özneye dönüşmesi iddiası analiz edilerek teknoloji ile din ilişkisi disiplinler arası bir perspektifle incelenecektir. Bunun yanında tezde yapay zekâ teknolojisinin gelişim süreçleri, seküler ve temel İslâmî ilimlerdeki kullanım alanları ile insan hayatı üzerindeki etkileri ele alınacak; yapay zekânın İslâmî ilimlerde kullanımının ortaya çıkardığı imkânlar ve riskler değerlendirilecektir. Ayrıca yapay zekânın ruh, bilinç, ahlak ve özgür irade gibi kavramlar etrafında ortaya çıkardığı yeni tartışmaların dinî bağlamda nasıl yorumlanabileceği araştırılacaktır.

Bu noktada yapılan çalışmada modern teknolojinin zirve noktası olan yapay zekâ teknolojileri ve onun düşünsel çatısı niteliğindeki transhümanizm ideolojisinin, insanın İslam düşüncesindeki yaratılış bütünlüğü ve dinin geleceği üzerindeki radikal etkileri, kelâm ilminin temel ilkeleri doğrultusunda incelenmesi hedeflenmektedir. Bu doğrultuda tezin kaleme alınmasındaki temel motivasyon, teknolojinin artık yavaş yavaş insanın tekelinden çıkarak insanı doğrudan dönüştüren aktif bir özne haline gelmesidir. Gelinecek noktada tezin amaçları dört ana sütunda ele almak hedeflenmiştir. İlk olarak ontolojik kıyas açısından; klasik İslam düşüncesindeki “ahsen-i takvim” olarak nitelendirilen, belirli bir öz ve metafizik konuma sahip olan insan tasavvuru ile transhümanizmin insanı “tekrardan inşa edilebilen, tasarlanabilen ve dönüştürülebilen bir mühendislik projesi” olarak gören indirgemeci yapısını karşılaştırmaktır. İkinci olarak yapay zekâ

teknolojilerinin pratik alanda kullanımlarına değinilerek gerek seküler alanlarda ve gerekse temel İslami ilimlerde (tefsir, fıkıh, hadis, kelâm) kullanımları ve bu teknolojilerin sunmuş olduğu metodolojik fırsatları ve riskleri ortaya koymayı amaçlamaktadır. Yapılan araştırmada üçüncü olarak teknolojik gelişmeler ve bilimin inanç kaymaları açısından etkilerine dikkat çekilerek değerlendirmeler yapılması hedeflenmiştir. Bilim ve teknolojinin sunmuş olduğu teknik çözümler, önceleri yalnızca ilahi bir mucize olarak görülen beklentilerin günümüzde bu teknolojiler aracılığıyla taklit edilebilir olması sebebiyle bazı kitleler tarafından teknolojinin dini bir kurtuluş merci olarak algılanmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla bu tür yaklaşımlar neticesinde ortaya çıkan deizm, apateizm ve siber din olarak nitelendirilebilecek Terasem gibi çağdaş inanç krizlerinin kelâmî bir haritasını çıkarmak hedeflenmiştir. Araştırmada son olarak sınır ihlalleri bağlamında transhümanizmin kriyoprezervasyon gibi klonlama yöntemleri, CRISPR-Cas-9 gibi gen tedavileri, zihin yükleme ve kopyalanması gibi fütüristik iddialarının kelâm ilmi açısından merkezi konuma sahip olan ölüm, ecel, ruhun mahiyeti, ahiret, yaratılış, kader, kimlik, benlik gibi kelâmî sınırlara olan tehdidini netleştirmek hedeflenmiştir. Bu bağlamda transhümanizm ve yapay zekâ, günümüz modern dünyasında sadece teknolojik gelişmeler olarak değil; aynı zamanda insanın varoluşunu, anlam arayışını ve değerler sistemini etkileyen dönüşümler olarak ön plana çıkmaktadır. Bu yüzden söz konusu konuların ele alınması hem akademik hem de toplumsal açıdan büyük önem arz etmektedir.

Özellikle son yıllarda felsefe, din bilimleri, etik ve sosyoloji alanlarında yapay zekâ, transhümanizm ve teknolojik tekillik üzerine yapılan çalışmalar önemli ölçüde artmıştır. İnsan doğasının teknoloji aracılığıyla değiştirebileceği fikri sadece bilimsel bir mesele değil; aynı zamanda insanın varoluşu, özgürlüğü ve anlam arayışıyla ilgili yeni bir paradigma olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda çalışmada özellikle Ray Kurzweil, Nick Bostrom, Max More, Yuval Noah Harari, Martine Rothblatt, Francis Fukuyama gibi düşünürlerin görüşleri öne çıkarken; Derek Parfit, Hans Moravec, Thomas Metzinger, Shoshana Zuboff ve Michael Foucoult gibi düşünürlerin insanın kimliği, bilinç yapısı, özgür irade, teknolojik dönüşüm ve iktidar ilişkileri üzerine ortaya koymuş oldukları yaklaşımları literatürdeki tartışmaları derinleştirmiştir.

Transhümanist düşüncenin önde gelen temsilcilerinden olan Ray Kurzweil'e göre yapay zekâ, genetik ve nanoteknoloji alanlarında yaşanan gelişmeler, insanlığı teknolojik

tekillik denen bir döneme götürmektedir. Kurzweil tekilliği sadece bilimsel bir ilerleme değil; aynı zamanda insanın kendisini, dünyasını ve geleceği anlama biçimini kökten değiştirecek tarihsel bir kırılma noktası olarak yorumlamaktadır. Kurzweil'e göre insan bu eşikte teknoloji ile bütünleşerek biyolojik sınırlarını aşacak ve posthuman olarak adlandırılan yeni bir varlık türüne dönüşecektir.¹ Modern transhümanizmin sistematik teorisyenlerinden biri olan Max More ise insanın, doğanın belirlediği sınırlarla sınırlı kalmak zorunda olmadığını, dolayısıyla insanın teknoloji sayesinde kendi gelişimini yönlendirileceğini savunmaktadır.² More'un bu yaklaşımı insanı sabit değil, sürekli olarak değiştirebilen bir yapı olarak görmektedir. İnsan geliştirme teknolojilerini desteklemekle beraber süper zekânın risklerine de değinmekten kaçınmayan Nick Bostrom ise transhümanizmi daha çok etik ve felsefî yönleriyle ele almaktadır. Bostrom gelişmiş teknolojiler yardımıyla gelecekte insanın geliştirilmesini mümkün görmekle beraber, yapay zekânın kontrolsüz bir şekilde gelişmesinin ciddi sorunlara yol açacağını düşünmektedir. Bostrom'a göre özellikle süper zekâ sistemleri gelecekte insanlık için ciddi tehditler oluşturacaktır.³ Transhümanizmin insanın sınırlarını aşma iddiası üzerine yapılan çalışmalar, çoğunlukla insanın ontolojik konumu üzerinde yoğunlaşmaktadır. İnsan ile makine arasındaki sınırlarının bulanıklaşması, bireysel kimlik, bilinç, özgür irade ve anlam gibi kavramların tekrardan tartışılmasını zorunlu kılmaktadır. Yapılan çalışmada transhümanizmin ölümsüzlük arzusu ve biyolojik beden sınırlarını aşma hedefi doğrultusunda geliştirdiği klonlama, dijital ölümsüzlük ve zihin aktarımı gibi projelerin etik ve teolojik boyutları kapsamlı bir biçimde tartışılmaktadır. Özellikle insan zihninin dijital ortama aktarılması ve ölümün aşılabileceği iddiası İslam düşüncesinde ruh, beden ve ahiret anlayışı açısından gerilim yarattığı için konu çalışmada derinlemesine ele alınmaya çalışılmıştır.

Transhümanizmin ölümsüzlük projelerinden biri olan zihin aktarımı, (mind uploading) bu düşüncenin en radikal temsilcilerinden biri olan Hans Moravec'in

¹ Ray Kurzweil, *İnsanlık 2.0 Tekilliğe Doğru Biyolojisini Aşan İnsan*, çev. Mine Şengel (İstanbul: ALFA Yayınları, 2016), 19.

² Max More, "Transhumanism: Towards a Futurist Philosophy," *Extropy* 6 (1990), 6-12.

³ Nick Bostrom, *Superintelligence: Paths, Dangers, Strategies* (Oxford: Oxford University Press, 2014), 75-96.

alışmalarının merkezinde yer almaktadır. Hans Moravec’e göre bilinç, sadece biyolojik bedene bağlı bir şey olmadığı için, gelecekte gelişmiş teknolojiler yardımıyla dijital ortamlara aktarılabilir. Böylece biyolojik bedenin ölümüne rağmen bilinç varlığını sürdürebilir, yani biyolojik ölüm aşılabilir.⁴ Ancak bu yaklaşımın eleştirisini Thomas Metzinger yaparak bireyin bilincinin kopyalanabileceğini fakat onun fenomenal yaşantısının yani “ben olma deneyimi”nin kopyalanamayacağını ileri sürmüştür. Metzinger’a göre dijital ortama aktarılan bilinç, bilgi (veri) olarak aynı olsa bile ontolojik olarak farklı bir varlıktır.⁵ Kişisel kimlik ve bilinç sürekliliği hakkında yapmış olduğu çalışmalarla transhümanizmin tartışmalarına önemli katkıları olan Derek Parfit ise kişisel kimliğin sabit bir zden ibaret olmadığını ve insanın benliğinin; hafıza, bilinç ve süreklilik üzerinden şekillenen dinamik bir yapı olduğunu ileri sürmüştür. Dolayısıyla Parfit’e göre zihin aktarıldığında benlik de belirli ölçülerde aktarıldığı ortamda devam edecektir.⁶ Transhümanizm ve teknolojik dönüşüm üzerine yapılan çalışmalarda bireyin kimliği, zgr iradesi, teknolojik dönüşüm ve iktidar ilişkileri üzerine ileri sürdükleri yaklaşımlarla Shashana Zuboff ve Michael Foucault literatürdeki tartışmaları derinleştirmişlerdir. Michael Foucault’nun özellikle “panoptikon” kavramı üzerinden geliştirdiği yaklaşıma göre modern iktidar, baskı yoluyla değil; bireyleri gözetleyerek, disipline ederek ve normalleştirme mekanizmalarıyla kontrol etmektedir.⁷ Foucault’nun bu yaklaşımı günümüz dijital çağındaki gözetim mekanizmalarının anlaşılması açısından önemli bir teorik ereve sunmaktadır. Dolayısıyla günümüzde algoritmik sistemlerin bireyin davranışlarını analiz ederek yönlendirilmesi, Foucault’nun disiplin toplumu anlayışıyla ilişkilendirilmektedir. Buna benzer şekilde Shoshana Zuboff’ da modern dijital sistemi “gözetim kapitalizmi” kavramı üzerinden açıklayarak insanın özgürlüğü ve mahremiyeti üzerindeki etkilerine odaklanmıştır. Zuboff’a göre büyük teknoloji şirketleri bireyin dijital davranışlarını sürekli izlemekte, analiz etmekte ve yönlendirmektedir. O’na

⁴ Hans Moravec, *Mind Children: The Future of Robot and Human Intelligence* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1988), 109–120.

⁵ Thomas Metzinger, *The Ego Tunnel: The Science of the Mind and the Myth of the Self* (New York: Basic Books, 2009). 1-15.

⁶ Derek Parfit, *Reasons and Persons* (Oxford: Oxford University Press, 1984). 199-210.

⁷ Michel Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, ev. Mehmet Ali Kılıçbay (Ankara: İmge Kitabevi, 2000), 251-256.

göre bu süreç, insanın özgürlüğünü görünmez bir biçimde sınırlandırmaktadır.⁸ Zuboff'un bu yaklaşımı özellikle sosyal medya algoritmaları aracılığıyla bireyin düşüncelerinin şekillendirilmesi, özgür irade, ahlaki sorumluluk gibi tartışmalara zemin hazırlamıştır. Bu düşüncülerin yaklaşımları bireyin kimliği, bilinci, özgür iradesi, mahremiyeti, beden ve iktidar ilişkileri gibi temel konuların dijital çağda tekrardan şekillendiğini göstermektedir. Bilhassa insanın biyolojik sınırlarının aşılması, bireyin yapay zekâ destekli uygulamalar ve algoritmik sistemler tarafından yönlendirilmesi ve dijital gözetim mekanizmalarının yaygınlaşması gibi gelişmeler insanın ontolojik statüsü ve özgürlüğü üzerine yeni tartışmaları doğurmaktadır. Dolayısıyla söz konusu yaklaşımlar, transhümanizm ve yapay zekâ çağında ortaya çıkan dönüşümlerin kelâmî perspektiften değerlendirilmesi bakımından önemli teorik katkılar sunmaktadır.

Literatürde ayrıca transhümanizm ve din ilişkisini ele alan çalışmalarda bilhassa “aşkınlık” ve “tanrılaşma” kavramları üzerinde sıklıkla durulmaktadır. Bu bağlamda bazı araştırmacılar transhümanizmin “*dünyaya cenneti çağırma*” düşüncesini, Hristiyan eskatolojisinin sekülerleşmiş bir yansıması olarak değerlendirmiştir. Transhümanizm düşüncesinde merkezi konumda yer alan ölümsüzlük arzusu ve insanın biyolojik sınırlarını aşma isteği Hristiyan düşüncesindeki *theosis* (tanrılaşma) anlayışının teknolojik biçimde yeniden yorumlanmış halidir.⁹ Bu çerçevede transhümanizm, metafizik olan aşkın'ı teknolojik aşkın'a dönüştüren modern bir paradigma olarak yorumlanmaktadır.

Yapılan çalışmada transhümanizmin düşünsel temelleri ile yapay zekâ teknolojilerinin insan, din ve toplum üzerindeki etkileri, kelâmî perspektiften ele alınmıştır. Birinci bölümde insan anlayışındaki dönüşüm, evrim, teknolojik tekillik (singularity) ve transhümanizmin teolojik iddiaları incelenerek Terasem, deizm ve apateizm gibi modern akımların dini anlayış üzerindeki etkileri değerlendirilmiştir. İkinci bölümde yapay zekânın gelişim süreçleri, seküler ve temel İslami ilimlerde kullanım

⁸ Shoshana Zuboff, *Gözetim Kapitalizmi Çağı*, çev. Nurettin Elhüseyni (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2020), 95–110.

⁹ Recep Erkmen, “Yapay Zekâ ve Transhümanizm Çağında İnsan ve Din,” *Din, Bilim ve Felsefe Arasında Yapay Zekâ, Transhümanizm ve Dijitalleşme*, ed. Recep Erkmen (İstanbul: Ravza Yayınları, 2024), 47-48.

alanları ele alınarak bu teknolojilerin ortaya çıkardığı imkanlar ve riskler tartışılmaya çalışılmıştır. Üçüncü bölümde transhümanizmin; teknolojik tekillik, ölümsüzlük projeleri, klonlama ve posthuman insan anlayışının ontolojik etik ve teolojik sonuçları analiz edilmiştir. Son bölümde ise dijital ölümsüzlük, insanın hüviyet sorunu ve Tanrı-insan ilişkisinin teknolojik dönüşüm karşısındaki yeni boyutları değerlendirilerek konuya açıklık getirilmeye çalışılmıştır.

Araştırma yapılırken mevcut akademik yayınlar, (kitap, makale, bildiriler) transhümanist manifestolar ve dini metinler incelenmiş; teoloji, felsefe ve etik disiplinlerden yararlanılarak bütüncül bir yaklaşım benimsenmiştir. Ayrıca transhümanizm ve yapay zekâya ilişkin ortaya atılan konular, teknolojik vaatler metafizik ve etik açıdan eleştirel bir bakışla değerlendirilmiştir. Yapılan çalışma literatür taramasına dayalı olarak yapılandırılmış olup; konular karşılaştırmalı analiz, kavramsal çözümleme ve eleştirel yorumlama yöntemleri kullanılarak ele alınmıştır. Çalışmada transhümanist metinler, manifestolar, teorik çalışmalar, yapay zekâ ile ilgili etik/felsefi tartışmalar ve temel dini kaynaklar (kutsal kitap, klasik teolojik metinler) analiz edilerek araştırma yapılmıştır.

Yapılan çalışmada öncelikli olarak Ray Kurzweil'in *İnsanlık 2.0: Tekillik Doğru Biyolojisini Aşan İnsan* adlı eserinden ve Nick Bostrom, Max More, Yuval Noah Harari, Martine Rothblatt, Francis Fukuyama gibi düşünürlerin eserlerinden yararlanılmıştır. Türkiye'deki literatürde yararlanılan birincil kaynaklar arasında *Yapay Zekâ Transhümanizm ve Din* adlı eserden ve yine öncelikli olarak Recep Erkmen'in *Din, Bilim ve Felsefe Arasında Yapay Zekâ, Transhümanizm ve Dijitalleşme* adlı eseri, Ahmet Dağ'ın *İnsansız Dünya Transhümanizm* eseri, Mehmet Bulgen'in *Yapay Zekâ ve İslam* eseri, Talip Demir'in *Din ve Transhümanizm* eseri, Mustafa Çuhadar'ın *Yeni Gölgeler: Dijital Evren, Yapay Zekâ ve Transhümanizm* eseri, Yusuf Çadır'ın *Transhümanizm: Ölüm ve Ölümsüzlük* adlı eserlerinden çalışmada birincil kaynak olarak faydalanılmıştır. Klasik kelâm literatüründe ise Eş'arî'nin *el-İbâne 'an usûli'd-diyâne* ve *el-Lüma' fi'r-Red 'alâ Ehli'z-Zeyğ ve'l-Bida* eseri, Mâturîdî'nin *Kitâbü't-Tevhîd* eseri ve Fahreddîn Râzî'nin *Mefâtîhu'l-Gayb* ve *el-Metâlibü'l-âliye* eserlerinden yararlanılmıştır.

Sonuç olarak literatür incelendiğinde, transhümanizm ve yapay zekâ alanındaki çalışmaların çoğunlukla insanın biyolojik sınırlarını aşma düşüncesi etrafında şekillendiği

görülmektedir. Özellikle insan ömrünün uzatılması, zihinsel ve bilişsel kapasitenin artırılması, insan-makine entegrasyonu ve dijital ölümsüzlük gibi konular ön plana çıkmaktadır. Ancak bu çalışmaların çoğu daha çok teknolojik gelişmeler ve bilimsel ilerlemeler üzerinde yoğunlaşırken; insanın ontolojik yapısı, ahlaki sorumluluğu ve dinî konumu gibi meseleler yeterince ayrıntılı biçimde ele alınmamaktadır. Diğer taraftan teknolojik tekillik, posthuman insan anlayışı, dijital din, özgür irade, mahremiyet ve insanın anlam arayışı gibi konuların İslam kelâmı açısından sınırlı biçimde incelendiği dikkat çekmektedir. Özellikle yapay zekânın insan kimliği, iradesi ve dinî hayat üzerindeki etkileri konusunda kapsamlı çalışmaların az olduğu görülmektedir. Bu nedenle çalışma, transhümanizm ve yapay zekâ çağında ortaya çıkan ontolojik, epistemolojik ve teolojik sorunları kelâmî bir perspektifle değerlendirerek literatürdeki bu eksikliği gidermeyi amaçlamaktadır

BİRİNCİ BÖLÜM

TRANSHÜMANİZMİN DÜŞÜNSEL VE TEKNOLOJİK ARKA PLANI

1.1. Bir Ontolojik Dönüşüm Olarak Transhümanizm

Transhümanizm, modern bilim ve teknolojinin sunmuş olduğu imkanlar yardımıyla insanın sadece fiziksel ve bilişsel sınırlarını değil; aynı zamanda “insanın ne olduğu” tanımını kökten değiştirerek ontolojik konumunu yeniden tanımlayan bir düşünce hareketidir. Bu yaklaşım, insanın biyolojik sınırlarını aşarak sürekli olarak değiştirilebilir, dönüştürülebilir bir varlık haline gelmesini hedefleyen düşünsel ve pratik bir çerçeve sunar.¹⁰ Ontolojik açıdan klasik insan anlayışı sabit ve tamamlanmış bir varlık olarak tanımlanırken; transhümanist düşünce bu sabitlemeyi reddederek insanın doğasının sabit olmadığını ve insanı sürekli olarak geliştirilebilen ve müdahaleye açık bir varlık olarak konumlandırır. Bu çerçevede insan “verili” bir varlık olmaktan çıkarak “inşa edilebilen” bir proje olarak değerlendirilir.¹¹ Dolayısıyla bu dönüşüm insanın ontolojik konumunu doğal bir varlık olmaktan çıkarıp teknolojik olarak yeniden şekillendirilen bir varlık haline getirmektedir. Nitekim bu perspektif, transhümanizmin erken dönem savunucularından Julian Huxley’nin şu ifadelerinde açık biçimde dile getirilir: *“Transhümanizme inanıyorum: Bir kere şunu içtenlikle söyleyebilecek yeterli insan var; insan türleri bizimkilerden farklı olarak, bizimkiler de Pekin adamından farklı olarak yeni bir varoluş türünün eşiğinde olacak. En sonunda gerçek kaderini bilinçli bir şekilde*

¹⁰ Nick Bostrom, *Superintelligence: Paths, Dangers, Strategies* (Oxford: Oxford University Press, 2014), 35–40.

¹¹ John Harris, *Enhancing Evolution: The Ethical Case for Making Better People* (Princeton: Princeton University Press, 2007), 15–20.

yerine getirecek.”¹² Bu söylem, insanın tarihsel gelişimini sadece biyolojik evrimle sınırlamayan; aynı zamanda teknolojik müdahale ve bilinçli yönlendirme ile yeni bir varoluş biçimine doğru ilerlediğini varsayan ontolojik bir dönüşüm fikrini yansıtır.

İnsanın varlık yapısında yaşanacak bu köklü değişim süreci bilhassa yapay zekâ, biyoteknoloji ve sibernetik bilim alanlarındaki gelişmelerle hız kazanmaktadır. İnsanın genetiğine yapılan müdahaleler, zihin kopyalanması ve bilinç aktarımı, insan- makine entegrasyonu gibi iddialar insanın sadece fiziksel yapısını değiştirmekle kalmayıp; aynı zamanda bilişsel ve kimliksel boyutlarını da dönüştürecektir.¹³ İnsanın gelecekte yaşayabileceği bu dönüşümü transhümanist fütüristlerin önde gelen bilim adamlarından olan Ray Kurzweil’in görüşleriyle somutlaştırılmaktadır. Kurzweil’e göre bu süreçte insanın biyolojik olan ve biyolojik olmayan bileşenleri gitgide daha fazla bütünleşecek ve en nihayetinde, bu etkileşim sonucunda yeni bir varoluş biçimi ortaya çıkacaktır. Bu çerçevede insan, klasik biyolojik sınırlarını aşarak farklı bir ontolojik yapıya evrilecektir. Kurzweil’in David Victor’a atıfla kullandığı ifadesi: “*To become a figment of your computer’s imagination,*” yani “*bilgisayarınızın yaratıcılığının bir ürünü olma.*”¹⁴ fikri şeklindeki iddialar gerçekleşmesi halinde, insanoğlunun zihninin sınırlarını zorlayan bir gelecek tasavvuru transhümanistler tarafından öngörülmektedir. Transhümanist çerçeveye göre insanın geleceği; biyolojik olan ve biyolojik olmayan unsurların entegrasyonu ile şekillenen, önceleri doğası ve sınırları belli olan etten kemikten bir varlık olarak tanımlanan insanın, teknolojiyle tek bir sistem gibi çalıştırılması yani teknolojiyle bütünleşmesi neticesinde artık bu doğallığının aşındırılarak yeni bir varlık formuna evrilmiştir. Kısacası transhümanist perspektifte insan artık biyolojik bir varlık olmaktan çıkıp, teknolojik ve biyolojik unsurlarının bütünleştiği hibrit bir ontolojik yapıya dönüşecektir.

¹² Yusuf Çadır, *Transhümanizm Ölüm ve Ölümsüzlük* (İstanbul: Keddedi Yayınları, 2023), 18; Aldous Huxley, *Cesur Yeni Dünya*, çev. Ümit Tosun (İstanbul: İthaki Yayınları, 2020), 17.

¹³ Ray Kurzweil, *The Singularity Is Near: When Humans Transcend Biology* (New York: Viking Press, 2005), 200-210.

¹⁴ Recep Erkmen, “Yapay Zekâ ve Transhümanizm Çağında İnsan ve Din,” *Din, Bilim ve Felsefe Arasında Yapay Zekâ, Transhümanizm ve Dijitalleşme*, ed. Recep Erkmen (İstanbul: Ravza Yayınları, 2024), 44; Kurzweil, *İnsanlık 2.0*, 286.

Sonuç olarak transhümanizm yaklaşımı, insanın sahip olduğu doğasını sabit bir gerçeklik olarak kabul etmek yerine insanı teknik müdahalelere açık bir süreç olarak yorumlamaktadır. Bu durum ise insanın ontolojik statüsünü köklü bir biçimde değiştirerek yeniden tanımlamaktadır. Dolayısıyla “insanın ne olduğu”, “insanın gelecekte neye dönüşeceği” veya “insan ne zaman insan olmaktan çıkar?” diğer bir ifadeyle “insan hangi sınırlar içerisinde değerlendirilebilir?” gibi soruları yeniden tartışmaya açacaktır. Bu bağlamda transhümanizmi sadece bir teknoloji programı olarak kabul etmek yerine, insanın ontolojik yapısına dair köklü bir yeniden tanımlama girişimi olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır.

1.2. Biyolojik İnsan Fikrinde Dönüşüm

İnsan tarih boyunca hem felsefi hem de teolojik düşüncenin merkezinde yer almış, kendisiyle ilgili muhtelif tanımlar yapmıştır. Aristoteles (öl. M.Ö. 322) tarafından “animal rationale” (*rasyonel hayvan*) şeklinde tanımlanan insan, İslami gelenekte “el-hayevânü’n-nâtık” (*düşünen/konuşan canlı*) olarak tarif edilmiştir. Gazzâlî’den (öl. 505/1111) İbn Sînâ’ya (öl. 438/1037) ve Aristoteles’ten Descartes’a (1596-1650) kadar gelmiş geçmiş birçok filozof tarafından insanın mahiyeti, sınırları ve potansiyelleri merak konusu olmuş ve tartışmaların merkezinde yer almıştır.¹⁵ Klasik biyolojik anlayışa göre insan, belirli bir öz (mahiyet) ile tanımlanmış metafizik konumu sabit bir varlık olarak kabul edilmiştir. Bu yaklaşımın temeli aslında insanın varlığının tesadüfi süreçlerin bir ürünü olmadığı; bilakis belirli bir düzen, hikmet ve maksat çerçevesinde var olduğu düşüncesi yer almaktadır. Antik düşüncede özellikle Aristo’nun teleolojik doğa anlayışı, varlıkların belirli bir ereğe (*telos*) yöneldiğini savunarak, bu düşüncenin felsefi temelini oluşturmuştur.¹⁶

Dini düşünce insanı tanımlarken ruh ve beden denilen iki temel bileşene ayırmaktadır. Bu düalizmde ruh, insanın asıl ve daha değerli yönü olarak görülen; manevi, kalıcı ve hep iyiye yönelen tarafı temsil etmiştir. İnsanın bedeni ise maddi, sınırlı ve geçici

¹⁵ Mehmet Ödemiş, *Özgürlüğün Trajedisi Nörobilim Bağlamında İrade Sorunu* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2024), 20.

¹⁶ Fatih Özgökman, *Teleolojik Delil ve Evrim Teorisi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009), 11-14.

olarak kabul edilmiştir. Bu yüzden insanın gerçek kimliği daha çok ruhuyla ilişkilendirilmiş, bedeni ise onun dünyadaki geçici taşıyıcısı olarak düşünülmüştür.¹⁷ İslam düşünürleri insanı sadece biyolojik bir varlık olarak değil; aynı zamanda akıl, irade ve sorumluluk sahibi bir varlık olarak değerlendirmiştir. Bu bağlamda insan her ne kadar diğer canlılarla ortak bazı fiziksel özellikler taşısa da ontolojik ve teleolojik açıdan onlardan ayrıcalıklı bir konumdadır. İnsan ilahi irade tarafından belirli bir amaç doğrultusunda yaratılmış ve bu yönüyle “eşref-i mahlûkât” olarak nitelendirilmiştir.¹⁸ Dolayısıyla biyoloji insanın maddi yapısını açıklayan bir alan olmakla beraber insanın özünü tümüyle belirleyen nihai referans noktası değildir. Bu bağlamda insanın hakikatini kavrayabilmek için metafizik ve teolojik boyutlarını da dikkate alınması zorunludur.

Klasik düşünceye göre insan bedeni gelişebilir, değişebilir ve çevresel koşullara uyum sağlayabilir; ancak insanın türsel özü (mahiyeti) sabit olup değişmez. Bu yaklaşım, insanın yaratılışını tamamlanmış bir fiil olarak ve insanı da başlangıçtan itibaren belirli yetkinlik düzeyine sahip bir varlık olarak kabul eder. Bu yüzden insanın “evrimleşen” bir varlık olduğu düşüncesi klasik biyolojik tasavvurunda merkezi bir yer tutmaz. Zira Darwin’ci evrim teorisi, insanın sabit bir özünün olmadığını ileri sürerek; insanı uzun bir biyolojik sürecin ürünü olduğunu kabul eder.¹⁹ Dolayısıyla bu yaklaşım, insanın başlangıçta eksik, tamamlanmamış veya süreç içinde kemale eren bir varlık olduğu varsayımını ima eder. Oysa klasik anlayışta insan, yaratıldığı andan itibaren belirli bir yetkinlik düzeyine sahip olarak var olur.

Kelâmî açıdan mesele daha belirgin bir hâl almıştır. İnsanın yaratılışı Kur’an-ı Kerim’de ifade edildiği üzere “ahsen-i takvim” ilkesi çerçevesinde değerlendirilmiştir. (95: 4) Yani insan, yaratılış itibarıyla en güzel ve en uygun biçimde var olmuştur. Bu yaklaşım, insanın ontolojik değerini temellendirirken aynı zamanda teolojik bir soruyu da gündeme taşır: Eğer insan ilahi kudretin ürünü olarak en güzel şekilde yaratılmışsa, onun sonradan biyolojik olarak evrimleşmesi nasıl mümkün olacaktır? Bu soru, ilerleyen

¹⁷ Erkmen, “Yapay Zekâ ve Transhümanizm Çağında İnsan ve Din”, 34.

¹⁸ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü’t-Tevhîd*, nşr. Bekir Topaloğlu – Muhammed Aruçi (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 155-160.

¹⁹ Charles Darwin, *On the Origin of Species by Means of Natural Selection* (London: John Murray, 1859), 1–10.

tartışmalarda Tanrı'nın yaratmasının eksiklik içerip içermediği, yaratmanın bir süreç mi yoksa tamamlanmış bir fiil mi olduğu ve ilahi hikmet ile doğadaki değişim arasındaki ilişkinin nasıl kurulacağı gibi problemlere kapı aralar.

20. Yüzyılın ikinci yarısından sonra bilim dünyasındaki ilerlemeler; özellikle biyoteknoloji, genetik mühendisliği ve nörobilim alanında yaşanan gelişmeler, bu sabit insan anlayışını ciddi ölçüde sarsmıştır. Bununla birlikte modern dönemde ortaya çıkan transhümanizm düşüncesi, evrim düşüncesini daha ileri bir safhaya taşıyarak insanın kendi evrimini bilinçli olarak yönlendirebileceğini ileri sürmüştür.²⁰ Bu bağlamda biyolojik insan fikri, doğanın pasif bir ürünü olmaktan çıkarak teknolojik müdahaleler sonucu şekillendirilen bir projeye dönüşmüştür. Bu noktada biyolojik insan fikrindeki bu dönüşüm sadece bilimsel bir mesele ile sınırlı kalmayıp; aynı zamanda etik ve teolojik boyutları olan çok katmanlı tartışmalara da zemin hazırlamaktadır. Bilhassa “insanın doğası” kavramı bu tartışmaların merkezi konumunda yer almaktadır. Klasik anlayışa göre insanın doğası sabit ve kutsal bir yapı olarak kabul edilirken; transhümanizm düşüncesi bu doğanın aşılabılır, değiştirilebilir ve yeniden inşa edilebilir fikrini savunur.²¹ Bu durum neticesinde “insan teknolojik müdahaleler sonucu hâlâ insan olarak kalacak mıdır?” veya “insan kendi eliyle yeni bir varlık türüne mi dönüşecektir?” gibi birçok sorun derin tartışma alanları yaratacaktır. Bu bağlamda “biyolojik insan fikrinde dönüşüm” insanın sadece fiziksel yapısını değil, aynı zamanda ontolojik konumunu da yeniden yorumlanmasını ifade etmektedir. Dolayısıyla geleneksel insan anlayışında insan, değişen bir türden değil sabit bir ontolojik statüye sahip varlık olarak görülür. Bu anlayışa göre değişen şey insanın özü değil; onun doğayla kurduğu ilişki, bilgi düzeyi ve tarihsel tecrübesidir. Modern biyolojinin ve evrim teorisinin ortaya koyduğu dönüşüm fikri ise tam bu noktada klasik tasavvurla karşılaşır ve tartışma, yalnızca biyolojik değil, aynı zamanda metafizik ve teolojik bir zemine taşınır.

²⁰ Nick Bostrom, “A History of Transhumanist Thought,” *Journal of Evolution and Technology* 14/1 (2005): 1-25.

²¹ Francis Fukuyama, *Our Posthuman Future: Consequences of the Biotechnology Revolution* (New York: Farrar, Strous and Giroux, 2002), 101-120.

Uzun, sağlıklı ve acısız yaşama arzusu, tarih boyunca antik tıptan modern bilime kadar pek çok alanda “yaşamın uzatılması”, “ölümün ertelenmesi”, hatta biraz daha cüretkâr bir istekle “ölümsüzlük” amacıyla çeşitli arayışlara neden olmuştur. Bu arayışlar neticesinde mitolojiler, inançlar ve ideolojik görüşler üretilmiştir. Farklı medeniyetler, bu arzuyu gerçekleştirmek için çeşitli yöntemler geliştirmiş; tıp, felsefe ve teknoloji alanlarında çözüm arayışlarına yönelmişlerdir. Bu çabanın en radikal ve kapsamlı yansımalarından biri ise modern dönemde transhümanizm düşüncesi çerçevesinde ortaya çıkmış, bu yaklaşımı benimseyenler, insanın biyolojik sınırlarını aşarak, daha uzun, daha nitelikli ve hatta teorik olarak “ölümsüz” bir varoluşa ulaşabileceğini savunmakta; teknolojiyi insanın kadim ölümsüzlük arzusunun gerçekleştirilebileceği bir araç olarak konumlandırmaktadır. Bu çerçevede transhümanist söylem, insanlığın tarihsel hayallerine rasyonel ve bilim temelli bir yanıt üretme iddiasıyla ön plana çıkmaktadır.²²

“Trans” ve “hümanizm” kelimelerinin birleşmesinden meydana gelen transhümanizm kavramındaki “trans” kavramı “geçiş, ötesine geçme veya karakter değiştirme, bir şeyden bir şeye geçme” anlamlarına gelir.²³ Hümanizm kavramı ise Fransızca “humanisme” kavramından Türkçeleşmiştir. Human kelimesi mana olarak “insan” anlamında olup, hümanizm ise “insancılık” anlamına gelmektedir. Hümanizme göre yaşama dair her ne varsa bunun merkezinde insan yer almakta ve değerli bir varlık olarak kabul görmektedir.²⁴ Seyithan Can’a göre, hümanizmin radikalleşmesinden sonra ortaya çıkan transhümanizm kavramı, ilk olarak 1312 yılında Dante Alighieri’nin *İlahi Komedya*’sında “*insan ötesine geçme anlamına gelen, insan vücudunun eskatolojide ölümsüz ete dönüşmesi*”ni ifade etmek için kullanılmıştır.²⁵ Daha sonra 1935 tarihinde Thomas Stearns Eliot “transhumanized” kavramını “*aydınlanma*” anlamında kullanmıştır. Transhümanizmi terim olarak günümüzdeki içerdiği anlama en yakın kullanan ilk kişi 1957 tarihinde “*New Bottles for New Wine*” adlı kitabında Julian Huxley olmuştur. Huxley, Transhümanizm kavramını bu kitapta günümüzde kullanılan anlamına

²² Bostrom, “A History of Transhumanist Thought”, 1-25.

²³ Seyithan Can, “Transhümanizm Nedir?”, *Yeni Gölgele: Dijital Evren, Yapay Zekâ, Transhümanizm*, haz. Mustafa Çuhadır (Ankara: DİB Yayınları, 2023), 117.

²⁴ Çadır, *Transhümanizm Ölüm ve Ölümsüzlük*, 15-16.

²⁵ Can, “Transhümanizm Nedir?”, 117.

yakın şekilde kullansa da günümüzdeki çağdaş transhumanist hareketin kullandığı manada bir kavram olarak 1990 yılında Max More tarafından “*Fütürist Bir Felsefeye Doğru*” adlı makalede ifade edilmiştir.²⁶ Transhümanizm düşüncesinin ilk temsilcileri Julian Huxley, J.B.S. Haldane ve J.D. Bernal olmakla beraber bu akımı, H. Moravec, F.M. Esfondiary, E. Drexler, Ray Kurzweil, Max More, Nick Bostrom, R. Minsky v.s. kişiler de son temsilcileri arasındadır.²⁷

1.2.1. Paradigmatik Dönüşüm: Evrimleşmesi Gereken Tür Olarak İnsan

Rönesans ve reform hareketleri öncesinde hem felsefi hem de teolojik düşünce sistemlerinde insan, merkeze alınan bir varlık olarak konumlandırılmamış; çoğunlukla ilahi otoritenin ve metafizik öğretilerin gölgesi altında ikincil bir unsur olarak değerlendirilmiştir. Orta Çağ’ın skolastik yapısında insan; daha çok günahkâr, zayıf ve Tanrı’ya bağımlı bir varlık olarak değerlendirilirken, bireysel aklı ve özel yetenekleri daima arka planda bırakılmıştır. 14. yüzyıldan itibaren Avrupa’da başlayan Rönesans hareketi, antik Yunan ve Roma düşüncesinin yeniden keşfi sayesinde insanı merkeze alan yeni bir zihniyet dönüşümünün fitilini ateşlemiştir. Bu dönüşümün en önemli yansıması kuşkusuz insanın akıl, irade ve yetenek bakımından değerli ve yaratıcı bir varlık olarak görülmesini sağlayan hümanizm düşüncesinin ortaya çıkmasıdır. Rönesans hümanizmi, insanın bilgi üretme kapasitesine, sanatsal yaratıcılığını ve özgün düşünme yetisini merkezine alarak insanın kültürel, ahlaki ve tarihsel gelişiminde belirleyici bir rol üstlenmesine olanak sağlamıştır. Böylece insan, yalnızca teolojik bir varlık olmaktan çıkarak kendi kaderini belirleme hürriyetine sahip bir varlık olarak yeniden tanımlanmıştır. Reform hareketi ise Rönesans’ın bu insan merkezli düşüncesini güçlendirerek insanın Tanrı ile olan ilişkisini kilise aracılığına ihtiyaç duymadan kurabileceğini savunmuş, böylece bireyin hem manevi hem de toplumsal alandaki sorumluluk ve konumunu daha da merkezileştirmiştir. Böylece bu iki hareketin ortaya çıkmasıyla Orta Çağ’ın kapalı ve otorite merkezli insan tasavvurunun yerine, insanın

²⁶ Can, “Transhümanizm Nedir”, 117-118; Natasha Vita-More, “The History of Transhumanism”, *The Transhumanism Handbook*, ed. Newton Lee (Cham: Springer, 2019), 50; Max More, “Transhumanism: Towards a Futurist Philosophy,” *Extropy* 6 (1990), 6-12.

²⁷ Ahmet Dağ, *İnsansız Dünya Transhümanizm* (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2022), 17.

değerini, özgürlüğünü ve etkinliğini merkeze alıp vurgulayan yeni bir modern düşüncenin temelleri atılmıştır.²⁸ Rönesans ve reform hareketleri öncesi gerek felsefi gerekse teolojik yaklaşımlar da insan merkeze alınmayıp hak ettiği değeri görmezken, bu iki hareketten sonra özellikle de Rönesansın etkisi hümanizmin çıkışında çok büyük etkisi olmuştur. Rönesans döneminde insanın merkeze alınmasıyla “Teosentrik” (Tanrı merkezli) bir anlayıştan, “Homosantrik” (insan merkezli) bir anlayışa geçilmiştir.²⁹

Rönesans ve Aydınlanma dönemlerinde ortaya çıkan hümanizm anlayışı insanı düşüncenin merkezine yerleştirirken, bir taraftan da Tanrı ve doğa karşısındaki konumunu köklü bir biçimde değiştirmiştir. Geleneksel dünya görüşüne göre insan hem kozmik düzenin hem de Tanrı’nın mutlak hâkimiyeti altında, sınırlı bir varlık olarak görülürken; hümanizm anlayışıyla birlikte bu konum sarsılmış, insan aklı, özgür iradesi ve bireysel yetenekleri temelinde yeniden tanımlanarak evrenin merkezi öznesi hâline getirilmiştir. Böylece insan hem bilgi üretiminde hem de toplumsal düzenin inşasında belirleyici bir güç olarak konumlandırılmıştır. Hümanizm anlayışı ile ilerleyen bu süreçte doğa artık insanın üzerinde olduğu ve üzerinde tasarruf edebileceği bir nesneye dönüşmüş, Tanrı ise toplumsal organizasyonun merkezindeki otorite olmaktan giderek uzaklaşmıştır. İnsanlar toplumsal sorunları artık “ilahi” açıklamalarla değil, bilim ve akılla açıklamaya yönelmiş ve Tanrı’nın toplumsal hayattaki merkezi rolü arka plana itilmiştir. Sanayileşmeyle birlikte doğa artık korunması gereken bir varlık olmaktan çıkmış bir “hammadde deposu” ve “üretim kaynağı” olarak görülmeye başlanmıştır. Teknolojinin gelişmesiyle birlikte insanın doğa üzerindeki gücü artarak hümanizm düşüncesi bir çeşit radikalleşme sürecine girerek insanın sınırlarını aşma düşüncesi ortaya çıkmıştır. Böylece NBIC teknolojileri dediğimiz nanoteknoloji, biyoteknoloji, enformasyon teknolojisi, nöroteknoloji, ayrıca yapay zekâ teknolojileri ile insanın biyolojik, zihinsel ve fiziksel sınırlarını aşmayı hedefleyen transhümanizm düşüncesi ortaya çıkmıştır. Transhümanist düşünce her ne kadar 21. yüzyılda kavramsal bir görünürlük kazanmış olsa da teorik temelleri daha erken dönemlere uzanmaktadır. Bu bağlamda transhümanizmin düşünsel arka planı, başta

²⁸ Nurhayat Çalışkan Akçetin, ‘İnsancı’ Olmak ya da ‘İnsan’ Olmak: Hümanizm’e Eleştirel Bir Bakış’, *Beytülhikme: An International Journal of Philosophy* 8/2 (2018), 691-712.

²⁹ Çadır, *Transhümanizm Ölüm ve Ölümsüzlük*, 15.

Charles Darwin'in, H.Spencer'in, Sigmund Freud gibi bilim adamlarının yaklaşımlarından etkilenecek teorik altyapısını oluşturmuştur. Pratik kökenleri ise Sanayi Devrimi ile hız kazanan teknolojik gelişmelere dayanmaktadır. Makineleşme, otomasyon ve ilerleyen süreçte ortaya çıkan yüksek teknolojik uygulamalar, insanın fiziksel ve bilişsel sınırlarının teknik araçlarla aşılabileceği fikrini mümkün ve uygulanabilir kılmış; böylece transhümanizm düşüncesinin pratik altyapısı tarihsel olarak şekillenmiştir.³⁰

Ahmet Dağ, *İnsansız Dünya ve Transhümanizm* adlı kitabında transhümanizmin Darwinci evrimcilik, evrimci biyoloji ve psikolojiden beslendiğini belirtirken, transhümanizmi Neo-Darwinist bir perspektiften ele alarak biyolojik evrim kuramının teknolojik araçlarla yeniden yapılandırılması süreci olarak tanımlamaktadır.³¹ Bu bağlamda Dağ'a göre klasik Darwinist düşüncede öne çıkan “doğal seleksiyon” kavramı, transhümanist düşüncede yerini “teknolojik seleksiyon”a bırakmış; insanın biyolojik kaderinin doğa tarafından değil, insan eliyle geliştirilen yapay mekanizmalar tarafından belirlenen bir sürece evrilmiştir.³² Bu bakış açısını değerlendirdiğimizde yazarın transhümanizmi hem Darwinci evrim paradigmasının bir devamı olarak gördüğünü hem de teknolojik bir yeniden yorumlanmış olarak konumlandığını söyleyebiliriz.

Charles Darwin ile özdeşleştirilen evrim teorisi, Darwin tarafından bu adla ifade edilmemiştir. Nefise Barak bu hususu bir bütünlük içerisinde resmetmektedir. Onun çizdiği çerçevede Darwin, canlılar arasındaki çeşitliliği ortak bir atadan başlayarak zaman içinde biriken küçük değişimler yoluyla türlerin ortaya çıkma süreci olarak açıklamış ve bu kuramsal çerçeveyi “Değişikliklerle Türeyiş Teorisi” (*Descent with Modification*) olarak adlandırmıştır. Darwin'in teorisi günümüzde evrim teorisi olarak adlandırılrsa da Darwin 1859 yılında yayımladığı *Türlerin Kökeni* (*On The Origin of Species*) adlı eserin son baskısında “evrim” kelimesini (*evolution*) isim halini sekiz defa kullanmış, eserin dördüncü baskısına kadar “evrimleşmiş” (*evolved*) ifadesini ise sadece bir defa kullanmış, eserin beşinci baskısında “evrimleşmiş” kavramını iki defa kullanmıştır. Kısacası “evrim” kavramını, *Türlerin Kökeni* eserinin son baskısı haricinde neredeyse hiç kullanmamıştır.

³⁰ Dağ, *İnsansız Dünya Transhümanizm*, 17-18.

³¹ Dağ, *İnsansız Dünya Transhümanizm*, 9.

³² Dağ, *İnsansız Dünya Transhümanizm*, 79-84.

Darwin'in "evrim" kelimesini bilinçli olarak kullanmamasının asıl nedeni, 19. yüzyılın ortalarında günümüzdeki bilimsel anlamını henüz kazanmamış olmasıdır. O dönemde evrim kavramı, daha çok "önceden belirlenmiş bir gelişme planı"nı, yani canlıların başlangıçtan itibaren belli bir amaca doğru ilerleyen "teleolojik" ve "önformasyoncu" çağrışımlara sahipti. Darwin ise canlıların değişimini, önceden belirlenmiş amaç veya zorunlu ilerleme fikrine dayandırmak istemediği için bu kavramı kasıtlı olarak kullanmamıştır. Darwin'in kuramının merkezinde, canlıların zaman içinde küçük ve rastlantısal varyasyonlar geçirdiği bu varyasyonlar çevresel koşullar altında doğal seçim yoluyla elendiği ya da korunduğu fikri yer alır. Bu süreç önceden belirlenmiş bir hedefe yönelmiş değil (teleolojik değil); tamamen tarihsel, koşula bağlı ve nedensel ilişkiler çerçevesinde işler. Dolayısıyla Darwin için türlerin ortaya çıkışı "evrim" kelimesinin çağrıştırdığı doğrusal ve zorunlu ilerleme fikrinden ziyade, "dallanma", "çeşitlenme" ve "farklılaşma" süreçleriyle açıklanmıştır. Bu bağlamda "değişikliklerle türeyiş" ifadesi Darwin'in teorisini daha çok yansıtmaktadır. Çünkü bu kavram bir taraftan türlerin ortak atalardan türediğini, diğer taraftan da bu türeyiş sürecinin küçük değişimler yoluyla gerçekleştiğini vurgular. Darwin doğal seçim kavramını ise, bu değişimlerin hangi mekanizma ile kalıcı hâle geldiğini açıklamak için kullanmıştır. Yani doğal seçim değişikliklerle işleyişin biçimini ortaya koyan temel ilkedir. Sonuç olarak Darwin'in "Evrin Teorisi" terimini kullanmaktan kaçınmasının nedeni, teorisinin içeriğini reddetmesinden değil; bilakis kuramının teleolojik, ilerlemeci ve amaçlı bir biçimde yanlış anlaşılmasını önleme kaygısından gelmektedir. Charles Darwin eserinde canlı türlerinin kökenine ilişkin geleneksel ve sabitçi yaklaşımları eleştirerek, biyolojik çeşitliliğin temelinde yer alan evrimsel süreci açıklamayı amaçlamıştır. Darwin bu eserinde, çevresel koşullar altında canlı bireyler arasında ortaya çıkan kalıtsal farklılıkların, hayatta kalma ve üreme başarısı üzerinde belirleyici olduğunu ileri sürerek bu süreci "doğal Seçim" kavramıyla temellendirmiştir. Darwin kendi teorisini çoğunlukla "değişikliklerle türeyiş" kavramı üzerinden tanımlayarak bu süreci açıklarken temel mekanizma olarak "Doğal Seçim" ilkesini merkeze almıştır.³³ Darwin'e göre canlı

³³ Nefise Barak, "Charles Darwin Teorisini Neden "Evrin Teorisi" Olarak Adlandırmadı?", *Abant Sosyal Bilimler Dergisi* 25/1, (Mart 2025), 558-567; Dağ, *İnsansız Dünya Transhümanizm*, 25; Dağ,

türleri *bir anda ve sabit şekilde* yaratılmamış aksine *zamanla değişerek ve dallanarak* ortaya çıkmıştır. Darwin, Değişikliklerle Türeyiş Teorisini savunduğu beş temel iddia ile ortaya koymaktadır: i) *Türler sabit değildir, değişebilir*, ii) *Tüm organizmalar ortak bir ataya dayanır*, iii) *Kademeli bir değişim vardır*, iv) *Türler katlanarak çoğalır*, v) *Doğal seçim yoluyla değişim gerçekleşir*.³⁴

Doğal seçim mekanizmasına göre belirli çevre koşullarına daha iyi uyum sağlayan bireyler seçilmekte, genlerini bir sonraki nesillere aktarma hususunda avantaj elde ederken uyum sağlayamayanlar ise zamanla elenmektedir. Uzun zaman dilimleri boyunca işleyen bu süreç, tür içi varyasyonların artmasına, popülasyonların farklılaşmasına ve nihayetinde yeni türlerin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır.³⁵ Darwin, Değişikliklerle Türeyiş Teorisi'nde insanın biyolojik varlığına bir açıklama sunmakla yetinmemiş, insanın doğadaki konumuna ilişkin köklü bir zihniyet dönüşümünü de beraberinde getirmiştir. İnsan, bu çerçevede aşkın bir düzenin merkezinde yer alan ayrıcalıklı bir varlık olmaktan ziyade diğer canlılarla ortak bir evrimsel geçmişi paylaşan biyolojik bir tür olarak konumlandırılmıştır. Bu anlayış insanın doğasının sabit ve değişmez olduğu fikrini zayıflatmış; insanın tarihsel, biyolojik ve çevresel süreçler içerisinde şekillenen dinamik bir varlık olduğu düşüncesini güçlendirmiştir.³⁶

Evrin kavramının biyoloji literatüründe bugünkü teknik ve net anlamını kazanması Darwin sonrasındaki bilim insanlarının katkılarıyla gerçekleşmiş, Darwin kuramı zamanla “Evrin Teorisi” adıyla sistematikleştirilmiştir. Darwin'in açtığı ufuk insanı artık doğanın dışında ve özel yaratılmış bir varlık olarak değil, diğer canlılar gibi evrimsel süreçlerin bir ürünü olarak düşünülmesine zemin hazırlamıştır. İnsan doğallaştırılınca bu düşünce, yalnızca biyolojiyi etkilememiş; doğayı bilimle açıklama anlayışı, zamanla ahlâk ve topluma da uygulanmış, böylece doğa bilimlerindeki kavramlar toplumsal teorilere aktarılmıştır. Dolayısıyla bu süreç “Sosyal Darwinizm” denilen düşüncenin doğmasına sebep olmuştur. Sosyolojinin kurucu isimlerinden olan

İnsansız Dünya Transhümanizm, 83; Caner Taslaman, *Evrin Teorisi Felsefe ve Tanrı*, (İstanbul: İstanbul Yayınevi, 2016), 104-114.

³⁴ Barak, “Charles Darwin Teorisini Neden “Evrin Teorisi” Olarak Adlandırmadı?”, 559.

³⁵ Charles Darwin, *Türlerin Kökeni*, çev. Öner Ünalın (İstanbul: Alfa yayınları, 2019), 85-102.

³⁶ Ernst Mayr, *Evrin Nedir?* çev. Cem Say (İstanbul: Metis Yayınları, 2010), 47-55.

Herbert Spencer, Darwin'in biyolojik evrim fikrini topluma uyarlanması hasebiyle evrimsel sosyolojinin öncü isimlerinden olmuştur.³⁷ “En uygun olanın hayatta kalması” (*Survival of the Fittest*) ifadesini kullanan ilk kişi H. Spencer'dır. Toplumu evrimsel bir süreç olarak ele alan Spencer, toplumların basitten karmaşığa doğru geliştiğini savunmuş, toplumsal eşitsizlikleri, sınıf farklarını ve rekabeti doğal ve kaçınılmaz görmüştür.³⁸ Böylelikle doğa bilimlerindeki kavramlar artık toplumsal teorilere aktarılmış, doğayı bilimle açıklama anlayışı, zamanla ahlâk ve topluma da uygulanmıştır. Doğayı anlamanın yolu artık değişmiş; kutsal metinlere, metafizik açıklamalara ve geleneksel otoritelere başvurmadan gözlem, deney, ölçüm ve akıl yoluyla açıklamanın gerekliliği fikri kabullenmiştir. Bu anlayış, artık modern bilimin temel ilkesi olmuştur. Bu çerçevede Sosyal Darwinizm ile transhümanizm arasında önemli bir düşünsel süreklilik ortaya çıkmaktadır. Transhümanizm, Darwinci evrim anlayışını, Spencer'cı ilerleme fikrini biyolojik ve teknolojik bir projeye dönüştürerek insanın evrim sürecinin artık “Doğal seçimle sınırlı kalmaması” aksine “bilinçli, planlı ve teknolojik müdahalelerle yönlendirilmesi” gerektiğini savunmaktadır. Böylece evrim, betimleyici bir bilimsel teori olmaktan çıkarak normatif ve gelecek tasarlayan bir ideolojiye dönüşmektedir.³⁹ Transhümanist düşüncede insan bedeni ve zihni, geliştirilmesi ve aşılması gereken geçici aşamalar olarak görülmektedir. Genetik mühendisliği, yapay zekâ, nöroteknoloji ve biyoteknolojik uygulamalar “daha üstün” bir insan formuna ulaşılabilceği fikrini ileri sürmektedir. Bu yaklaşım Spencer'ın ilerlemeci toplum anlayışının bireysel ve biyolojik düzeye indirgenmiş bir devamı olarak değerlendirilebilir. Güçlü olanın hayatta kalma fikri, bu defa teknolojik olarak “geliştirilmiş” insanın üstünlüğü şeklinde yeniden üretilmektedir.⁴⁰

1.2.2. Biyolojik Evrimde İvmelenme Olgusu

Biyolojik evrimde ivmelenme olgusu, insanı sadece doğal seçim süreçleriyle şekillenen pasif bir varlık olmaktan çıkararak; kendisinin üretmiş olduğu bilgi ve

³⁷ Dağ, *İnsansız Dünya Transhümanizm*, 84-85.

³⁸ Herbert Spencer, *The Study of Sociology* (London: Macmillan, 1873), 55-80.

³⁹ Bostrom, “A History of Transhumanist Thought”, 1-15.

⁴⁰ Jürgen Habermas, *İnsanın Doğasının Geleceği*, çev. Kaan H. Ökten (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012), 63-85.

teknoloji aracılığıyla aktif bir özne haline gelmesini işaret eden kritik bir kırılma noktasına işaret etmektedir. Klasik evrim anlayışında türlerin değişimi yavaş ve aşamalı bir süreçte, uzun zaman dilimlerine yayılarak gerçekleşirken; modern çağda teknolojik gelişmelerin ortaya çıkmasıyla birlikte bu sürecin hızı ve yönünü köklü bir biçimde değiştirmiştir. Evrim artık sadece biyolojik değişimlerle sınırlı bir olgu olmaktan çıkmış kültürel, bilişsel ve teknolojik boyutlarını da kapsayan çok katmanlı bir dönüşüm süreci olarak yorumlanmıştır. Nitekim bu bakış açısı insanın evrimsel serüveninde yeni bir eşiğe ulaşıldığını vurgulayan şu ifadede somutlaşır: “Biyolojik evrim bizi yolun yarısına kadar getirmiştir, (daha önce işaret ettiğim gibi biyolojik evrimin devamı olan) teknolojik evrim de bizi bu sınırlara çok yaklaştıracaktır.”⁴¹ Bu yaklaşıma göre evrim sadece organizmaların yapısında meydana gelen değişimlerle sınırlı değil; insanın kendi eliyle geliştirdiği araçlar, bilgi sistemleri ve teknolojileri de evrimsel döngünün hızını ve yönünü belirleyen ana unsurlar haline gelmiştir. Böylece evrim, doğanın yavaş ve kademeli olan işleyişinden sıyrılmış insanın müdahil olduğu hızlandırılmış bir dönüşüm alanına kaymıştır.

Transhümanizm düşüncesi her ne kadar teorik altyapısını Darwin’in doğal seleksiyon kuramından etkilenerek oluşturmuş gibi görünse de bu süreci farklı bir çerçevede ele aldığını söyleyebiliriz. “*Kendisinde herhangi bir amaç veya gayelilik taşıdığına dair bir belirti göstermeyen, her eylem için ise teleolojik yerine rastgelelik nitelemesi yapılması daha doğru olabilir.*”⁴² Doğal seleksiyon teorisi, belirli bir amaç veya gayelilik (*teleoloji*) taşımayıp, çoğunlukla rastlantısallık ve çevresel şartlara uyum sürecinde işleyen bir mekanizma olarak tanımlanır. Bu bağlamda açık bir şekilde amaçlılık göstermeyen süreçler teleolojik değil, rastlantısal olarak değerlendirilmektedir. Buna karşılık transhümanizm ideolojisi evrim sürecini sadece doğal ve kendiliğinden gelişen bir süreç olarak görmemekte; bu süreci insanın kendi müdahalesiyle yönlendirileceği, belirli hedefler doğrultusunda şekillendirip, tasarlayabilecek bir süreç olarak değerlendirmektedir. Bu çerçevede transhümanizm, belirlenmiş birtakım hedeflere doğru ilerleyen rasyonel ve teleolojik bir dönüşüm sürecini savunmaktadır. Dolayısıyla bu

⁴¹ Kurzweil, *İnsanlık 2.0*, 198.

⁴² Özgökman, *Teleolojik Delil ve Evrim Teorisi*, 1.

durum transhümanist evrimci anlayış ile doğal seleksiyon arasındaki önemli bir ayrışmaya işaret etmektedir. Aslında bir bakıma transhümanizmin savunduğu evrim, doğayı kendiliğinden işleyen bir mekanizması olmaktan çıkarmış, insanın bilinçli bir şekilde tasarım ve müdahalesine dayalı bir proje haline gelmiştir. Bu açıdan bakıldığında yaşanan teknolojik gelişmeler ve ilerlemeler, aslında transhümanist vizyon için biyolojik evrimin yerini alan yeni bir evrimsel aşamayı temsil eder. Bu yaklaşıma göre evrim sadece organizmaların yapısında meydana gelen değişimlerle sınırlı değil; insanın kendi eliyle geliştirdiği araçlar, bilgi sistemleri ve teknolojilerde evrimsel döngünün hızını ve yönünü belirleyen ana unsurlar haline gelmiştir. Böylece evrim doğanın yavaş ve kademeli olan işleyişinden sıyrılmış, insanın müdahil olduğu hızlandırılmış bir dönüşüm alanına kaymıştır.

İnsanlık tarihiyle birlikte evrimsel sürecin ağırlık merkezi biyolojik alandan teknolojik alana kaymıştır. Bilginin kültürel yollarla aktarılması, teknolojik birikimin katlanarak artmasına imkân sağlamış; yazının icadı, matbaa, sanayi devrimi ve dijital teknolojiler bu sürecin kilometre taşları olmuşlardır. Tarih boyunca evrim ve ilerleme kavramları çoğunlukla doğrusal bir gelişim anlayışı (her adımda aynı miktarda ilerleme) çerçevesinde ele alınmıştır. Ancak modern bilim ve teknoloji tarihine bakıldığında değişim hızının sabit kalmadığı, bilâkis zamanla giderek fazlalaştığı gözlemlenmektedir. Çağdaş teknoloji düşüncesinin en etkili isimlerinden biri olan Amerikalı mucit, bilgisayar bilimci, fütüristik transhümanist bir düşünür olan Ray Kurzweil, özellikle yapay zekâ, insan- makine ilişkisi, teknolojik tekillik ve “İvmelenen Getiriler Yasası” konularındaki düşünceleriyle tanınmaktadır. Kurzweil’e göre evrim yalnızca yeni formlar üretmez, aynı zamanda kendi evrim hızını da artıran araçlar üretir.⁴³ Transhümanist düşüncenin teorik mimarlarından olan Kurzweil’in ortaya attığı “İvmelenen Getiriler Yasası” (*Law of Accelerating Returns*), teknolojik gelişmelerin “sabit değil”, “üstel” (*exponential*) olarak hızlandığını ve bu nedenle gelecekteki değişimlerin geçmiştekenden çok daha hızlı ve

⁴³ Kurzweil, *The Singularity is Near*, 7-15.

radikal bir biçimde olacağını ileri süren kuramsal bir yaklaşımdır. Bu yasa, transhümanist düşüncenin temel dayanaklarından biridir.⁴⁴

Günümüz transhümanist vizyonun önde gelen temsilcilerinden biri olan Kurzweil'in düşünce sisteminin merkezine yerleştirdiği bu yasaya göre evrim, biyolojik ve teknolojik olarak iki çeşit olmakla beraber; evrim doğrusal değil üstel bir şekilde devam etmektedir. Her yeni teknoloji bir sonrakinin daha hızlı gelişimini sağlar. Değişim hızlandıkça dönüşümler arasındaki zaman aralığı da azalmaktadır. Bu yasa, teknolojik ilerlemelerin sadece zamanla biriktirdiği değil, aynı zamanda kendi ilerlemelerini de hızlandırdığı fikrine dayanmaktadır. Yani teknolojik bir gelişme bir sonrakini kolaylaştırır ve hızlandırır. Bu yasanın temel ilkelerini, yine Ray Kurzweil'in İnsanlık 2.0 eserine dayanarak, üç başlık altında formüle edebiliriz. Birincisi "Üstel Büyüme"dir: Teknoloji her yıl ikiye katlanacak şekilde değil, her yeni gelişme gelecekteki gelişmeleri daha hızlı hale getirecektir. İkincisi "Gelişimin Gelişimi"dir: Bir teknoloji, başka teknolojilerin gelişmesini mümkün kılar. Örneğin yapay zekâ, biyoteknoloji ve nanoteknoloji hızlandırır. Yapay zekâ sayesinde giderek artan hesaplama gücü makine öğrenmesinin gelişmesini ivmelendirmiştir. Genetik mühendisliğinde ilerleme, CRISPR gibi araçlarla çok daha hızlı hale gelebilmiştir. Üçüncüsü ise "Gecikmeli Ancak Hızlı Etki" evresidir: Başlangıçtaki gelişmeler yavaş gibi görünse de eşik aşıldığında gelişme çok hızlı ve yıkıcı olur.⁴⁵

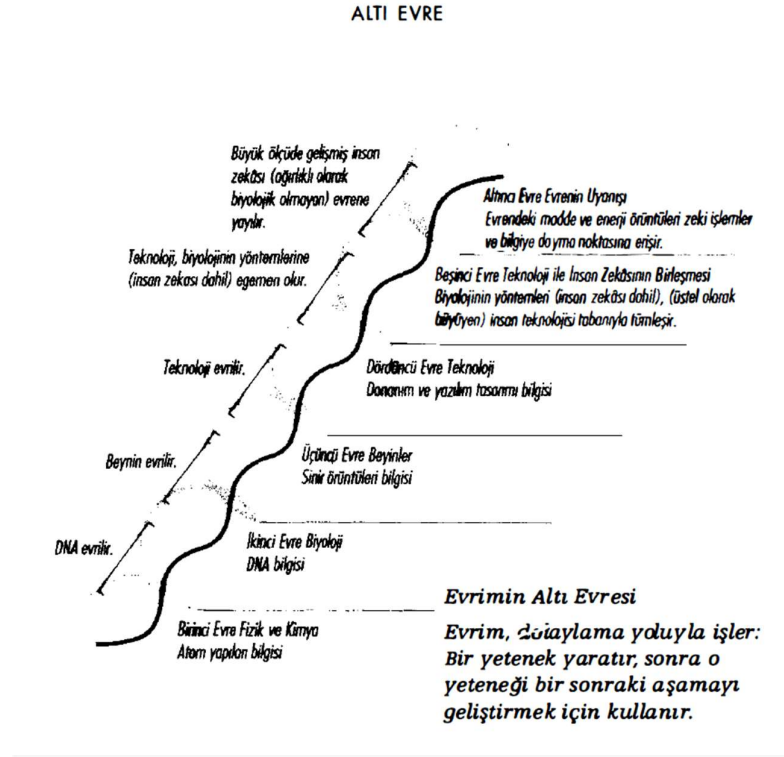
Darwinci evrim ve ivmelenen getiriler yasası arasındaki ilişkiyi değerlendirdiğimizde bu yasa, özellikle Ray Kurzweil gibi fütürist düşünürlerin görüşlerinde çok derin ve katmanlıdır. Bu ilişki teknolojik gelişmenin biyolojik evrimle nasıl "benzeştiği" hatta onu "geçtiği" veya "devrildiği" fikri üzerine kuruludur. Darwinci evrim, "doğal seçim", "mutasyon" ve "adaptasyon" ilkelerine dayanmaktadır. Bu süreç çok yavaş ilerlemekte ve milyonlarca yıl sürebilmektedir. Oysa Kurzweil'e göre evrim sadece biyolojik değildir, "Bilgi ve zekâ taşıyıcı sistemleri" değiştikçe evrimin kendisi de hız kazanır. Dolayısıyla "doğal seleksiyon", bayrağını artık "teknolojik seleksiyona"

⁴⁴ Fukuyama, *Our Posthuman Future*, 16–25.

⁴⁵ Kurzweil, *İnsanlık 2.0*, 22-29.

devretmiştir. Kurzweil'in "Evrimin Altı Evresi" modelini görselleştirdiği tabloda⁴⁶ bu ivmelenme ve ilerleme hızını şu şekilde göstermiştir:

Şekil 1.1: Evrimin Altı Evresi

Kaynak: Ray Kurzweil, *İnsanlık 2.0* (2016 s. 33)

Kurzweil, evrimin altı evresi olduğunu belirtmek için görselleştirdiği yukardaki tabloda, evrimin bilgi işleme kapasitesinin giderek artması ve hızlanması şeklinde ilerlediğini anlatmaktadır. Bu tabloya göre evrim süreci, atom ve moleküllerin fizik-kimyasal örüntülerinden başlayarak DNA, beyinler ve teknoloji aşamalarından geçmekte ve her evrede kazanılan yetenek bir sonraki evrenin gelişmesi için araç haline geldiğini göstermektedir. Teknoloji evresinde insan zekâsı, biyoloji dışı sistemlerle desteklenirken beşinci evrede insan zekâsı teknolojiyle birleşir, altıncı evrede ise bu zekâ biyolojik sınırları aşarak evrene yayılır. Kurzweil'e göre böylece evrim dolaylı ama ivmelenen bir

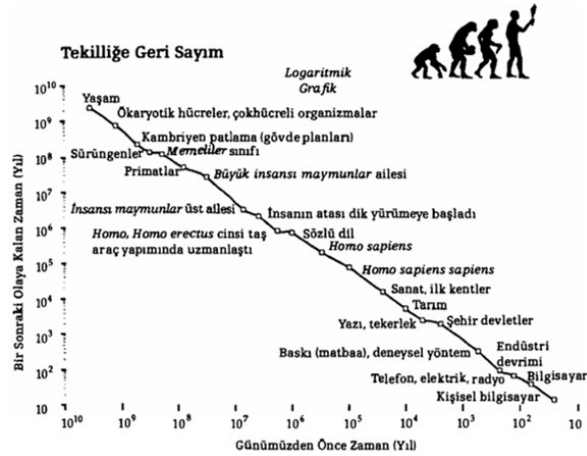
⁴⁶ Kurzweil, *İnsanlık 2.0*, 33.

ilerleme süreci olarak gerçekleşir. Kurzweil, *İnsanlık 2.0: Tekillığe Doğru Biyolojisini Aşan İnsan* adlı eserinde bu süreci şu cümlelerle ifade etmektedir:

Bu evrelerin zamanlamasını inceleyecek olursak, bunların sürekli hızlanan bir sürecin parçası olduğunu görürüz. Canlı formların evrimindeki ilk adımlar için (ilkel hücreler, DNA) milyarlarca yıl gerekmiş, ardından ilerleme hızlanmıştır. Kambriyen patlama sırasında başat paradigma değişimleri yalnızca on milyon yıl sürmüştür. Ardından, milyonlarca yıllık bir sürede insansılar, yalnızca birkaç yüz bin yıllık sürede ise Homo sapiens ortaya çıkmıştır. Teknoloji üreten türün ortaya çıkmasıyla da üstel hız, DNA güdümlü protein sentezi yoluyla gerçekleşen evrim için aşırı derecede artmış ve evrim, insan tarafından yaratılan teknolojiye kaymıştır. Bu, biyolojik (genetik) evrimin sürmediği anlamına gelmez; yalnızca gelişen düzenin (ya da bilgi işlemin etkinliğinin ya da etkinliğinin gidişatının) öncüsü değildir artık. (s.78)

Transhümanist düşünce sisteminin teorik altyapısını oluşturan “Biyolojik evrim” ve “Teknolojik evrim”deki ilerlemeyi tek bir süreklilik içinde ele alan Kurzweil, tarih boyunca yaşanan önemli dönüm noktalarının giderek daha kısa zaman aralıklarında ortaya çıktığını, aşağıdaki tabloda⁴⁷ şöyle anlatmıştır:

Şekil 1. 2: Tekillığe Geri Sayım

Kaynak: Ray Kurzweil, *İnsanlık 2.0* (2016, s.35)

⁴⁷ Kurzweil, *İnsanlık 2.0*, 35.

Grafikte yatay eksen, günümüzden önceki geçen zamanı (yıl olarak), dikey eksen ise önemli bir olaydan sonra bir sonraki olaya kadar geçen süreyi logaritmik ölçek kullanarak anlatılmaya çalışılmış ve erken dönemdeki gelişmelerin milyonlarca hatta milyarlarca yıl sürerken günümüze yaklaşırken bu sürelerin ne kadar kısaldığını görünür hale getirilmesi amaçlanmıştır. Grafiğin sol tarafında yaşam başlangıcı, ökaryotik hücrelerin ortaya çıkışı ve çok hücreli organizmalar gibi biyolojik evrimin yavaş ilerleyen aşamaları yer aldığı, kambriyen patlama, sürüngenler, memeliler ve primatlar gibi aşamalar ise evrimin uzun süren zaman dilimlerine yayılan doğal sürecini temsil etmektedir. Grafiğe göre bu dönemde değişim vardır fakat tempo düşüktür. Grafiğin orta kısmında, insan evrimiyle birlikte belirgin bir hızlanmanın görüldüğü; dik yürüme, alet yapımı, sözlü dil kullanımı, Homo sapiens ve Homo sapiens sapiens gibi aşamalar görünür kılinarak biyolojik evrimle, kültürel evrimin iç içe geçtiği bir süreci ifade ettiği gösterilmiştir. Bu noktadan itibaren gelişmeler artık sadece genetik değil, bilgi aktarımı ve öğrenme yoluyla da ilerlemeye başlamıştır. Grafiğin sağ tarafında ise teknolojik ve kültürel devrimler yer almakta; tarım, yazı, tekerlek, matbaa, bilimsel yöntem, sanayi devrimi, elektrik, telefon, bilgisayar ve kişisel bilgisayarlar bu evreyi oluşturmaktadır. Bu aşamada en dikkat çekici olan husus, her yeni buluşun bir öncekinden çok daha kısa sürede ortaya çıkmasıdır. Örneğin yazı ile matbaa arasında binlerce yıl varken bilgisayar ile internet arasındaki süre yalnızca birkaç on yıldır. Grafiği bu yürüme yönüyle yorumladığımız da Ray Kurzweil'in İvmelenen Getiriler Yasası'na görsel bir dayanak sunduğunu görürüz. O'na göre evrim ister biyolojik olsun ister teknolojik olsun-doğrusal değil, ivmelenerek ilerleyen bir süreçtir. İnsanlık, bir yandan bilgi üretme ve işleme kapasitesini artırdıkça yeni dönüşümler daha hızlı gerçekleşmektedir. Dolayısıyla bu grafik bir bütün olarak yorumlandığında, Kurzweil'in transhümanist düşüncenin dayanağı ve altyapısı olan "İvmelenen Getiriler Yasası" ile kanıtlamayı ve akabinde insanlığın "Teknolojik Tekillik" olarak isimlendirilen bir eşiğe doğru ilerlediğinin ispatını ima eder. Böylece tekillik, değişimin bu denli hızlandığı bir noktada geleceğin artık öngörülemez bir hale gelmesini ifade eder. Bu yönüyle grafik, sadece geçmiş i açıklamakla kalmayıp aynı zamanda insanlığın geleceğine dair *köklü bir kırılmanın* yaklaştığı fikrini savunmak için ortaya atılmıştır.

Tablo 1 ve Tablo 2'yi birlikte değerlendirdiğimizde Kurzweil'in, evrimi doğrusal olmayan ama aşamalı ve giderek ivmelenen bir süreç olarak ele aldığı görülmektedir.

Kurzweil'in özellikle teknolojik evrimi, biyolojik evrimin devamı ve hızlandırıcısı olarak konumlandırması dikkat çekmektedir. Dolayısıyla iki tablo arasındaki temel ortak fikir, evrimin sadece biyolojik bir süreç olmadığı; bilişsel, kültürel ve teknolojik boyutları da içeren aşamalı ve hızlanan bir dönüşüm süreci olduğudur. Dolayısıyla iki tabloyu bütüncül olarak değerlendirdiğimizde, Kurzweil'in şematik yaklaşımının evrimsel süreci beş aşamaya ayırdığını söyleyebiliriz:

1. Fiziksel Evrim: Atom altı parçacıklardan canlı organizmalara
2. Biyolojik Evrim: Tek hücreliden insana
3. Kültürel Evrim: Dilin, toplumun ve yazının gelişimi
4. Teknolojik Evrim: Aletler, makinalar ve bilgisayarlar
5. Bilinçli Evrim: İnsanın kendini yeniden tasarlaması (Transhümanizm)

Kurzweil, İvmelenmeyi rastlantısal bir olgu olarak tanımlamaktan ziyade, evrimin içsel bir yasası olarak değerlendirmektedir. Bu bağlamda teknolojik ilerleme insan iradesinden bağımsız olarak işlemekte ve belirli bir geleceğe doğru yönelmektedir.⁴⁸ Sonuç olarak İvmelenen Getiriler Yasası, transhümanist düşünceye güçlü bir teorik zemin sağlamakta ancak aynı zamanda insanın ontolojik konumunu yeniden tanımlayan seküler bir gelecek tasavvurunu da üreterek ontolojik bir meşruiyet sağlamaktadır. Bu nedenle teknolojik tekillik, seküler bir eskatoloji olarak değerlendirilebilir. Ölümün aşılması, sınırsız zekâ ve kozmik yayılım gibi hedefler bu seküler kurtuluş anlatısının temel unsurlarını oluşturmaktadır.⁴⁹ Ancak bu durum söz konusu yaklaşımın eleştirel bir perspektifle yeniden değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır.

1.2.3. Tekillik (Singularity)

Doğal seçim ve genetik varyasyonlar üzerinden işleyen klasik evrim anlayışı, modern dönemde teknoloji aracılığıyla insanı evrimin pasif bir ürünü olmaktan çıkarmış artık bu sürecin doğrudan belirleyici bir aktörü haline dönüştürmüştür. Yani klasik evrim anlayışında; doğal seçim yoluyla gerçekleşen, değişimin yavaş, insanın doğa tarafından şekillendiği ve insanın bu sürece müdahale etme potansiyelinin olmadığı, diğer bir

⁴⁸ Kurzweil, *The Singularity is Near*, 35-67.

⁴⁹ Fukuyama, *Our Posthuman Future*, 5-17.

ifadeyle pasif bir varlık olan insan, günümüzde teknoloji sayesinde kendi bedenine müdahale edebilen zekâ seviyesini artırmaya çalışan ve hatta bilincini makineye aktarma fikrini tartışan ve aktif bir rol üstlenen varlığa dönüşmüştür. Transhümanist çerçevede insan, teknolojik gelişmelerin evrimsel süreçte belirleyici bir kuvvet haline gelmesi neticesinde artık evrimin bir nesnesi değil öznesi olarak konumlandırılmıştır. Teknolojik gelişmeler, tarihin sadece maddi üretim biçimlerini dönüştürmekle kalmamış, aynı zamanda insanın kendisini ve varoluşunu anlamlandırma biçimini de dönüştüren yeni bir aşamaya işaret etmektedir. Bu değişim ve dönüşüm bilhassa transhümanizm düşüncesinde, evrimin biyolojik sınırlarını aşarak teknolojik bir eşığe doğru ilerleme fikriyle temellendirilmiştir. Nitekim bu eşik çoğu zaman “tekillik” kavramı üzerinden açıklanır ve Kurzweil tarafından, “*Teknolojik değişim hızının, insan yaşamını geri dönülmez biçimde dönüştürecek kadar yüksek olacağı, değişimin etkilerinin de bir o kadar derinleşeceği, geleceğe ait bir dönem*” olarak tanımlanır.⁵⁰

Bu eşik teknolojik ilerlemenin salt araçsal bir gelişim süreci olmasının ötesine geçen; insanın ontolojik konumunu, kimliğini, yaşamının anlamına dair kabullerini, geleceğe dair beklentilerini yeniden kuran tarihsel bir kırılma noktası olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda biyolojik evrimden teknolojik evrime geçiş tartışmaları sadece bilimsel bir paradigma değişimi olmayıp aynı zamanda insanın ne olduğu, neye dönüşeceği ve varoluşunu nasıl anlamlandıracağı sorularını yeniden tanımlayan kapsamlı bir varlık anlayışının ortaya çıkışını da ifade etmektedir.

Tekillik (singularity) kavramını sistematik ve popüler bir teoriye dönüştüren Ray Kurzweil’e göre tekillik, sadece teknolojik bir ilerleme değil; insanın kendisini, dünyayı ve geleceği anlama biçimini kökten değiştirecek tarihsel bir kırılma noktası olarak yorumlamaktadır. Kurzweil’in yaklaşımındaki tekillik, biyolojik evrimin yerini teknolojik evrime bıraktığı bir eşik olarak tanımlamaktadır. Bu eşikte insan zekâsı, artık biyolojik beyinin hesaplama gücü ile sınırlı olmaktan çıkabilecek; yapay zekâ, beyin-bilgisayar arayüzleri ve dijital bilinç aktarımı gibi teknolojiler sayesinde genişletilecektir. Böylece insan zekâsı kendi biyolojik altyapısını aşmış bir şekilde daha hızlı, kapsayıcı ve

⁵⁰ Kurzweil, *İnsanlık 2.0*, 19.

dayanıklı bilgi işleme biçimlerine kavuşacaktır. İnsanı eksik, kusurlu, tamamlanmamış bir varlık olarak kabul edip değerlendiren ve insanı sürekli geliştirilebilir, dönüştürülebilir ve tasarlanabilir bir “proje” olarak değerlendiren transhümanizm, insanın biyolojik sınırlılığı, hastalık, yaşlılık ve ölüm gibi olguları, aşılması ve çözülmesi gereken teknik problemler olarak görmektedir. Bu düşünce, insanın tarihsel gelişimini ilerlemeci bir çizgide olduğu anlayışını benimseyen modern evrim görüşüyle de doğrudan ilişkilidir. Bu açıdan değerlendirildiğinde insan doğası, hiçbir zaman sabit olmayıp, dönüştürülebilir bir yapı olarak değerlendirilir.⁵¹ Dolayısıyla bu yönüyle transhümanizm, modern bilim ve teknolojinin sunduğu imkanları sadece araçsal olarak değil, aynı zamanda ontolojik bir dönüşümün zemini olarak da görmektedir. Modern bilim ve teknolojik imkanların her geçen gün baş döndüren hızla gelişmesi ve ilerlemesinin neticesinde transhümanist vizyon daha emin adımlarla hedefine odaklanmıştır. Çünkü bu hedefe ulaşmanın yolu tekillikden (singularity) geçmektedir. Tam olarak bu noktada Kurzweil, geleceğin ve insanın dönüşümü için yaşanılacak kırılma noktasından şöyle bahsetmektedir: “*Tekillik, biyolojik bedenlerimiz ve beyinlerimizin söz konusu kısıtlamalarını aşmamızı sağlayacak. Yazgımıza karşı güç kazanacağız. Ölümsüzlüğümüz kendi elimizde olacak. Dilediğimiz kadar yaşayabileceğiniz (bu, sonsuza kadar yaşayabileceğimizden biraz farklıdır)*”.⁵²

Kurzweil’in bu sözü bir bakıma transhümanist düşüncenin hedeflerini destekleme mahiyetinde olup, gelecekte insanın ve dünyanın alacağı konumu tasavvur etmektedir. Bu bağlamda tekillik eşiğine gelindiğinde teknoloji artık insanın fiziksel ve bilişsel sınırlılıkları ortadan kaldırma potansiyeli taşıırken; insan artık “biyolojik” bir varlık olmaktan çıkıp, “siberetik” bir varlığa dönüşecektir. Teknolojinin sunmuş olduğu imkanlar sayesinde ölümün kontrol altına alınıp, hatta geciktirilebileceği gibi iddialar bir bakıma biyolojinin hükmünün aşılması ve tanrısal bir güç elde etmenin çabasını da içinde barındırmaktadır. Bu senaryoya göre yapay zekâ yalnızca zihnimizi anlamakla kalmayacak, bu zihni aynı zamanda daha güçlü, daha hızlı ve daha yaratıcı hale getirme olanağı sağlayacaktır. Nanoteknoloji, genetik mühendisliği, siberetik protezler ve yapay organlar bu aşamanın pratik araçları olarak sunulmaktadır. Tam da bu noktada tekillik,

⁵¹ More, “Transhumanism”, 6-12.

⁵² Kurzweil, *İnsanlık 2.0*, 22.

NBIC teknolojileri ve yapay zekâ teknolojilerinin birleşerek insan bedenini biyolojik sınırlardan büyük ölçüde bağımsız bir hâle getireceği dönemi temsil etmektedir. Dolayısıyla tekillik insanın bedeni, düşünceleri ve teknolojisinin tam anlamıyla birleştiği noktadır. Bu birleşmeyle insan, artık yalnızca doğal bir varlık değil, aynı zamanda siberetik ve dijital bir varlık olarak da konumlanmıştır. Kurzweil’e göre aslında tekillik, bir dönem, bir eşik, bir kırılma noktası ya da tarihten bir kopuş noktası olarak değerlendirilen bir anlam ifade ettiği düşüncesi daha ağır basmaktadır. Kurzweil bu süreci tasvir ederken hiçbir şeyin artık eskisi gibi olmayacağı ve çok hızlı bir şekilde değişim ve dönüşümün yaşanacağını *The Singularity Is Near* adlı eserinde defaatle dile getirmiştir. Ona göre söz konusu tekillik sürecinde yaşanılacak değişim hızı bir bakıma insanın; toplumsal kurumlarını, ahlâkını, hukukunu, psikolojik uyum mekanizmalarını güncelleyemeyeceği kadar büyük bir hızla ilerleyecek ve bu dönüşümden sonra eski ekonomik sistemlere, eski makine-insan ayırımına, eski zekâ, emek ve üretim tanımlarına geri dönmek mümkün olmayacaktır. Kurzweil eserinde tekillik kavramını, sadece teknik ilerlemenin zirvesi olarak değil, insanlık tarihinin ontolojik ve anlamsal düzeyde köklü bir kırılma noktası olarak ele almaktadır. Ona göre, teknolojik değişim hızının ve kapsamının artık insan aklının kontrol edebileceği, tahmin edebileceği ve yönlendirebileceği sınırların çok ötesine geçtiği bir evreyi ifade eder. Bu yönüyle tekillik, klasik ilerleme anlatılarından farklı olarak doğrusal bir gelişim sürecini değil; insan, teknoloji ve anlam ilişkilerinin yeniden kurulduğu radikal bir dönüşüm eşiğini temsil etmektedir. Kurzweil’in yaklaşımlarının dikkat çekici yönlerinden bir diğeri de tekilliği ne tamamen ütöpik (teknoloji bütün problemleri çözecek) ne de tamamen distöpik (teknoloji insanlığın sonunu getirecek) olarak tanımlamaktan bilinçli bir biçimde kaçınmıştır. Tekillik onun düşüncesinde ne insanı mutlak anlamda kurtaracak cennet, ne de insanlığı yok oluşa sürükleyecek kaçınılmaz bir felaket senaryosudur. Aksine Kurzweil bu süreci “nötür ama sarsıcı”, “tarafsız ama dönüştürücü” bir tarihsel eşik olarak kavramsallaştırır.⁵³ Bu bağlamda asıl mesele tekilliğin iyi mi yoksa kötü mü olduğu sorusu değil; bu sürecin insanın varlık anlayışını, özünü, tanımını ve hayatın anlamına ilişkin temel çerçeveleri nasıl dönüştürdüğüdür. Tekillik evresinde yaşanacak

⁵³ Kurzweil, *The Singularity Is Near*, 135-138.

dönüşümler, sadece teknolojik araçların gelişmesiyle sınırlı değildir. Yapay zekânın insan zekâsını aşması, biyoteknoloji ve nanoteknoloji yoluyla bedenin dönüştürülmesi, insan bilincinin dijital ortamlara aktarılması gibi olasılıklar; insanın tarihsel olarak kendisini tanımladığı biyolojik, zihinsel ve ontolojik sınırları belirsiz hâle getirmektedir. Bu yüzden tekillik, “insanın neye sahip olduğu” ndan ziyade “ne olduğu” sorusunu gündeme getiren bir süreçtir. Kurzweil’in ifadesiyle, bu dönemde insan artık sadece teknoloji kullanan bir varlık değil, teknolojiyle iç içe geçmiş, hibrit bir ontolojik yapıya dönüşmektedir. Bu bağlamda tekillik, insanın kendini merkeze alan klasik hümanist anlayışı da sorgulamaktadır. Çünkü insan artık evrenin anlamını belirleyen tek özne olmaktan çıkmakta; yapay zekâ, algoritmalar ve insan dışı bilinçsel sistemlerle paylaşılan ontolojik bir alana dahil olmaktadır. Bu durum “insan sonrası” (*post-human*) tartışmalarını beraberinde getirmekte ve insanın ayrıcalıklı konumunu problematik hâle çevirmektedir. Kurzweil bu süreci bir yıkım olarak değil; insanlığın evrimsel yolculuğunda yeni bir aşama olarak yorumlar; ancak bu aşamanın mevcut ahlâki, teolojik ve felsefi kategorilerle tam olarak kavranamayacağını da itiraf eder.

Dolayısıyla tekillik, insanlık için ne mutlak bir kurtuluş ne de kesin bir yıkım anlamına gelmekte; bu süreç insanın kendisini yeniden tanımlamak zorunda kalacağı bir anlam rejiminin habercisidir. İnsan özgürlük, sorumluluk, kimlik ve amaç gibi temel kavramları teknolojiyle iç içe geçmiş bu yeni varoluş biçimi karşısında yeniden düşünmek zorundadır.⁵⁴ Bu nedenle tekillik tartışmaları yalnızca mühendislik ve bilgisayar bilimlerinin konusu değil, aynı zamanda teoloji, felsefe ve etik dallarının merkezinde yer alan varlık ve anlam sorularını doğrudan ilgilendiren çok katmanlı bir meseledir. Kurzweil’in ifadesiyle

*“Tekillik sonrasında insan ile makine ya da fiziksel olan ile sanal gerçeklik arasında ayrım olmayacaktır.”*⁵⁵ Ne insanın makineden ne de gerçeğin sanaldan ayırt edilebileceği bu durum gerçekleşmesi halinde insan artık sadece biyolojik bir organizma değil, kısmen yapay, kısmen organik bir varlık haline gelecektir. Olası bu durumun

⁵⁴ Luciano Floridi, *The Fourth Revolution: How the Infosphere Is Reshaping Human Reality* (Oxford: Oxford University Press, 2014), 89-94.

⁵⁵ Kurzweil, *İnsanlık 2.0*, 24.

gerçekleşmesi halinde: i) İnsanla makine arasındaki sınır silinecek veya belirsizleşecek, ii) Gerçek dünya ile sanal dünya (metaverse, dijital ortamlar v.s.) ayırt edilemeyecek, iii) Bedenle zihin, fizikselle dijital iç içe geçme tehlikesini barındıracak, iv) İnsanlık bu süreçte insan kalmaya devam edecek, ama artık tam anlamıyla biyolojik olmayacak, v) Tekillik sonrasında yeni insan, kökleri doğada olan ama doğayı aşan bir “Posthüman” (insan ötesi) varlığa dönüşecek.⁵⁶

İnsanlık kendi geleceğini inşa etme yolunda emin adımlarla ilerlerken insan-teknoloji birleşimi yukarıda yazılan maddeler ve bunun gibi birçok durumlarla karşı karşıya gelecek, akabinde olası problemlerle de yüzleşecektir. Bu durumda insan bilinci, beden ve teknolojiyle birleştiği vakit biyolojik insanlık bir bakıma kendi tarihinden de kopma aşamasına gelecektir. Bu öngörü sadece teknolojik bir ilerleme değil, bilakis insanın kendini, dünyayı ve geleceği anlama biçimini kökten değiştirecek bir kırılma noktasını tanımlamaktadır. Tekillik ile gelecek olan bu değişimin etkileri bir o kadar da derin olacaktır. Örneğin bu değişim sadece yüzeysel alışkanlıkları değil, insanın varoluş katmanlarını da derinden etkileyecektir. Bu derinlik belirli varlıksal soru(n)ları beraberinde getirmektedir: i) Bireysel kimlik ile alakalı (Ben kimim?), ii) Bilinçle ilgili (Zekâ sadece insana mı özgüdür?), iii) Hayatın anlamıyla ilgili (İnsan neden yaşar?), iv) Amaç ile ilgili (Çalışmak, üretmek, gelişmek ne demektir?). Bu ve bunun gibi birçok sorular bir bakıma ontolojik ayrımın çözülmesi anlamına da gelmektedir. Kısacası tekillik, sosyolojik bir dönüşümden ziyade ontolojik bir dönüşümdür.

Sonuç olarak Kurzweil’in tekillik anlayışı, insanlığın geleceğini iyi- kötü, umut-korku gibi ikili karşıtlıklarla açıklamaktan ziyade, insanın ontolojik konumunda meydana gelen köklü dönüşüme odaklanmaktadır. Bu dönüşüm insanı yalnızca yeni teknolojilerle değil, yeni bir varlık anlayışı ve yeni bir anlam dünyasıyla yüz yüze getirmektedir. Böylece insanoğlu her geçen gün kendi sınırlarını ve insan olmanın ne anlama geldiğini yeniden tanımlamak zorunda kalacağı bir çağa doğru hızlı adımlarla ilerlemektedir. Kısacası tekillik, sosyolojik bir dönüşümden ziyade ontolojik bir dönüşümdür.

⁵⁶ Kurzweil, *The Singularity Is Near*, 136-145.

1.2.4. Transhümanizm, Yapay Zekâ ve Teknolojik Tekillik

Günümüzde insanın biyolojik, fizyolojik ve bilişsel sınırlarını NBIC teknolojileri ve yapay zekânın yardımıyla aşılabileceğini savunan çağdaş düşünce akımı olan transhümanizm, insanı sabit ve tamamlanmış bir varlık olarak görmekten ziyade sürekli olarak geliştirebilen, dönüştürülebilen ve tasarlanabilen bir varlık ve süreç olarak görmektedir. Bu açıdan transhümanizm modern bilimin imkanlarını sadece araçsal görmeyip, bir bakıma ontolojik bir dönüşümün zemini olarak da değerlendirmektedir. Özellikle Ray Kurzweil tarafından sistematik ve popüler hale getirilen teknolojik tekillik (singularity) kavramı, teknolojik gelişimin belirli bir noktaya geldikten sonra insan zekâsını aşan bir hız ve kapasiteye ulaşmasıyla birlikte zihnin sınırlarını zorlayacak tahmin edilemez ve geri döndürülemez bir dönüşüm sürecinin başlamasını ifade eden teorik bir eşiktir. Teknolojik tekillik ve transhümanizm birbirini teorik ve ideolojik olarak destekleyen iki kavramdır. Tekillik, transhümanizmin hedeflediği insan-makine birleşiminin tarihsel gerçekleşme noktası olarak değerlendirilirken; transhümanizmde tekilliğin insanlık bağlamında anlamını belirleyen felsefi ve etik çerçeveyi oluşturmakta, bu yüzden modern teknoloji tartışmalarında transhümanizm ve tekillik çoğunlukla birlikte ele alınmakta ve insanlığın geleceğine dair yapılan ontolojik, etik ve teolojik tartışmaların merkezinde yer almaktadır.

Transhümanizm ve tekillik arasındaki ilişkiyi ele aldığımızda amaç ve süreç bakımından birbirleriyle son derece yakındır. Transhümanizme göre tekillik, insan evriminin bir sonraki aşaması olarak görülmekte olup bu teori transhümanist ideolojide hedeflerin teknolojik olarak mümkün hale gelebileceği eşik noktayı temsil etmektedir. İnsan ile makine, sanal ile fiziksel gerçeklik arasındaki sınırların giderek bulanıklaştığı tarihsel eşik olarak tanımlanan tekillik, transhümanist ideolojinin teorik zeminini inşa eden temel kavramlardan biridir. Ray Kurzweil, bu kavramın çağdaş literatürdeki en etkili isimlerinden biri olup, bu dönüşüm sürecini soyut bir tasavvur olarak bırakmamakta bilakis tekilliğin gerçekleşeceği zamana ilişkin de şu şekilde somut bir tarihsel öngörude bulunmaktadır: *“İnsanın yeteneklerinde temel ve şiddetli bir dönüşümü temsil edecek*

olan Tekilliği 2045 yılına tarihliyorum. Bu tarihte yaratılacak biyolojik olmayan zekâ, günümüzün insan zekâsının tamamından bir milyar kat daha güçlü olacaktır.”⁵⁷

Kurzweil’e göre İvmelenen Getiriler Yasası’nın bir sonucu olarak bu tarih civarında biyolojik olmayan zekânın insan zekasından kat kat daha güçlü olması ile insan ile makine, sanal ile gerçek arasında sınır ortadan kalkacak; değişim ve dönüşümün etkisinin büyük olması sebebiyle de insana sanki birdenbire tarihinden kopmuş gibi bir izlenim yaratacaktır. Elbette bu büyüklükte radikal bir değişimin yaşanması ile insanlık sanki tamamen farklı bir evreye geçecek ve bu eşiğin yaşattığı derin etkiler nedeniyle de geçmişle bağı kopmuş gibi hissedeceği için aynı zamanda endişe korku ve ümit duygularıyla da baş etmek zorunda kalacaktır. İvmelenen Getiriler Yasasına göre teknolojinin üstel bir hızla gelişimi sonucunda yapay zekâ sistemlerinin biyolojik insan zekâsını aşması ve kendi kendilerini geliştirebilen sistemlerin ortaya çıkmasıyla teknolojik ilerleme insan kontrolünden çıkacaktır. Transhümanist düşünceye göre bu durum sadece teknolojik bir gelişme olmayıp, insan evriminin de bilinçli bir şekilde yönlendirileceği yeni bir evreyi temsil etmektedir. Dolayısıyla tekillik, transhümanist ideolojide insanın “Posthuman” olarak isimlendirilen yeni bir varlık biçimine geçmesinin tarihsel eşiği olarak değerlendirilir.

Transhümanist yaklaşıma göre insanın sahip olduğu biyolojik yapısının nihai bir sınırı yoktur ve bu mevcut yapı teknoloji aracılığıyla geliştirilebilir ve dönüştürülebilir varsayımına dayanır. Bu düşünce, insanın bilişsel kapasitesini artırma ve müdahale etme, fiziksel güç, yaşam süresini uzatma ve hatta duygusal yapısı gibi özelliklerini, NBIC ve yapay zekâ teknolojilerinin yardımıyla dönüştürülebileceğini savunur. Teknolojik tekillik ise transhümanizmin hedeflediği bu dönüşüm sürecinin doruk noktası olarak tanımlanır. Transhümanizm ve teknolojik tekillik arasındaki ilişkinin en dikkat çeken yönü, insan ile makine arasında sınırların ortadan kalkacağı düşüncesidir. Transhümanist ideolojisine göre beyin-bilgisayar arayüzleri, yapay zekâ destekli teknolojiler sayesinde yapılan müdahaleler, nöro teknolojik müdahaleler, tekillik sürecinin hazırlayıcı aşamaları olarak değerlendirilir. Dolayısıyla bu teknolojiler sayesinde insan, sadece teknolojiyi kullanan

⁵⁷ Kurzweil, *İnsanlık 2.0*, 197.

bir varlık olmakla kalmayıp aynı zamanda teknolojik sistemlerle de iç içe geçmiş bir “ara form” varlık haline dönüşecektir. Sonuç olarak tekilik, transhümanist yaklaşımın ontolojik temelini güçlendiren bir kavramdır. Çünkü tekilik teorisine göre insan doğası sabit ve değişmez değil, bilâkis teknolojik imkânlarla yeniden şekillenebilir, tasarlanabilir fikrini tarihsel bir zorunluluk olduğunu savunur. Böylece transhümanist yaklaşım, insanın teknoloji aracılığıyla kaçınılmaz bir biçimde dönüşeceği varsayımını tekilik üzerinden temellendirmektedir.

1.3. Transhümanizmin Teolojik İddiaları

Teknolojik gelişmeler, transhümanizm bağlamında yeni bir din mi önermektedir ya da din kavramını farklı bir boyuta mı taşımaktadır sorusu, bu akımın yükselişiyle birlikte yeniden tartışmaya açılmıştır. Transhümanizm, insanın biyolojik sınırlarını teknoloji aracılığıyla aşmayı hedeflerken ölümsüzlük, kurtuluş ve insanın dönüşümü gibi kavramlar üzerinden geleneksel dinî söylemlerle belirli paralellikler kurmaktadır. Bu başlık altında transhümanizmin teolojik yönü serimlenecektir.

Dinin “evrensel bir insani fenomen” olup olmadığı tartışmalı alanlardan biridir. Bu konu hakkında Emrullah Yüksel’in “Din Fenomeni” adlı makalesinde; dinin herkes tarafından kabul edilebilecek bir tanımının yapılamayacağını zikredilirken, yapılan bilimsel araştırmaların neticesinde tarihte ve günümüzde dinsiz bir topluma rastlanmadığını da aynı makalede vurgulanmaktadır. Yazar dinin insan hayatındaki konumuna değinirken tarih öncesi dönemlere ait arkeolojik bulgulardan yola çıkarak, (örneğin Avrupa’daki mağaralarda bulunan insan kalıntıları ve kurban izleri) dini inancın çok eski dönemlerde de mevcut olduğunu belirtmiş; ilkel veya modern çağ ayrımı olmaksızın bütün toplumlar da dini inanç ve yaşayışın bulunduğuna dair tartışmalar yapmıştır. Dolayısıyla dinin tarihi ve coğrafi bakımdan her zaman ve her yerde var olduğunu, bireyin ruh dünyasında önemli bir yer tuttuğunu ve toplumların siyaset, ekonomi, düşünce ve sanat alanlarını derinden etkileyen, insanın yaratılışından itibaren mevcut evrensel bir beşerî olgu olduğunu savunmuştur.⁵⁸

⁵⁸ Emrullah Yüksel, “Din Fenomeni”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (2012), 79-81.

İnsan sadece biyolojik bir organizma olmayıp hayatının anlamını, amacını sorgulayan ve faniliğinin farkında olan tek bilinçli varlıktır. Varoluşundan beri “Neden varım?”, “Hayatın amacı nedir?”, “Ölümün anlamı nedir?” ve “Ölümü nasıl yenebilirim?” tarzında sorulara hep cevaplar aramaya çalışmış; bu boşluğu doldurmak için de dine ve inanç sistemlerine yönelmiştir. Ölüm olgusu insanoğlu için büyük bir varoluşsal soru ve sorun olarak algılanmış, ölümü yenebilmek için bir taraftan dini eğilimlerinden destek alırken, diğer taraftan teknolojiyi ve imkanlarını bu gaye için araç olarak kullanmıştır. Teknolojik gelişmeler sayesinde insan hayatı kolaylaşmakta, bilgi üretimi hızlanmakta ve birçok fiziksel soruna çözüm sunulmaktadır. Bu ve bunun gibi birçok faydaları insana sunan teknoloji, ne yazık ki insanın varoluşsal yönüne dair temel sorulara tam anlamıyla cevap verebilecek bir nitelik taşımamaktadır. İnsan sadece biyolojik ihtiyaçları olan bir varlık olmaktan ziyade aynı zamanda hayatın anlamını, varoluşun amacını ve ölümün mahiyetini sorgulayan bilinçli bir varlıktır. Bu yüzden teknoloji ne kadar gelişmiş olursa olsun, insanın anlam arayışı ve aşkın olana yönelme ihtiyacı hiçbir zaman ortadan kalkmamaktadır. Nitekim din sayesinde insan varoluşunu anlamlandırabilmekte, ölüm ve sonrasına dair sorularına cevap alabilmekte ve ahlâkî değerleri temellendirme gibi işlevleriyle insan hayatında önemli bir yer tutmaktadır. Bu durum, modern ve teknolojik toplumlarda dahi insanın inanmaya olan ihtiyacının hiçbir zaman bitmediğini ve insan var olduğu sürece dine olan ihtiyacın devam ettiğini göstermektedir.⁵⁹

Teknolojik gelişmeler sayesinde insan hayatı kolaylaşmakta, birçok fiziksel sınırlılık azaltılmakta ancak insanın *varoluşsal anlam arayışı* tamamen ortadan kalkmamaktadır. Transhümanizm düşüncesinde bu durum daha belirgin olarak görülmektedir. Nitekim transhümanizm, akıllı sistemler ve teknolojiler sayesinde insanın biyolojik sınırlarının aşılabileceğini, yaşlanma, ölüm gibi sınırlılıkların ortadan kaldırılabilceğini savunmaktadır.⁶⁰ Bununla beraber transhümanist ideolojiyi destekleyen yaklaşımlar, insanın varoluşsal anlamına, amacına dair sorulara kesin cevap

⁵⁹ Yüksel, “Din Fenomeni”, 79-82.

⁶⁰ Bostrom, “A History of Transhumanist Thought”, 1-25.

veremediği için tartışılmalı bir konumdadır. Bu yüzden modern dönemdeki teknoloji merkezli insan tasavvuru, insanın metafizik ve manevi yönünü tam olarak ikame edememektedir. Dini inanç ve yönelimler ise insanın varlığını anlamlandırma, ölüm ve sonrasına yönelik açıklamalar getirme ve ahlaki temelleri değerlendirme hususunda bu boşluğu doldurmaya devam etmektedir.

Genetik mühendisliği ve biyoteknoloji alanındaki ilerlemeler, yapay zekâ teknoloji destekli uygulamalar ve dijital altyapıların hızla gelişip ilerlediği modern dönemde insanlık “dijital çağ” veya “yapay zekâ çağı” olarak isimlendirilen yeni bir tarihsel evrede yaşamaktadır. Modern toplumlarda bile dini düşüncenin tamamen ortadan kalkmaması, insanın ontolojik alanda sorularına cevap arama eğiliminin sürekliliğini göstermektedir. Dolayısıyla teknolojinin en ileri düzeye ulaştığı günümüzde dahi insanın inanma isteği farklı biçimlerde varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Bu bağlamda, transhümanizm neticesinde ortaya çıkan dijital dinler, teknoloji ile din arasında yeni bir sentez kurma iddiası taşıyan, teknoloji merkezli yeni dinî veya yarı dinî akımlardır. Bu akımlardan bazıları yapay zekâyı, gelecekte insanlığın ulaşacağı üstün bir bilinç olarak yorumlarken bazıları da teknolojik tekilliği, (*singularity*) tarihin dönüştürücü eşiği olarak yorumlamaktadır. Dolayısıyla bu tür yaklaşımlarda teknoloji sadece bilimsel bir gelişme alanı olmaktan çıkmış, artık insanın varoluşsal beklentilerini ve kurtuluş tasavvurunu şekillendiren bir inanç sisteminin parçası haline gelmiştir.⁶¹

Bu bağlamda transhümanist ideolojiyi benimseyen bazı çevrelerde de buna benzer metafizik veya yarı-dini yönelimlerin çıktığı dikkat çeken hususlardan biridir. Transhümanizm her ne kadar teknolojik ve bilimsel ilerlemeyi merkeze alan seküler bir akım olarak ortaya çıkmış olsa da insanın ölümsüzlüğe ulaşması, bilincin dijital ortama aktarılması veya insanlığın posthuman bir varlık formuna evrilmesi gibi hedefleri, zaman zaman geleneksel dini anlatılara benzer bir kurtuluş ve dönüşüm tasavvuru içermektedir. Bu yüzden bazı araştırmacılar transhümanist düşüncenin belirli yorumlarının, seküler bir kurtuluş veya teknolojik bir eskatoloji biçimi taşıyabileceğini savunmaktadırlar.⁶² Sonuç

⁶¹ Kurzweil, *The Singularity Is Near*, 22-30.

⁶² Robert M. Geraci, *Apocalyptic AI: Visions of Heaven in Robotics, Artificial Intelligence, and Virtual Reality* (New York: Oxford University Press, 2010), 12-25.

olarak yapay zekâ çağında yaşanan teknolojik gelişmeler, bir taraftan transhümanizm düşüncenin hedeflerini destekleyen imkanlar sunarken, diğer taraftan insanoğlunun fitratında bulunan inanma ve anlam arayışını tamamen ortadan kaldırmamaktadır. Bilakis insanın doğasında bulunan bu inanma ihtiyacı, teknolojik gelişmelerle birlikte yeni biçimler kazanarak tezahür etmektedir. Dolayısıyla bu durum transhümanizm içerisinde birtakım dini benzeri hareketlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlayıp, din ile teknoloji arasındaki ilişkinin daha karmaşık ve çok daha boyutlu biçimde gelecekte tartışılacağıнын sinyallerini vermektedir.

1.3.1. Terasem: Dijital Eskatoloji

İnsan hayatının her geçen gün teknolojide görülen ilerleme ve gelişmeye endeksli olarak kolaylaşması, yaşama standartlarının iyileşmesi, arzu ve hayallerinin ötelenmesinden ziyade bu dünyada yaşanabilmesi umudu; teknolojiyi dinin yerine geçirilebilecek bir konuma getirmiştir. Kısacası eskiden insanların gerçekleşmesini imkânsız olarak algıladığı ve sadece dini öğretilerde mucize olarak nakledilen şeyleri günümüzde teknolojinin aracılığıyla gerçekleştirilebiliyor olması, bir bakıma insanlarda teknolojiyi dinin sağladığı anlam, umut ve kurtuluş beklentisini artık teknoloji sayesinde sağlanabilir düşüncesini doğurmuştur.⁶³ Dolayısıyla dijital çağda meydana gelen teknolojik gelişmeler sadece bilimsel ve teknolojik ilerlemeler olarak görülmeyp; aynı zamanda insanın kurtuluşu, ilerlemesi ve ölümsüzlük gibi varoluşsal beklentileriyle ilişkilendirilerek yeni düşünce akımlarının çıkmasına zemin hazırlamıştır. Nitekim NBIC teknolojileri ve yapay zekâ destekli uygulamalar ile insanın zihinsel ve fiziksel açılardan sınırlarının aşılabileceğini savunan transhümanizm düşüncesi, din-teknoloji ilişkisinin meydana çıkardığı akımlardan biri olan Terasem hareketinin doğmasına da sebep olmuştur. “Dini Transhümanizmin Bir Örneği Olarak Terasem Trans-Dini” adlı makalede, bu akım hakkında ayrıntılı bir şekilde yer verilerek transhümanizm ile bağlantısına dikkat çekilmiştir. Makalede bu hareketin transhümanizm öğretileriyle birebir örtüşen, aynı hedef ve ideallere hizmet eden bir trans-dini hareket olduğu hakkında bilgiler verilerek, bu akımın hipotezleri, faaliyetlerini yöneten kuruluşları ve projeleri

⁶³ Geraci, *Apocalyptic AI*, 3-10.

hakkında bilgiler verilerek bu dini hareketin hangi amaca hizmet ettiklerine özellikle dikkat çekilmiştir. Bu bağlamda Terasemin sadece bir ideoloji olmayıp dini bir hüviyetinin de olduğunu kanıtlamak için bu akımın inanç esasları, ritüelleri, toplantıları, savundukları hipotezler çok güçlü argümanlarla desteklenerek, transhümanizm düşüncesini temsil eden dini bir hareket olduğu hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir.⁶⁴

Terasem, genel anlamda transhümanizm düşüncesinin özelde ise Ray Kurzweil'in Tekillik (*Singularity*) kavramını merkeze alarak, insanın ölümsüzlüğü ve radikal değişimi için çalışmalar yürüten ve bu hedefler için özellikle yapay zekâ ve insan-makine birleşimine ayrı önem atfeden dini bir harekettir. Dolayısıyla Terasem'in temel prensipleri ve öncülerinin görüşleri bütüncül olarak değerlendirildiğinde bu hareketin tıpkı esinlendiği transhümanist felsefe akımı gibi; insanın asıl hedefinin kendi sınırlarını aşip ruhu yok sayarak, yaşamı bu dünya hayatı ve tecrübelerinden ibaret gören transhümanist vizyonun hedefleri ve vaatlerinin kabul edildiği ideolojik akımın temsil ettiği dini bir hareket olarak tanımlanabilir. Bu hareket aslında "The Truths of Terasem" adı verilen ilkelerden oluşan, 2002 yılında "Terasem Movement Inc." (*TMI*), 2004 yılında "Terasem Movement Foundation" (*TMF*) ve "Terasem Movement Trans religion Inc." (*TMT*) adlarında faaliyet gösteren ABD merkezli üç alt kuruluşun oluşturduğu çatı bir kuruluştur. Bu üç kuruluştan en eskisi ve en önemlisi olan TMI özellikle nanoteknoloji, biyostaz (kişinin ölümünden sonra bedeninin korunması) ve siber bilinç gibi teknolojiler üzerinde durarak insan ömrünün uzatılmasının mümkün ve gerekli olduğunu savunan ve bunu topluma anlatmayı amaçlayan bir kuruluştur. Bu kuruluşun asıl hedefi özellikle insan bilincini dijital ortamda korumak, yeniden oluşturmak ve gelecekte şartlar ve imkanlar oluştuğunda tekrar canlandırılacak şekilde saklamaktır. Dolayısıyla bu hedefler doğrultusunda bu kuruluş her yıl yayınlar, toplantılar ve etkinlikler düzenleyerek Terasem'e hizmet etmektedir. TMI tarafından yürütülen "Zihin Dosyaları Android Uygulaması" (*Mind Files APK*) insanların yaşamına dair verileri ve hatıraları kullanılarak gelecekte tekrardan canlandırılabilceğini savunan projedir. Yani bu projeye göre kişinin zihinsel verileri kopyalanıp dijital ortamda saklanabilir ve daha sonra android bir bedene

⁶⁴ Büşra Yeşilyurt ve Muhammet Yeşilyurt, "Dini Transhümanizmin Bir Örneği Olarak Terasem Trans-Dini," *Mizanü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi* 15 (2022): 555-574.

yüklenebilir ise, bu kişi yeniden var olabilir. Daha da ilerisi aynı veriler kullanılarak aynı kişinin kopyaları birden fazla bedende kopyalanabilir. Terasem’e hizmet eden TMI kuruluşunun yürüttüğü bir diğer proje ise “Cybernetic Beingness RevivalCyBeRev” (*Sibernetik varlık Canlandırma*) projesidir. Bu projeye göre önce insana ait tüm veriler (anıları, kişiliği, genetik bilgileri ve yetenekleri) dijital ortama kaydedilir. Kaydedilen bu veriler büyük bir bilgisayarın veri tabanında saklanır. Daha sonra kaydedilip saklanan bu bilgiler robotik uzay araçları sayesinde diğer yıldız sistemlerindeki gezegenlere gönderilir. Bu projenin en son aşamasında ise bu veriler kullanılarak insan daha yeni, daha genç bedenlerde yeniden oluşturulur. Kısacası bu proje insana ait dijital verilerin evrene gönderilerek farklı dünyalarda tekrardan beden kazanmasıyla, insanın sürekli olarak yeniden var olup ölümsüzlüğü elde edilebilmesi iddiasını taşımaktadır. Bunun yanı sıra TMI tarafından yürütülen diğer bir faaliyet ise “Terasem Motion InfoCulture” adıyla anılan ve Kurzweil’in “*The Singularity is Near*” adlı kitabının içeriklerini yayınlayan faaliyetidir.

Terasem ideolojisini yaymak ve hizmet etmek için faaliyet gösteren diğer bir kuruluş olan TMF de ArGe faaliyetlerine destek vererek nanoteknoloji ve sibernetik biliminin kullanılması ve teşvik edilmesi yönünde faaliyetler göstermektedir. TMF’nin yürüttüğü Terasem projelerinden en önemlisi “LifeNaut” ve “Bina48” projeleridir. Bu projelerden en kapsamlı olan LifeNaut, insana ait tüm bilgileri (anılar, kişisel ve biyografik bilgiler) *MindFiles* isminde dijital dosyalar biçiminde, çevrim içi bir ortamda saklamayı amaç edinir ve proje kişinin dijital bir yansımısını meydana getirerek bu verilerin yapay zekâ teknolojileri sayesinde yeniden canlandırılabilceği görüşüne dayanır. TMF’nin yürüttüğü LifeNaut projesi aynı zamanda insanların gelecekte tekrardan hayata döndürülebileceği olasılığına dayanarak, insanlardan alınan DNA örnekleriyle (*BioFiles*) kriyonik yöntemler sayesinde bozulmadan korunmasını hedeflemekte dolayısıyla uzun vadeli bir plan özelliğini de taşımaktadır. Kısacası bu proje hem dijital bilinç depolama hem de biyolojik olan veriyi koruma girişimlerini beraber yürütmeyi de amaçlamaktadır. Bina48 projesi ise ismini Rothblatt’ın eşi Bina’dan alan robotun, insanın bireyin kişilik ve bilgilerini oluşturan “zihin dosyaları”nın (*Mindfiles*) gelecekte makinelerle veya hibrid varlıklara (insan-makine) aktarılabileceğini, yani insanın zihinsel verilerinin dijital veriler aracılığıyla farklı bir bedene veya makineye aktarmasının mümkün olduğunu savunan bir projedir. Terasem’e hizmet eden üçüncü

kuruluş TMT ise kendisini hiçbir şekilde kâr amacı gütmeyen, katılımcılarının mutlu ve ölümsüz dijital kopyalarından ortak bir bilinç elde etmek için kurulan bir dini oluşum olarak tanımlar.⁶⁵ Terasem’e gönül veren katılımcıların iman etmesi gereken esaslar dört tanedir. Bunlar şu şekildedir:

i. *Hayatın bir amacı vardır. (Life is purposeful)*

ii. *Ölüm isteğe bağlıdır. (Death is optional)*

iii. *Tanrı teknolojidir. (God is technological)*

iv. *Sevgi esastır. (Love is essential)*⁶⁶

Terasem’in inanç esaslarını incelediğimizde bir bakıma transhümanizm düşüncesinin dini boyutunu tamamlamak için oluşturulan esaslar olarak değerlendirilebilir. Çünkü bu esaslar, insanın teknoloji sayesinde Tanrı’ya atfedilen bazı fiilleri yapabileceği fikrinin benimsendiğini göstermektedir. Bu inanç sisteminde hayatın belirli bir amaca hizmet ettiği kabul edilmekte, bu amaç evrende birlik ve beraberlik içinde mutlu bir ölümsüzlüğün tesis edilmesi şeklinde ifade edilir. Terasem düşüncesine göre bu tarz bir ölümsüzlük ancak insan bilinç verilerinin (*mindfiles*) ve biyolojik bilgilerinin (*biyofiles*) korunup, saklanarak ve gelecekte tekrardan canlandırılması ile mümkün olabilecektir. Bununla beraber söz konusu bu hedeflere ulaşmak için temel ilke olarak sevgi öne çıkarılmakta ve kişinin kendi mutluluğunu elde etmek için başkalarının da mutluluğunu gözetmesiyle mümkün olunabileceği savunulmaktadır. Dolayısıyla Terasem’in kabul ettiği bu inanç sistemi transhümanist düşüncesinin idealleri ile örtüşmekte, teknolojik olmanın yanında ahlaki ve dini bir çerçeve içinde temellendirme çabası olarak da kendine zemin hazırlamaktadır.

Terasem hareketinin kurucusu Martine Rothblatt’a göre yeterli miktarda veri birikiminin oluşturulması ve gelişmiş yapay zekâ sistemleri sayesinde bireyin tüm kişilik özellikleri dijital ortamda bir “zihin modeli” olarak tekrar üretilebilir, bu durumda insan

⁶⁵ Yeşilyurt - Yeşilyurt, “Dini Transhümanizmin Bir Örneği Olarak Terasem Trans-Dini”, 558-564.

⁶⁶ Yeşilyurt - Yeşilyurt, “Dini Transhümanizmin Bir Örneği Olarak Terasem Trans-Dini”, 566.

bilinci biyolojik olarak öldükten sonra da teknolojik ortamda varlığı sürdürülebilir.⁶⁷ Bu görüş insan zihninin dijital ortama aktarılması ile biyolojik bedenin sınırlılıklarını da ortadan kaldırmakta, dolayısıyla insana ait tüm kişilik verileri ve biyolojik bilgilerinin aktarılmasıyla insanın tekrardan “inşâ edilebileceği” düşüncesini yani “dijital kurtuluş” iddiasını taşımaktadır.⁶⁸ Terasem’in bu yaklaşımı aynı zamanda transhümanist vizyonun temel hedeflerinden biri olan “zihin aktarımı” (*mind uploading*) düşüncesini dini pratik bir çerçeveye taşımaktadır. Zihin aktarımı ile elde edilecek dijital ölümsüzlük anlayışı, aynı zamanda geleneksel dini eskatolojik anlatılarla da bir bakıma kavramsal olarak bazı benzerlikler göstermektedir. Örneğin klasik dinlerde ölüm bir yok oluş değil, farklı bir varoluş biçimine geçme olarak tasavvur edilir. Terasem hareketinde de benzer şekilde zihin aktarımı ile insanın bilinci biyolojik bedeninin dışında dijital bir ortamda varlığını sürdürmektedir. Fakat aradaki temel fark, geleneksel dini düşüncede ölümden sonra insanın varoluşu ilahi iradeye bağılıken; Terasem hareketinde ise süreklilik, teknolojik altyapıya ve insan eliyle gerçekleştirilen bir müdahale fikrine dayanmaktadır.⁶⁹ Bu yüzden bazı araştırmacılar Terasem hareketini, modern çağın “teknolojik eskatolojisi” veya “seküler ölümsüzlük anlatısı” olarak yorumlamaktadır.⁷⁰ Ayrıca Terasem’in dijital ölümsüzlük projesi sadece teorik bir düşünce olarak değil, kendi üyelerinin bilinçlerinin dijital bir formda temsil edilmesi ve korunması yöntemiyle somut bir alan geliştirdiği için bu hareketin hem pratik hem de toplumsal boyutu da dikkat çekicidir. Dolayısıyla Terasem hareketine göre teknoloji, insan hayatını değiştiren ve dönüştüren bir araç olmanın çok ötesinde, insanların varoluşsal kaygılarını ve ölümsüz olarak yaşama arzusunu karşılayan yeni bir kültürel ve inanç sistemi çerçevesi şeklinde konumlandırırmaktadır.⁷¹

Sonuç olarak Terasem’e hizmet eden üç kuruluşun yürüttüğü faaliyetler ve projeleri gözden geçirdiğimizde hepsinin de birebir Transhümanizmin vaatlerini

⁶⁷ Martine Rothblatt, *Virtually Human: The Promise—and the Peril—of Digital Immortality* (New York: St. Martin's Press, 2014), 145–160.

⁶⁸ Muhammet Yeşilyurt, “Yapay Zekâ’da Saklı Olan Eskatoloji ve Kurtuluş: Teknolojik Tekillik”, *Yapay Zekâ ve İslam*, ed. Mehmet Bulgen (İstanbul: Timaş Yayınları, 2025), 427.

⁶⁹ Geraci, *Apocalyptic AI*, 115–125.

⁷⁰ Bostrom, “A History of Transhumanist Thought”, 17-21.

⁷¹ Martine Rothblatt, *Virtually Human*, 180-190.

gerçekleştirmek için kullandıkları teknoloji ve yöntemlerle aynı olduğu dikkat çekmektedir. Örneğin TMI tarafından yürütülen Terasem projelerini ele aldığımızda Zihin Dosyaları Android Uygulaması (*Mind Files APK*), Siberetik Varlık Canlandırma Projesi (*Cybernetic Beigness Revival-CyBeRev*), ayrıca TMF tarafından yürütülen ArGe faaliyetlerine destek, nanoteknoloji ve siberetik biliminin kullanılması ve teşvik edilmesi, TMT'nin bir dini kuruluş olup misyonunun tüm üyelerinin mutlu ve ölümsüz birer kopyasından kolektif bir bilinç inşa etme gayesiyle faaliyetler yürütmesi apaçık Terasem'in Transhümanizm düşüncesine hizmet eden dini bir hareket olduğunu kanıtlar niteliktedir. Bu bağlamda Terasem hareketi, transhümanist ideolojinin zihin aktarımı, ölümsüzlük ve insanın sınırlarını aşma hedeflerini bir taraftan toplumsal ve kültürel bir bağlama konumlandırırken diğer taraftan da yapay zekâ çağında kurtuluş ve anlam arayışına yönelik seküler bir yorum sunmakta ve insanın ontolojik, metafizik arayışları arasındaki ilişkisinin de yeniden biçimlendirilebileceğini göstermektedir.

1.3.2. Deizm: Tanrı'nın İşlevsizleştirilmesi

Modern düşüncede Tanrı-evren ilişkisine dair en dikkat çekici yaklaşımlardan biri, ilahi müdahalenin sınırlarını yeniden tanımlayan deist perspektiftir. Bu yaklaşıma göre Tanrı, evrenin yaratıcısı ve ilk nedeni olarak kabul edilmekle birlikte yaratma eyleminden sonra evrenin işleyişine müdahil olmaz. Dolayısıyla deizm inancı, evreni yarattıktan sonra müdahale etmeyen bir Tanrıya inanma fikridir. Deizm inancının tarihsel kökenine bakıldığında ilk olarak Antik Yunan felsefesinde başlamış, daha sonraları Orta Çağ İslam dünyasında Brahmanlar tarafından savunulmuş ve 16. Yüzyılın ikinci yarısından sonra Batı Avrupa'da gelişerek yayılmıştır. Deizmde Tanrı, klasik teist anlayıştaki gibi emir ve yasaklarını peygamberler aracılığıyla bildiren, vahiy gönderen, mucizeler yaratan ve evrene her an ilahî müdahalede bulunan bir varlık olarak tasavvur edilmez. Bilakis Tanrı, sadece akıl yoluyla algılanabilen ve evrendeki düzen aracılığıyla varlığı anlaşılan yetkin bir yaratıcıdır. Dolayısıyla deist düşüncede dinin kaynağı vahiy olmayıp, insanın akli ve doğadaki gözlemlenen düzen olarak kabul edilmiştir. Bu yaklaşıma göre Tanrı evreni, insanı ve insanın aklını mükemmel olarak yaratmıştır. Böylece insan, sahip olduğu bu akıl ile hem Tanrının varlığını anlayabilmekte hem de hayatını ahlaki ilkelere göre düzenleyebilmektedir.

Deizm düşüncesine göre Tanrı, evreni o denli kusursuz ve mükemmel yaratmıştır ki, sonradan evrene müdahale etmesi Tanrı açısından bir eksiklik ve acziyet anlamına gelir. Bu nedenle, Tanrı'nın evrene müdahale etmesi fikri deistler tarafından kabul edilemez bir durum olarak görülür. Bu bağlamda deistik düşünce, Tanrı'ya evrene müdahale yetkisi tanımazken; insan aklının yetkinliğini kabul ederek onu en güvenilir rehber ve otorite olarak konumlandırmakta, böylece insanın hayatın her alanını kendi aklı doğrultusunda düzenleyebileceğini savunmaktadır. Bu yaklaşım, deizmde “doğal din” anlayışı olarak adlandırılan iyinin ve kötünün ne olduğu, insanlar arasındaki ilişkilerin nasıl düzenlenmesi gerektiği ile bireyin görev ve sorumluluklarının neler olduğu gibi hususların *aklın ışığında ve aklî çıkarımlar yoluyla* belirlenebileceğini savunan bir din anlayışını benimsemeye sevk etmektedir.⁷²

Deizm düşüncesinde insan aklının hakikate ulaşma yönünde mutlak bir araç olarak görülmesinin asıl amacı Tanrı müdahalesini ortadan kaldırmaktır. Böyle bir ihtiyacın ortaya çıkmasının en belirgin sebebi Aydınlanma dönemi sonrası kilise hegemonyası ve toplumların akıl ve bilime verdiği önem karşısında kilisenin dayattığı dogmalar arasında çıkan çatışmadan kaynaklanmaktadır. Çünkü insanlara göre vahiy ve Tanrı müdahalesini kabul etmek demek bir bakıma kiliseye boyun eğip itaat etmeyi de beraberinde getirdiği için böyle bir orta yol arayışına girmişlerdir.⁷³ Bu bağlamda Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi olarak kabul edilen kilisenin bilimsel çabalara müdahalesi toplum tarafından tepkiyle karşılanmış ve bu durum beraberinde Tanrı'nın dünyaya müdahale etme düşüncesinin reddedilmesine neden olmuştur. Aydınlanma dönemi sonrası Tanrı'nın varlığını kabul edip evrene müdahale etmeme fikri, hem kilise hegemonyasının baskısından kurtulmaya hem de bilimin ve ilerlemenin önündeki engellerin kalkmasına neden olacağı için deist düşüncenin doğmasına zemin hazırlamıştır.⁷⁴

⁷² Hamdi Gündoğar, “Müslüman Kimliğine Yönelen İki Tehdit: Deizm ve Sekülerizm”, *Journal of Analytic Divinity* 4/2 (2020): 247-250.

⁷³ Merve Aslan, “Tanrı'nın Mükemmellik Sıfatı Bağlamında Teizm ve Deizmin İddialarının Karşılaştırılması”, *Nous Academy Journal* 5 (2025): 56.

⁷⁴ Çadır, *Transhümanizm Ölüm ve Ölümsüzlük*, 61-62.

Deist düşünceye göre Tanrı, evreni kusursuz bir şekilde yaratan ve daha sonra evrenin işleyişine müdahale etmeyen bir “ilk neden” olarak tasavvur edilmiştir. Bu yaklaşımı deistler örneklendirmek için “saat ustası” metaforuyla açıklamaya çalışırlar. Bu metafora göre bir saat ustası, saati kurup ayarladıktan sonra işleyişine bırakıyor ve müdahale etmiyorsa; deizmde Tanrı’yı bu saat ustasına benzetmekte ve Tanrı’nın evreni kusursuz bir şekilde yaratıp, düzeni kurduktan sonra evrene bir daha müdahale etmesine gerek kalmadığı için kendi haline bıraktığını savunurlar. Dolayısıyla deizmdeki Tanrı’ya dair olan bu tür bir yaklaşım, aynı zamanda teist düşüncede kabul edilen vahiy, nübüvvet, dua ve mucize gibi olguları da kökten bir reddetme anlamını taşımaktadır.⁷⁵ Bu çerçeveden bakıldığında deist düşüncede yaratıcı olan Tanrı fikrinin korunup evrene müdahalesinin reddedilmesi, Tanrı’nın ilahi fiil sürekliliğinin yerine sadece başlangıçta tekil bir yaratma eylemini öne çıkarır. Bunun aksine teistik düşüncede Tanrı, evreni yaratmakla kalmaz; aynı zamanda evreni sürekli olarak varlıkta tutar, insanlara vahiy gönderir, dualara icabet eder, mucizeler gerçekleştirir. Kısaca evrene ve insan hayatına ilahî fiil sürekliliği söz konusu olduğu için Tanrı’nın evrenle ilişkisinin aktif olduğu anlayışı hakimdir. Eğer deist yaklaşımda olduğu gibi Tanrı’nın insan hayatına ve evrene müdahalesi söz konusu olmasaydı, vahiy ve peygamberlik düşüncesinin temellendirilmesi zayıflayacak; bu durumda din, Tanrı tarafından gönderilen ilahî bir rehberlik olmaktan ziyade, insanların tarih içerisinde oluşturduğu toplumsal ve kültürel bir olgu olarak anlam kazanacaktır. Bu noktada, deizm ve transhümanizm bağlamında bazı sorular gündeme gelmektedir: Deizm, transhümanizm için bir altyapı mıdır? veya Deizmden transhümanizme doğru bakıldığında Tanrı’nın yerini insan mı almaktadır?

Modern düşünce tarihinde özellikle Aydınlanma dönemi sonrasında Tanrı anlayışı önemli dönüşümler geçirmiştir. Tanrı’nın yeryüzündeki temsilcisi olarak görülen kilisenin hegemonyasına karşı tepkiler zamanla artmış; bu süreçte deizm, geliştirdiği yeni Tanrı tasavvuruyla ortaya çıkmış ve yaygınlık kazanmıştır. Bu anlayışa göre Tanrı, evreni yaratan ve ona belirli doğa yasaları kazandırarak düzen veren bir ilk neden olarak kabul edilir. Ancak bu ilk yaratma eyleminden sonra evreni kendi hâline bırakarak işleyişine

⁷⁵ Merve Aslan, “Tanrı’nın Mükemmellik Sıfatı Bağlamında Teizm ve Deizmin İddialarının Karşılaştırılması”, *Nous Academy Journal* 5 (2025): 56.

müdahale etmez. Dolayısıyla deizm, Tanrı'nın varlığını kabul etmekle birlikte onun evrene ve insan hayatına fiilî müdahalesini reddeden bir yaklaşım geliştirmiş; böylece Tanrı'nın dinî ve tarihsel süreçteki aktif rolünü büyük ölçüde sınırlandırmıştır.

Bu çerçevede Tanrı'nın evrene müdahale etmediği fikri, giderek Tanrı'nın insan hayatındaki işlevinin azalmasına yol açarken; vahiy, nübüvvet ve mucizenin reddedilmesiyle birlikte dinin otoritesi yerini insan aklına bırakmıştır. Böylece insan aklı hem Tanrı'nın varlığını kavrayabilen hem de ahlaki düzen kurabilen temel bir yeti olarak konumlandırılmıştır. Nihayetinde insan aklı, dinî bilginin merkezine yerleştirilmiş ve Tanrı'nın insan hayatındaki ilahî yönlendirici rolü büyük ölçüde geri plana itilmiştir.⁷⁶

Modern çağda her geçen gün teknolojik ve bilimsel gelişmelerin hız kazanması beraberinde insanın doğa üzerindeki etkisi ve hakimiyetini giderek artırmış, özellikle NBIC ve yapay zekâ alanlarında ortaya çıkan imkanlar neticesinde insan; artık sadece doğayı anlamaya çalışan bir varlık olmaktan çıkmış onu dönüştüren, tasarlayan ve yeniden şekillendiren bir aktör haline gelmiştir. Yaşanan bu teknolojik gelişmeler neticesinde insanın biyolojik olarak sınırlarının aşılabileceğini ve daha gelişmiş bir varlık haline gelebileceğini savunan bir yaklaşım olan transhümanizm akımının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.⁷⁷ Transhümanist yaklaşımda Tanrı fikri her ne kadar reddedilmese de bu fikir çoğu zaman geleneksel teistik dinlerdeki Tanrı anlayışından daha farklı şekilde ele alınmaktadır. Transhümanist düşüncenin bazı yorumlarında Tanrı tasavvuru mutlak ve aşkın bir varlık olarak değil, daha çok teknolojik ilerlemenin ulaştığı en yüksek bilinç veya bilgi formu olarak kabul edilir.⁷⁸ Klasik dinlerde Tanrı evrenin yaratıcısı ve tek otorite olarak kabul edilirken transhümanizm düşüncesinde; insanın teknolojik ilerlemeler ve gelişmeler nedeniyle daha güçlü, daha bilgili ve daha yetkin hale gelmesi insanın adeta “tanrısal” özellikler kazanabileceği düşüncesini gündeme getirmiştir. Dolayısıyla insan bilincinin kopyalanıp dijital ortamlarda sürdürülmesi, zihinsel ve fiziksel kapasitenin artırılması, insan ömrünün radikal bir biçimde uzatılması veya bazı gelişmiş teknolojiler ve yapay zekâ sistemleri sayesinde insan zekâsını aşan

⁷⁶ Charles Taylor, *A Secular Age* (Cambridge: Harvard University Press, 2007), 224.

⁷⁷ Bostrom, “A History of Transhumanist Thought”, 3-5.

⁷⁸ Kurzweil, *The Singularity Is Near*, 22-30.

bazı projeler, bazı araştırmacılar tarafından insanın kendi kaderini belirleme kapasitesinin tanrısal bir düzeye ulaşması şeklinde yorumlanmıştır.⁷⁹ Bununla birlikte transhümanizm perspektifinde Tanrı fikrinin dönüşümü, sadece teknolojinin ilahlaştırılması şeklinde yorumlanmamalıdır. Çünkü bazı düşünürlere göre transhümanist projeler; insanın ölümsüzlüğe ulaşma arzusu, sınırsız bir bilgiye ulaşma isteği ve daha üstün, mükemmel bir varlık haline gelme isteği geçmişten günümüze geleneksel teistik dinlerde de görülen arayışların seküler bir yorumu olarak değerlendirilir. Bu açıdan bakıldığında transhümanizm, Tanrı fikrini tamamen ortadan kaldırmak yerine onu daha farklı bir perspektiften yeniden yorumlayan modern bir düşünce olarak değerlendirilebilir.⁸⁰

Transhümanist hareketin insanın tanrısal bir potansiyele yaklaşması olarak değerlendirildiği süreçte dikkat çeken diğer bir hususta Terasem hareketi gibi teknoloji merkezli bazı hareketlerin Tanrı fikrini, doğrudan teknolojiyle ilişkilendirilerek yeni söylemler üretmesidir. Özellikle insan-makine birleşiminde yapay zekânın insan zekâsını gelecekte aşabileceği düşüncesini savunan bazı çevrelerde “Teknolojik Tanrı”, “Dijital Tanrı” veya “Süper zekâ” kavramları gibi yeni yorumların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla bu tür yaklaşımlar, insan zekâsı ile üretilen bu teknolojik sistemlerin zamanla insan zekâsını geçerek insan üzerinde üstün bir konuma geleceğini ve hatta insanlık için yeni bir rehberlik ve otorite kaynağı haline gelme düşüncesini içermektedir. Bu yüzden bazı araştırmacılar transhümanist ideolojinin belirli yönlerini, dijital çağın teknolojik mitolojisi veya seküler teolojisi olarak değerlendirmektedir.⁸¹

Sonuç olarak deist düşünceye göre Tanrı, evreni ve evrenin bir parçası olan insan ve aklını kusursuz, mükemmel bir şekilde yarattığı için bu ilk yaratmadan sonra bir daha müdahale gereği duymayarak evrenin işleyişini ve düzenini kendi haline bırakır. Bu bağlamda bu yaklaşım bir taraftan Tanrı’yı işlevsizleştirirken, diğer taraftan ise insan aklını mutlak bir otorite kabul ederek insana, insan hayatına ve evrene müdahale etmesi için sınırsız bir hak ve özgürlük alanı yaratmaktadır. Çünkü bu düşünceye göre insan aklı;

⁷⁹ Fukuyama, *Our Posthuman Future*, 101-110

⁸⁰ Yuval Noah Harari, *Homo Deus: A Brief History of Tomorrow* (New York: Harper Collins, 2017), 45-55.

⁸¹ Geraci, *Apocalyptic AI*, 140-150.

iyiyi-kötüyü, bütün görev ve sorumluluklarını, toplumsal ilişkilerini ve düzenini ahlaki ilkelere göre düzene koyabilecek yetkinliğe sahiptir. Dolayısıyla artık Tanrı'nın ona müdahale etmesine gerek yoktur. Böylece insan sahip olduğu aklı ile evrende mutlak otorite sahibi olmuş ve her türlü girişim ve tasarruf hakkını kendinde bulmuştur. Tam da bu noktada deizm ve transhümanizmin görüşleri birbiriyle kesişmiştir. Çünkü her iki anlayışta da insan aklı ve buna paralel olarak bilimin üstünlüğü ön plandadır.

İnsan sahip olduğu akıl sayesinde bilimin ve insanın gelişmesi için her türlü imkânı kullanma ve insan hayatına müdahale etme hakkını Tanrı'nın elinden alarak kendine bunu bir görev ve sorumluluk olarak atfetmiştir. Bu bağlamda önceden Tanrı'ya atfedilen evrenin işleyişi ve insanlığın geleceğini belirleme görevi, şimdilerde bilim ve teknoloji ile açıklanır olmuş; kurtuluş, düzen ve ilerleme artık metafizik bir süreç olarak değil, teknik süreçlere bağlanmıştır. Bu çerçeveden değerlendirdiğimizde önceleri deizmin insan aklı ve bilime, bilimin üstünlüğüne verdiği değeri şimdilerde transhümanizm ön plana çıkarmaktadır. Bu iki yaklaşımda en çok göze çarpan diğer bir husus ise deizm ve transhümanizmdeki Tanrı tasavvurlarıdır. Deizmde Tanrı'nın kendisi mükemmel olduğu için yarattığı her şeyde mükemmel iken transhümanizm de ise insanın mükemmel bir Tanrı tarafından yaratılması fikri kabul edilmeyip, insanın yaratılışı evrimle ilişkilendirilmiştir. Transhümanizme göre önceleri biyolojik olan evrim yerini teknolojik olan evrime bırakmış ve böylece insan kusurlu, eksik yönlerini teknoloji yardımıyla kendi tasarlayıp, değiştirip dönüştürmeyi kendine bir hak ve görev olarak benimsemiştir. Dolayısıyla insan, teknoloji sayesinde bu evrimsel süreçten geçerken Tanrı'nın rolünü kendi üstlenmeye yeltenmiştir. Bu açıdan değerlendirdiğimizde deizmin Tanrı tasavvuru ile transhümanizmdeki Tanrı tasavvuru arasında büyük bir uçurumun olduğu dikkat çekicidir. Bu bağlamda deizm ve transhümanizm her ne kadar bilime, bilimin üstünlüğüne ve insanın aklına verdiği değer bakımından ortak bir noktada birleşiyor olsalar bile bu iki yaklaşımın öngördüğü Tanrı fikri tamamen birbirinden ayrılmaktadır. Deizm ve transhümanizmde Tanrı artık işlevsiz bir rol üstlense de bu iki yaklaşımın Tanrı'sı birbirinden çok farklı özelliklere sahip olduğu aşikardır. Şimdilerde transhümanizm, teknolojiyi ve yapay zekâyı arkasına alarak insanı ve evreni farklı bir şekilde değiştirip dönüştürmek için her türlü imkânı seferber ederek Tanrı'nın rolünü üstlenmeye yelteniyor gözükse de transhümanizm bu konuda ne kadar başarılı olur veya

hedeflerine ulaşır? sorusu zihinleri meşgul edip tartışma alanı yaratsa da bu soruya en doğru cevabı yine zaman gösterecektir.

1.3.3. Apateizm: Tanrı Probleminin Anlamsızlaşması ve Dini Duyarsızlık

Yaygın anlatıma göre, Rönesans ve reform hareketleriyle beraber Orta Çağ'daki Tanrı merkezli (teosantrik) dünya görüşü yavaş yavaş sarsılırken, Aydınlanma dönemi ile akıl ve bilim ön plana çıkmıştır. Bu gelişmeler neticesinde artık hakikatin kaynağı vahiy değil, akıl ve bilim olarak görülmeye başlanmıştır. Yani evren, öteden beri kabul gören “Tanrı’nın bir plan doğrultusunda yarattığı anlamlı bir bütün” olarak teleolojik bir minvalde kabul görürken Aydınlanma dönemiyle birlikte “kendi yasalarıyla işleyen bir makine” olarak tasavvur edilmeye başlanmıştır. Klasik düşüncedeki insan ve evrenin varlığının bir amacı olduğu fikri Aydınlanma ile zayıflamış, evren nedensellik yasalarıyla açıklanan mekanik bir yapı olarak düşünülmüştür. Bu durum sonucunda insanların Tanrı’ya olan bakış açısı aşamalı bir süreç halinde değişmiştir. Böylece Tanrı, evreni sürekli yöneten aktif bir varlık olmaktan çıkarılmış, ya sadece başlangıçta yaratıp sonradan müdahale etmeyen bir varlık (deizm) olarak kabul görülmüş veya tamamen gereksiz bir varsayım olarak konumlandırılmıştır. Dolayısıyla insan nezdinde Tanrı tasavvurunun aşamalı bir süreç halinde değişimi aynı zamanda Tanrı’nın insan hayatındaki önemi ve anlamının giderek yitirmesine ve Tanrı’nın evrendeki rolünün sorgulanmasına neden olmuştur. Değişen Tanrı tasavvuruyla beraber vahyin yerini akıl ve bilim alırken natüralist ve materyalist düşünce görüşleri de güç kazanır hale gelmiştir. Tanrı fikrinin aşamalı olan bu dönüşümü önceleri deizm ile başlamış, daha sonra ateizme kadar ilerlemiş ve en sonunda da günümüzde Tanrı’nın varlığı meselesine karşı duyarsızlık (apateizm) şeklinde ortaya çıkmıştır.

Apateizm kavramı etimolojik olarak Yunanca *pathos* (iştah, öfke, korku, güven, kıskançlık, sevinç, aşk, kin, özlem, öykünme, acıma, zevk ve acıya eşlik eden hisler) kelimesinin olumsuzlaştırılmasıyla ortaya çıkan (*a-patheia*) terimine dayanır. Bu kavram bahsi geçen duygulara karşı insanın kayıtsızlık ve duyarsızlık halini ifade etmektedir. Bu bağlamda apateizm, İngilizce’deki “apathy” (duyarsızlık, ilgisizlik) ve “teism” (teizm) kelimelerinin birleşiminden türeyen; teizm inancının ifade ettiği Tanrı inancı ve bu inanca

ilişkin meseleler karşısında bir ilgisizlik, kayıtsızlık ve duyarsızlık anlamını ifade eder.⁸² Apateizm kavramı Tanrı'nın varlığına “evet” veya “hayır” şeklinde cevap vermektense, bu sorunun kişinin hayatında herhangi bir anlam veya değerinin olmadığını savunur. Bu yaklaşım Tanrı'nın varlığına inanmanın veya inanmamanın birey açısından anlamını yitirmesi, diğer bir ifadeyle bireyin Tanrı'nın var olup olmadığı sorusuna karşı metafizik bilinmezliği temsil eden agnostisizmden farklılaşarak tamamen ilgisiz, duyarsız ve kayıtsız kalması demektir. Yani apateist bir kişi ne inanır (teist), ne inanmaz, (ateist) ne de bilemeyiz der (agnostik). Bu yönüyle apateist, klasik inanç kategorilerinden farklı bir tutum ve pozisyon izleyerek Tanrı'nın varlığı meselesini önemsemez. Dolayısıyla apateist bir birey için Tanrı problemi, çözülmesi gerekli metafizik bir mesele değil gündelik hayatın dışında önemsiz bir tartışma anlamını taşır.⁸³

Apateist akım genelde “Tanrı umursamazlık” olarak bilinmekte ve bu kavram ilk kez Robert Nash tarafından, *Religious Pluralism in the Academy* isimli eserde kullanılmıştır. Apateist yaklaşıma göre din, eski çağlarda insanların dünyayı anlamlandırmak için başvurdukları psikolojik bir araç olarak görülmekte ve insanın bilinmezlik karşısında tutunduğu bir koltuk değneği görevini üstlenen bir olgudur. İnsanlar geçmişte varoluşsal kaygılar, korku ve belirsizlik gibi nedenlerden dolayı dine yönelirken, günümüzde teknolojik gelişmeler ve bilimin ilerlemesiyle birlikte dine yaklaşmayı teşvik eden gerekçeler zayıfladığı için dine duyulan ihtiyaç da azalmıştır. Hatta bu anlayışa göre din zaman içerisinde toplumu taşıyan bir unsur olmaktan uzaklaşmış, aksine kendisi destek ve dayanak arayan bir yapı haline dönüşmüştür.⁸⁴ Tanrı'nın varlığı/yokluğu sorusunun birey açısından önemini yitirmesi, özellikle modern sekülerleşme süreçleriyle çok yakından ilişkilidir. Din, sekülerleşme ile toplumsal ve bireysel hayatın merkezinden uzaklaşmış, metafizik sorular yerini dünyevi soru(n)lara bırakmıştır. Böylece Tanrı'nın varlığı sorusu, insanın gündelik hayatını etkilemeyen anlamsız bir mesele olarak görülmeye başlanmıştır.⁸⁵

⁸² Zafer Çaylı, “Çağdaş Din Felsefesi Problemleri: Apateizm Örneği”, *International Scientific Research and Innovation Congress-II*, 1369-1370.

⁸³ Trevor Hedberg, “The Definition of Apatheism,” *Religious Studies* 47/3 (2011), 279–281.

⁸⁴ Ali Köse, *Dinin Geleceği* (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2025), 208.

⁸⁵ Charles Taylor, *A Secular Age* (Cambridge: Harvard University Press, 2007), 539–543.

Ali Köse *Dinin Geleceği* adlı kitabında apateist akımın ortaya çıkışını “teistlerle ateistler arasındaki kim haklı kim haksız tartışmalarının ulaştığı boyut, radikal dincilerin yol açtığı ciddi dinî çatışmalar, Tanrı adına yapılan vahşetler, dinin bir sosyal bölücü olarak kullanılması ve din alanının çok karmaşık olması”⁸⁶ gibi nedenlerin etki ettiğine değinmiştir. Köse’ye göre dinin birey tarafından pasif bir şekilde kaale alınmaması durumu “ilgisiz” (*Indifferent*) kavramıyla ifade edilir. Bu kavram dine karşı ilgisiz olanları (*İlgisizler/Indifferents*) tanımlamak için kullanılmaktadır. Bu yönüyle ilgisizler, apateist eğilimle benzerlik gösterse de aralarında önemli bir ayrım bulunmaktadır. Köse’ye göre apateistler, çoğunlukla din ile ilgili olumsuz tecrübeler yaşamış ya da bilinçli bir tercihle bu pozisyonu benimsemiş kişilerdir. Bu nedenle aldıkları tutum ilgisizlere göre daha katı olabilmektedir. İlgisizler ise din ile ilgili yeterli tecrübe yaşamamış kişiler olduğu için din karşısında daha yüzeysel bir pozisyonda bilinçli ve katı olmayan bir tutum geliştiren kişilerdir. Sekülerleşme sürecinde ortaya çıkan bu akım, dine karşı ilgisiz bir pozisyonda olsa da bu durum onların dine karşıt bir tutum geliştirmediklerini göstermektedir. Hatta bazı durumlarda dinin toplumsal fonksiyonlarını kabul edip vaftiz, cenaze töreni, nikah gibi ritüellere katılabilirler. Ancak bunu Tanrı adına değil, toplumsal alışkanlıklar adına gerçekleştirmektedirler.⁸⁷

Apateizm daha çok seküler yaşamın hâkim olduğu, geleneksel din anlayışlarının zayıf olduğu toplumlarda yaygındır. Eğitim seviyesi artan bireylerin farklı düşüncelerle karşılaşması, eleştirel yönlerinin gelişmesi ve buna paralel olarak mukayese güçlerinin artması neticesinde, bireylerin geleneksel dini inançları sorgulamadan kabul etmesi daha zor olmakta; bu durum ya onları Tanrı inancından uzaklaşmalarına veya bu inancı önemsiz ve anlamsız görmelerine neden olmaktadır. Bu durum bireylerde bilişsel, duyuşsal ve çevresel faktörler nedeniyle dinden uzaklaşmaları ve dine karşı ilgisiz, kayıtsız bir tavır sergilemelerine sebep olmaktadır. Bu durum karşısında bireyler, geleneksel dine yönelmek yerine alternatif spiritüel arayışlara yönelmekte; fakat çoğunlukla bu arayışlar da tatmin edici olmayınca teolojik ve ontolojik meselelere karşı bir ilgisizlik, duyarsızlık hali gelişmektedir. Nihayetinde bu durum bilhassa “din yorgunu” olarak nitelendirilecek

⁸⁶ Köse, *Dinin Geleceği*, 209.

⁸⁷ Köse, *Dinin Geleceği*, 211-213.

bireylerde, deizmle başlayıp apateizmle devam edip en sonunda da ateizmle bu süreç sonlanmaktadır. Bilhassa modern Batı toplumlarında entelektüel ve bilişsel faktörlerin belirleyici rol üstlenmesi, apateizmin bu toplumlarda daha çok yaygınlaşmasına sebep olmakta ve bireylerin geleneksel dini tutumlarından uzaklaşmasına zemin hazırlamaktadır. Dolayısıyla apateizm, aşkın varlığı inkâr etmekten ziyade Tanrı meselesine yönelik ilgisizliği ifade eden bir yaklaşım olarak din felsefesi ve kelâm açısından tartışılması gereken kapsamlı ve karmaşık bir olgu hâline gelmektedir.

Teknolojik ilerlemeler bu süreci daha da karmaşık hâle getirmektedir. Özellikle transhümanizm ile apateizm daha belirgin bir görünüm kazanırken, diğer yandan metafizik problemler daha az görünür hâle gelmektedir. İlerleyen paragraflarda apateizm–transhümanizm ilişkisi ve apateizmin, transhümanizmin dijital din anlayışına bir katalizör rolü üstlenmesi meseleleri daha açık biçimde ele alınacaktır.

Aydınlanma sonrası dönemde aklın ve bilimin ön plana çıkarılması ve günümüz modern çağında teknolojik alanda yaşanan gelişmeler, insanın düşünsel yönelimlerini büyük bir hızla ve köklü biçimde dönüştürerek metafizik soruların geri plana itilmesine sebep olmuştur. Varlık, anlam ve nihai hakikat gibi geleneksel felsefi meseleler yerine teknik ilerleme, konfor ve pratik fayda gibi unsurlar merkezi bir konum kazanmıştır. Bu değişim ve dönüşüm bilhassa apateizm ve transhümanizm bağlamında kendini daha çok hissettirip belirgin bir hale gelmiştir. Bu bağlamda teknolojik sahada yaşanan her türlü ilerleme ve gelişmelerin metafizik soruları gölgelemesi, bilhassa apateizm ve transhümanizm bağlamında birlikte değerlendirdiğimizde konu daha çok netlik kazanacaktır. Öncelikli olarak konu apateizm açısından değerlendirildiğinde en çok dikkat çekici husus, teknolojinin insan hayatının her alanına dahil olup gündelik yaşamı kolaylaştırması neticesinde insanın dikkatini Tanrı, varlık ve anlam gibi metafizik sorulardan uzaklaştırmış; dikkati daha çok gündelik hayatın konforuna ve pratik ihtiyaçlara yöneltmesine ve metafizik tartışmaların gündem dışı kalmasına neden olmuştur. Böylece insan, bilim ve teknoloji yardımıyla problemlerini hızlı ve somut bir şekilde çözebildiği için “Tanrı var mı?” veya “hayatın amacı ve anlamı nedir?” gibi soruları giderek ikinci plana itmekte ve zaman geçtikçe bu sorulara karşı ilgisizliği de artmaktadır. Dolayısıyla bu durum Tanrı’nın inkarından ziyade Tanrı probleminin ve diğer metafizik tartışmaların birey tarafından önemsizleşmesine, hatta bu gibi meseleleri tartışmanın birey tarafından vakit kaybı gibi görülüp gereksiz bir şey olarak algılanmasına

neden olur. Yani bireyin zihni artık bu sorulara cevap aramak yerine, bu soruların ne kadar anlamsız ve gereksiz olduğunu düşünmeye başlar. Böylece birey artık Tanrı'nın varlığı ve bunun gibi metafizik sorulara dair tartışmalara kayıtsız kalmayı tercih eder. Nitekim ilerleyen süreçte apateizm yaklaşımı, modern seküler yaşamın doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.⁸⁸

Transhümanist düşüncede ise metafizik sorular çok daha ileri boyutlara taşınmaktadır. Çünkü bu ideolojiye göre insan, teknoloji yardımıyla biyolojik sınırlarını aşabilecek, ölüm, hastalık, fiziksel ve bilişsel sınırlılık gibi problemlere çözümler üretebilecek kapasiteye sahiptir. Bu çerçeveden bakıldığında ölüm, kader, bilinç, insanın nihai amacı gibi geleneksel metafizik alanına giren birçok mesele metafizik bir gerçeklik olmaktan çıkarılarak “teknik bir hata” veya “teknik bir problem” olarak indirgenmektedir. Örneğin bu düşünceye göre ölüm, metafizik bir kader olarak görülmeyp bir “mühendislik sorunu” olarak tanımlanır. Dolayısıyla bu tür bir bakış açısı aslında Tanrı'nın ve metafizik açıklamaların işlevinin azaltılması anlamını da taşımaktadır. Transhümanizmin savunduğu ve en gözde hedefleri arasında gösterilen zihnin kopyalanması ve bilincin dijital bir ortama aktarılacak ölümsüzleştirilmesi veya biyolojik müdahalelerle ömür süresinin uzatılması gibi projeler, aslında geleneksel olarak din tarafından cevap verilen soruların teknoloji tarafından üstlenilmesine kapı aralamıştır.⁸⁹ Bu açıdan bakıldığında transhümanizm ve apateizm arasında işlevsel bir ilişki bulunur. Apateizm, bireylerin metafizik sorulara karşı duyarsızlığını ve kayıtsızlığını artırırken transhümanizm ise bu soruları teknolojik çözümlerle metafizik alana doğrudan ikame ettirerek önemsizleştirmektedir. Bu bağlamda Tanrı'nın varlığı meselesi ve diğer metafizik konular insanın zihninde gölgelenmekte, Tanrı'nın varlığını ne inkâr edilen ne de savunulan bir konu olmaktan çıkararak pratik hayatta *anlamsız* bir meseleye dönüşmektedir. Kısaca modern çağda artık mesele Tanrı'nın varlığından ziyade “insanın teknolojiyle neleri başarabileceği” sorusu haline gelmiştir. Bu durum ise metafizik düşüncenin zayıflamasına zemin hazırlamaktadır.⁹⁰

⁸⁸ Hedberg, “The Definition of Apatheism,” 279–281.

⁸⁹ Martine Rothblatt, *Virtually Human*, 145-150; Harari, *Homo Deus*, 75-80.

⁹⁰ Bostrom, “A History of Transhumanist Thought”, 10-12.

Dijital çağda yapay zekânın ve teknolojik ilerlemenin son sürat hız kazanması ve seküler yaşamın giderek yaygınlaşması sadece metafizik soruların geriye itilmesine neden olmamakta, aynı zamanda bilinç ve sorumluluk anlayışının da dönüşümüne yol açmaktadır. Dolayısıyla apateizm, Tanrı'nın varlığıyla ilgili soruların anlamsızlaştırılması ve tartışmaya bile gerek olmayan gereksiz bir konu haline getirmekle kalmayıp dini hayatın merkezinde olan “takva” bilincinin yerini “nötr/ seküler bir duyarsızlığa” bırakmaya zemin hazırlamaktadır. Bu bağlamda artık belirleyici olan inanç veya inkâr değil, bu iki tutuma karşı geliştirilen duyarsızlıktır.⁹¹

Transhümanizm yaklaşımlarıyla ortaya çıkan ontolojik ve epistemolojik dönüşümler, İslam düşüncesindeki bazı kavramların özellikle apateizm sorunu üzerinden yeniden ele alınmasını mecburi kılmaktadır. Bilhassa Tanrı tasavvurunun dönüşmesi, iman ile inkâr arasındaki ayrımın bulanıklaşması ve özellikle anlamsızlaştırılması, isbât-ı vâcib gibi klasik temel kelâm tartışmaları yeniden gündeme gelmektedir. Sonuç olarak bilimsel ve teknolojik ilerlemeler neticesinde transhümanizm düşüncesinin etkisiyle güç kazanan apateizm; yalnızca metafizik soruları gölgelemekle ve anlamsızlaştırmakla kalmamakta, aynı zamanda varlık, birlik, yaratılış, gaye, anlam, insan, iman, bilgi, sorumluluk ile ahlâk ve âhiret gibi klasik kelâmın temel kavramlarını da yeniden tartışmalı hâle getirmektedir.

⁹¹ Hedberg, “The Definition of Apatheism,” 279–281.

İKİNCİ BÖLÜM

YAPAY ZEKÂ VE DİJİTAL TEOLOJİ: DİNİN EVRİMLEŞMESİ

2.1. Yapay Zekâ

Yapay zekâ, kendisine yüklenen veri setleri arasında bağlantı kurarak yeni bilgiler üretebilen, bunlara uygun otonom kararlar, seçimler ve yönlendirmeler yapabilen, diğer bir deyişle insan zekâsını ve bazı özelliklerini taklit eden bilgisayar bilimidir. Tezin bu bölümünde, çağımızın hızla değişen ve dijitalleşen dünyasında yapay zekâ sistemlerinin hem seküler alanlarda (sağlık, eğitim, hukuk, finans, imalat ve endüstri, lojistik, tarım ve hayvancılıkta v.b.) hem de temel İslam bilimlerinde (fıkıh, tefsir, hadis, kelâm) kullanım yöntemleri ve etkilerine ışık tutulması amaçlanmıştır. Dar Yapay Zekâ, Yapay Genel Zekâ (YGZ) ve Yapay Süper Zekâ (YSZ) olarak üç şekilde sınıflandırılan yapay zekânın temelleri, 1940'lı yıllarda atılmış olup günümüze kadar devrim niteliğinde ilerlemeler kaydederek gelişim sürecini devam ettirmektedir.

Yapay zekâ küresel düzeyde sağlık sektöründe, tanı koyma ve tedavi süreçlerinin otomatikleştirilmesinde, eğitimde kişiselleştirilmiş öğrenme sistemleri, finasta otomatik risk analizleri, kredi skorlama sistemleri, yatırım öneri ve tahminlerde bulunması, oyun ve eğlence sektöründe oyun tasarımı, sahne tasarımı, diyalogların ve hikayelerin oluşturulması, filmlerde görüntü ve ses tekniklerinin oluşturulması, medya ve eğlence sektöründe davranış ve alışkanlıkları analiz eden uygulamalar sayesinde kişiye özel içerik ve öneri sunma gibi kolaylıklar sağlamaktadır.

Temel İslam bilimlerinde ise yapay zekâ sayesinde hadislerin metinleri, senetleri analiz edilebilmekte, raviler ve senet zincirleri analiz edilerek güvenilirlik dereceleri yapılabilmektedir. Yapay zekâ botları sayesinde farklı dillerde Kur'an tefsiri yapılabilmekte, bu sistemler sayesinde ayetler arasındaki anlam benzerlikleri, farklılıkları

ve bağlamı çözümlenebilmektedir. Dijital fetva sistemleri 7/24 kullanıcılar tarafından sorulan sorulara anında cevap verebilmekte ve bu sistemler kullanıcılarına online ibadet uygulamaları gibi hizmetler sunmaktadır.

Tezin bu bölümünde yapılan çalışmada teknolojik gelişmeler, seküler ve dini açıdan değerlendirildiğinde özellikle etik sınırları ve dini otorite üzerindeki etkilerine dikkat çekilmeye özen gösterilmiştir. Bu tür zeki sistemler hem fırsatları hem de riskleri barındıran bir potansiyele sahip olduğu için etik, teolojik ve sosyolojik açıdan bir takım olumsuz etkileri olabileceği, bu tür problemlerin yaşanmaması için bu teknolojileri bilinçli bir şekilde yaşama entegre edilmesi gerektiği özellikle vurgulanmıştır. Yapay zekâyı sadece teknolojik düzeyde bir gelişme olarak algılamaktan ziyade kültür, ahlaki ve teolojik düzeyde de değerlendirilip, bu teknolojinin etik bir şekilde geliştirilmesi, denetlenmesi, yönetilmesi ve güvenlik önlemlerinin alınması gerekmektedir. Örneğin insana özgü olan hüküm ve fetva verme makamına, yapay zekânın müdahil olması ile “dini otorite” denilen alimler tarafından verilen fetva makamının zedelenmesi ve bu zeki sistemlerin vermiş olduğu cevaplar ile fetvaların genelleştirilmesi ve yüzeyselleştirilmesi gibi olumsuzluklarla karşı karşıya kalınabilmektedir. Dini alanda dijitalleşmenin hızla ivme kazandığı çağımızda; yapay zekânın bu ilimlere yeni bir metodolojik zemin kazandırdığı ve bunun olması gerektiğini savunurken, önemli olan dijital ortama aktarılan verilerin doğru, bağlamsal ve metodolojik açıdan geçerli olup olmadığının kontrol edilerek enformasyon yönetimlerinin yapılmasıdır.

Globalleşen dünyada adından çokça söz ettiren, sadece bilgisayar bilimleri ile sınırlı olmayıp NBIC teknolojileri dediğimiz nanoteknoloji, biyoteknoloji, enformasyon teknolojisi ve nöroteknoloji gibi temel bilimsel alanların haricinde matematik, psikoloji, sosyal bilimler ve felsefe bilimlerinin de ilgi odağı olan yapay zekâ, insan gibi düşünebilen, dışarıdan herhangi bir etkiye maruz kalmadan karar verebilen, yorum yapabilen, öğrenme, bilgi türetme, analiz etme ve problem çözebilme gibi insana özgü bazı özellikleri taklit edebilen bilgisayar programları üreten bilgisayar bilimidir. Yapay zekânın çalışma sistemini incelediğimizde, kendisine yüklenen verilerin arasında bağlantı kurarak yeni bilgiler üretilmekte ve buna uygun seçimler, yönlendirmeler ve çıkarımlar yapmaktadır. Günümüz teknolojik gelişmeleri, özellikle bilişim ve sibernetik alanlarında yaşanan ilerlemeler doğrultusunda, insan yaşamında “zeki sistemler” in kaçınılmaz bir biçimde kabul edilmesi ve bu sistemlerin yaşamın ayrılmaz bir parçası olarak

tasarlanması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Cem Say, 2018 yılında katılmış olduğu “Yapay zekâ” konulu seminerde “*Yapay zekâ, elektriğin icadı kadar gerçek ve bu hayatımızda elektrik kadar olacak*” sözüyle yapay zekânın insan hayatında yaratacağı değişim ve dönüşümün ne denli büyük, etkili ve önemli olduğuna dikkat çekmiştir.⁹² Elektriğin icadı insanlık için ne kadar büyük bir dönüştürücü etkiye sahip ve vazgeçilmez bir konforsa yapay zekâda, tıpkı elektriğin insanın hayatına kattığı anlam ve yapacağı kökten değişimi en az onun kadar gerçektir. Elektriğin kullanım alanları hayatın her alanına nüfuz edip evrensel bir özellik taşıyorsa yapay zekâ teknolojileri de eğitim, sağlık, finans, hukuk, ticaret, tarım, hayvancılık, enerji, kamu kurum ve kuruluşlarının yönetim ve işleyişinde, oyun ve eğlence sektörlerinde v.b. birçok sektörde kullanılmaktadır. Kısacası günümüzde artık yapay zekâ teknoloji ve uygulamalarının teğet geçtiği hiçbir alan bulunmamaktadır. Bundan belki birkaç on yıl önce insanoğlunun hayal bile edemediği şeyler şimdilerde gündelik hayatta rutin, sıradan ve normal şeyler olarak algılanmaktadır. Teknolojinin hayatın her alanında yapmış olduğu radikal değişikliklerle, zihnin sınırlarını zorlayan yenilikler artık gerçekleşmesi imkânsız hayaller olmaktan çıkmış geleceğe ait projeler olarak zihinlerde tasavvur edilmektedir. Günümüz teknolojisinde yaşanan bu gelişmeler, gelecekte yaşanacak gelişmelerin sinyalini de vermekte olup, yapay zekânın gelecekte yapacağı şeylerin teminatı gibi durmaktadır. Bütün bu sektörler tarafından cazibe merkezi ve ilgi odağı olmasının başta gelen nedenleri arasında şüphesiz yüklenen algoritmalar ve programlar sayesinde verilerin hızla işlenerek işlerin daha az zamanda, daha kaliteli ve daha verimli sonuçlar elde edilmesinden kaynaklanmaktadır. Böylelikle hem zamanın ve maliyetin tasarrufu sağlanmış olup, aynı zamanda işlerin monoton bir seyir almasından ziyade otomatikleştirilerek hata yapma oranı ve risk oranı en aza indirgenerek insan hayatını kolaylaştırıp, tercih edilecekler arasında ön sıralarda yerini almıştır.

Pedagog Ali Çankırılı’nın “*Bilgisayar, efendisinin verdiği emirlere uyan IQ’su yüksek EQ’su düşük bir köledir*” sözünü günümüz teknolojisinde geline nokta göre

⁹² Cem Say, “Yapay Zekâ”, (Bilim ve Gelecek Dergisi, Büyükçekmece Belediyesi, İstanbul, 28.12.2018) Erişim 19 Mayıs 2026.

değerlendirdiğimizde artık geçerliliğini kaybettiğini söyleyebiliriz.⁹³ Bu metafora göre bilgisayarlar, tamamen eğitildiği programların komutlarına bağlı olduğu ifade edilip bir köleye benzetilmektedir. Teknolojinin evrildiği son noktada artık bilgisayarlar, tamamen komutlara bağlı kalmayıp veriler arasında bağlantı kurarak otonom kararlar alabilmekte, öneri ve tahminlerde bulunabilmekte, tamamen kullanıcısının komutlarına göre işlevleri sınırlı olmamaktadır. Ayrıca bilgisayarların EQ'sunun düşük olduğunu ifade etmeside günümüzde geçerliliğini kaybetmiş gibi gözükmektedir. EQ olarak ifade ettiğimiz insana özgü olan duygusal zekâ becerileri (empati kurma, kişinin karşındakinin duygularını anlamlandırabilmesi ve ona özgü davranışlar sergilemesi, gözleme yeteneği v.b.) artık insanlardaki gibi olmasa da benzer şekilde robotlar üzerinde duygusal zekâ üzerine programlama ve çalışmalar yapılmaktadır. Şimdilik Asya'da başlayan ve büyük bir hızla yaygınlaşan “Fembotlar”, artık insanların cinsel ihtiyaçlarının giderilmesi için tasarlanmıştır.⁹⁴ Bu tür çalışmalar gösteriyor ki insanoğlu, yapay zekâyı hayatına dahil ettiği andan itibaren her türlü ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak geleceği tasarlama ve inşa etme yönünde girişimlerde bulunacaktır. İşin en ürkütücü olan tarafı, bu girişimleri yaparken herhangi bir sınır koyma gereği duymadan insan fitratına ve doğasına aykırı olan şeylere de tercih ve yönelim imkanları sağlayıp alternatif olarak sunacaktır. Düşünsenize tamamen flörtöz özellikte donatılmış, kişiye özel, tamda istenilen fiziki ölçülere sahip, yeri geldiğinde üzüntülü halinde onu teselli eden, mutlu olduğunda tebessüm eden ve her türlü isteklerine karşı çıkmadan karşılık verebilen robotlar şimdilerde bir ütopya olarak zihinlerde yer etse de görülen o ki gelecekte insanlarla makineler arasında duygusal bağ kurabilmenin temelleri çoktan atılmış durumdadır. İnsanoğlu, bir taraftan kendi sınırlarını aşmak için her yolu deneyerek kendi yaşamını kolaylaştıracak gelişmelere imza atarken, diğer taraftan etik, kültürel ve sosyal ihlalleri görmezden gelebilecek ve dezenformasyonlara yol açacak girişimlerde bulunup her türlü riske kapıları sonuna kadar açacak gibi gözükmektedir.

⁹³ Ali Çankırılı, “IQ-EQ”, *Zafer Dergisi* 289 (19 Mayıs 2026).

⁹⁴ Mehmet Ödemiş, “Teolojik Bir Mesele Olarak Yapay Zekâ ve Humanoidler”, *Yapay Zekâ ve İslam*, ed. Mehmet Bulgen (İstanbul: Timaş Yayınları, 2025), 277.

2.2. Yapay Zekâ Çeşitleri ve Tarihi Gelişim Süreci

Yapay zekâ; “Dar Yapay Zekâ”, “Yapay Genel Zekâ” (YGZ) ve “Yapay Süper Zekâ” (YSZ) olarak üç şekilde gruplandırılmıştır. Bunlardan dar yapay zekâ sadece bir veya birkaç görev alanında faaliyet için tasarlanmış yapay zekâ çeşididir. Günümüzde endüstriyel üretimde, müşteri hizmetleri alanlarında, (Siri, Alexa, Google Assistant gibi sistemlerde) yalnızca oyun oynama gibi alanlarda, (satranç, Go Oyunları vb.) otonom araçlarda (mevcut algoritmalarıyla ve çevrelerini analiz edebilen sensörler yardımıyla çevrelerini algılayıp kendi kendine sürüş kararları veren sistemlerde) ayrıca kullanıcıların geçmiş verilerinin analiz edilerek ilgi alanlarına göre önerileri sunmak (Netflix vb.) gibi birçok hizmet alanında kullanılan yapay zekâ çeşididir.

Yapay genel zekâ çeşidi ise bir makinenin bir insan gibi düşünebilmesi, karar verebilmesi, onun gibi muhakeme yapabilmesi oyun oynayabilmesi, farklı durumlarla karşılaştığında iki şey arasında tercih yapabilmesi gibi insan zekâsına benzer bir düzeydeki zekâyı taklit eden insanımsı robotları geliştirmeyi amaçlayan yapay zekâ çeşididir. Örneğin 2000 yılında Honda Motor tarafından 130 cm yüksekliğinde, 54 kg ağırlığında, sırt çantası giyinen bir astronot görünümünde olan ve saatte 6 kilometreye varan bir hızla yürüyebilen ve koşabilen ASIMO adlı ilk insansı robot tasarlandı.⁹⁵ Aslında ASIMO adlı bu robotun özelliklerine baktığımızda hareketli nesneleri tanıyan, jest ve mimikleri algılayıp karşısındakinin el hareketleri ve duruşlarını yorumlayabilen, insan sesi ile diğer sesler arasındaki ayrımları anlayabilen, karşısındaki kişi hareket halinde olsa bile yaklaşık on değişik yüz belleğine yüklendiğinde onları adlarıyla çağırabilen özellikte tasarlanmış bir robottur. Günümüz teknolojisinde bu tür insanımsı varlıkları görmek artık neredeyse sıradanlaşmaya başladı. Bunlara verilecek en güzel örneklerden biri de sanatsal yeteneklerle donatılmış olan dünyanın ilk ressam robotu Ai-Da’yı gösterebiliriz. Ai-Da “Robotik kol sistemine ve insana benzer özelliklere sahip, yüz tanıma teknolojisiyle donatılmış ve yapay zekâyla güçlendirilmiştir. Önündeki bir görüntüyü analiz edebilmektedir.”⁹⁶ Aidan Meller, tarafından 2019 yılında Oxford

⁹⁵ Honda Motor Co, “Honda Debuts New Humanoid Robot ‘ASIMO’” (19 Mayıs 2026).

⁹⁶ Sueda İkizoğlu, “Sanat Terapisi ve Yaratım İlişkisi Bağlamında Yapay Zekâ ve Ai-Da Robot Örneği”, *Kesit Akademi* 10/38 (2024), 243.

Üniversitesi'nde tasarlanan ve “*Dünyanın ilk ultra gerçekçi yapay zekâlı insansı, robot sanatçısı*” olarak tanımlanan bu sibernetik harikası robot, dışarıdan bakıldığında insan boyutlarında bir kadın gibi görünen Ai-Da; gözlerindeki kameralar sayesinde insan yüzünü en ince ayrıntısına kadar inceleyebilen, yapay zekâ sayesinde resim yapabilen, konuşabilen, göz kırpaabilen hatta yaptığı resimleri sergide satılan, resim yapmanın sadece insana özgü olduğu fikrine şimdiden meydan okumaktadır.⁹⁷ Sanat tarihine bir ilk olarak giren Ai-Da her ne kadar insansı davranan, onun hareketlerini taklit edebilmesi için yapay zekâ algoritmalarıyla desteklense de, insana ait en önemli özellik olan bilinç olmadığı için sadece kendine yüklenen veriler oranında insansı olabilmekte ve ötesine geçememektedir. Her ne kadar bu teknoloji, insan zekâsını tamamıyla taklit edebilecek seviyede olmasa da sibernetik biliminde katedilen yol, gelecekte devrim niteliğinde ilerlemeler kaydedileceğinin ipuçlarını göstermektedir.

“Yapay Süper Zekâ” (YSZ), insanoğlunun mevcut zekâsının çok üstünde olan bir yapay zekâ çeşidi olmakla birlikte insan zekâsından daha hızlı, etkili ve doğru karar verebilme aşamasıdır. Henüz insanoğlu bu tür bir yapay zekâ çeşidini günümüz dünyasında aktif ve mevcut hale getirmemişse de gerçekleşmesi halinde beraberinde ne tür kaygıları, riskleri, tehditleri, etik problemleri getireceği daha şimdiden tartışma konuları arasına dahil olup birçok soru işaretleri de barındırmaktadır.⁹⁸

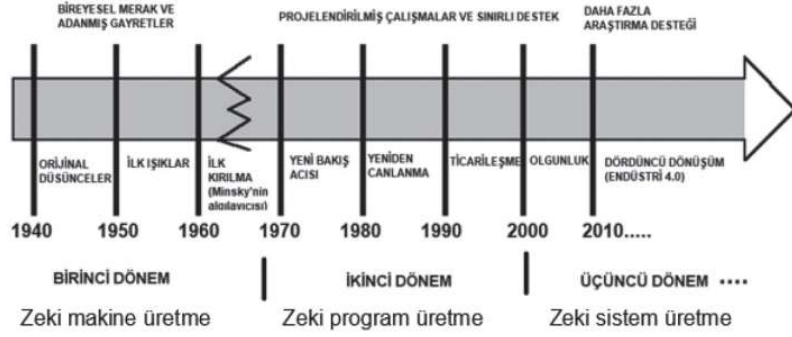
Aşağıda gösterilen tabloda yapay zekânın yıllara göre gelişim süreci ve özelliklerine göre geçirmiş olduğu dönemler işlenmiştir.⁹⁹

⁹⁷ İkizoğlu, “Sanat Terapisi ve Yaratım İlişkisi”, 241-244.

⁹⁸ Mehmet Ödemiş, “Teolojik Bir Mesele Olarak Yapay Zekâ ve Humanoidler”, 268.

⁹⁹ Ercan Öztemel, “Yapay Zekâ ve İnsanlığın Geleceği”, *Bilişim Teknolojileri ve İletişim: Birey ve Toplum Güvenliği*, ed. Muzaffer Şeker, Yasin Bulduklu, Cem Korkut ve Mürsel Doğrul (Ankara: TÜBA, 2020), 101–102.

Şekil 2. 1:Yapay Zekanın Tarihi Gelişim Süreci

Kaynak: Ercan Öztemel Yapay Zekâ ve İnsanlığın Geleceği (2020, s. 101-102)

“Zeki sistemler” olarak da adlandırdığımız her geçen gün zekâ seviyesi artarak bir level daha atlayan bu sistemlerin geçmişi 1940’ lı yıllara dayanmaktadır. İlk olarak 1943 yılında Warren Mc Culloch ve Walter Pitts’in öncülüklerinde, sinir hücrelerinin işleyişini taklit eden yapay sinir ağları geliştirilerek yapay zekânın temelleri atılmış oldu. Bu gelişimin ardından 1950 yılında İngiliz matematikçisi ve bilgisayar bilimcisi olan Alan Turing tarafından “Mind” adlı felsefe dergisinin “*Computing Machinery and Intelligence*” adlı makalesinin giriş cümlesini oluşturan “*Makinalar düşünebilir mi?*” sorusu yapay zekâ geliştirme yolunda atılan ilk adım oldu.¹⁰⁰ Günümüzde Turing Testi olarak anılan bu test ile “Makineler düşünebilir mi?” sorusunun yerine, Alan Turing “Makineler taklit oyununda başarılı olabilir mi? sorusunun geçirilmesini sağlamıştır.¹⁰¹ Turing’in yaptığı bu testin amacı bir makine veya bir bilgisayarın, insan zekâsını taklit edebilme kapasitesini ölçmek için kullanılan bir yöntemdir. Bu test modern bilgisayarların teorik bir modeli olup, günümüz bilgisayarlarının hesaplama modellerinin teorisini ortaya atarak ilham kaynağı olmuştur. Böylece Alan Turing’in yapmış olduğu bu test ile yapay zekânın temelleri atılmış oldu. Yapay zekânın başlangıç dönemi olarak da tasvir edebileceğimiz 1950- 1960 yılları arasında Turing Testi’nin ardından 1956 yılında Dartmouth Konferansı’nda ilk defa resmi olarak “yapay zekâ” terimi kullanılmış olup ilk

¹⁰⁰ Mehmet Bulgen, *Yapay Zekâ ve İslam*, ed. Mehmet Bulgen (İstanbul: Timaş Yayınları, 2025), 9.

¹⁰¹ Ahmet Ayhan Çitil, “Yapay Zekâ Projesinin Felsefî Arka Planı”, *Yapay Zekâ ve İslam*, ed. Mehmet Bulgen (İstanbul: Timaş Yayınları, 2025), 18-19.

defa araştırma alanı olarak kabul edilmiştir.¹⁰² John McCarthy, Marvin Minsky, Nathaniel Rochester ve Claude Shannon bu alanda geliştirmiş oldukları programlar sayesinde önemli katkılarda bulunarak yapay zekânın temel yapı taşlarını oluşturan bilim insanları arasına girmişlerdir.

Yapay zekânın Altın Çağ'ı da diyebileceğimiz (1960' lar-1970'ler) yapay zekânın çok hızlı bir şekilde geliştiği, büyük ilerlemelerin kaydedildiği yıllardır. Bu dönemde bilim insanları, “uzman sistemler” geliştirerek yapay zekâ alanında çığır açacak kapıların aralanmasına vesile olmuşlardır. Özellikle 1969’ da “DENTAL” (kimyasal analiz) 1976 yılında “MYCIN” (tıbbi teşhis) ve 1979’da “PROSPECT” adı verilen programlar geliştirilmiştir.¹⁰³ Bu yıllarda ayrıca arama algoritmaları, bilgi temsili ve mantık çıkarımı için yapılar oluşturularak devrim niteliğinde ilerlemeler kaydedilmiştir. 1970- 1980’ler de yapay zekânın potansiyelinin gereğinden fazla abartıldığına dair yapılan eleştiriler neticesinde bu yıllarda yapay zekâ araştırmalarına ilgi ve fon kaynakları azaldığından dolayı bu zaman aralığında duraklama dönemi de diyebileceğimiz bir evre yaşanmıştır.

“Yeniden Canlanma Dönemi” diyebileceğimiz (1980’ler-1990’lar) bilgisayar donanımlarındaki gelişmeler, daha karmaşık modellerin eğitime olanak sağlayarak yeni paradigmlar ve algoritmaların gelişimine temel teşkil edip, bu zaman aralığında yapay zekâ yeniden bir canlanma ve ilerleme potansiyeli yakalamış oldu. Bu dönemde bilgisayarların işlem gücünün artmasıyla makine öğrenmesi, derin öğrenme, doğal dil işleme gibi alanlarda önemli ilerlemeler kaydedilerek yapay zekânın yeniden ilgi odağı haline gelmesine sebebiyet vermiştir. Ayrıca bu dönemde 1997 yılında IBM’in Deep Blue isimli robotu, dünya şampiyonu ünlü satranç ustası Garry Kasparov’u yenerek dünya tarihine bir ilk olarak girmiştir.

Modern dönemde diyebileceğimiz (2000’ler-Günümüz) Yapay zekâ teknolojilerinin ilerleme serüveninde büyük veri setleri, derin öğrenme ayrıca doğal dil işleme programlarıyla da yapay zekâ çok daha güçlü hale gelmiştir. Görüntü tanıma, sesli yanıt sistemleri ve otonom araçlar gibi birçok alanda devrim niteliğinde ilerlemeler

¹⁰² Öztemel, “Yapay Zekâ ve İnsanlığın Geleceği”, 101.

¹⁰³ Ercan Öztemel, “Yapay Zekâ ve Din”, *Yapay Zekâ, Transhümanizm ve Din*, ed. Muhammed Kızılgöçer (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2022), 23-24.

kaydedilmiştir. Yapay zekânın her geçen gün zekâ seviyesi arttıkça uygulandığı yöntemler de doğal olarak hayat şartlarının daha kaliteli, konforlu ve kolaylaştırılmasına imkân tanımaktadır. Bu yöntemlerle veriler birbirleri arasında karşılaştırılıp analiz edilebilmekte, ihtimallerden yola çıkarak öngörülerde bulunulabilmekte, herhangi bir etkiye maruz kalmadan kendi kendine karar verebilme, kalıpları ve nesneleri tanıma gibi birçok işlevi yerine getirerek insanoğlunun hayatına nüfuz edebilmektedir. Bu uzman sistemlerin birkaçına değinecek olursak, yapay zekânın doğru kişiler ve doğru amaçlar için kullanıldığında ne kadar güçlü bir silah haline gelebileceğini gözler önüne serebiliriz. Örneğin “Derin Öğrenme” denilen yöntemle yapay sinir ağları sayesinde büyük veri kümeleri analizler yaparak karmaşık olaylar bilgisayarlar tarafından öğrenilmekte; bu yöntemle görüntü ve ses tanıma gibi işlemler yapılmaktadır. Yapay sinir ağları, olayları örneklerden öğrenerek daha önce hiç karşılaşmadıkları durumlar hakkında karar verebilen gelişmiş öğrenme sistemleri olduğu için bu teknoloji günümüzde sadece akademik çalışmalarla sınırlı kalmayıp, hayatın her alanında yaygın şekilde kullanılmaktadır.¹⁰⁴ Örneğin bireylerin mevcut dindarlık durumlarını anlamak ve geleceğe yönelik eğilimlerini tahmin etmek günümüzde artık anketler ve ölçekler yardımıyla gerçekleştirilebilmektedir. Yapay sinir ağları karmaşık bilgileri tanıyıp, geleceğe yönelik tahminlerde bulunma yetenekleri sayesinde zaman serisi analizlerinde sıklıkla kullanılan sistemlerdir. Dindarlık verileri de zamanla değişkenlik gösteren bir yapıya sahip olduğu için yapay sinir ağları bu değişimleri analiz etmek ve gelecekteki dindarlık eğilimlerinin tahmin edilmesi açısından uygun bir araç olarak değerlendirilmektedir.¹⁰⁵ Yapay sinir ağları sadece teknik bir araç olmanın ötesinde, aynı zamanda sahip olduğu öngörü ve analiz kapasitesi sayesinde İslam bilimleri alanlarında da katkı sağlayabilecek önemli bir potansiyel taşımaktadır. Bilhassa din psikolojisi, din sosyolojisi ve din eğitimi gibi disiplinlerde kullanılabilecek bu yöntemlerin söz konusu alanlarda yeni araştırma sahalarının ortaya çıkmasına ve farklı metodolojik yaklaşımların geliştirilmesine olanak

¹⁰⁴ Öztemel, “Yapay Zekâ ve Din”, 23.

¹⁰⁵ Murat Çinici, *Yapay Zekâ Çağında Dindarlık* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2025), 143.

sağlayabileceği düşünülmektedir.¹⁰⁶ Yapay sinir ağlarının din psikolojisi alanındaki kullanımlarına ilişkin önemli çalışmalardan biri Muhammed Kızılgeçit - Murat Çinici'nin (2020) Koronavirüs (Covid-19) salgını sürecinde yapay sinir ağlarının bireylerin dini başa çıkma düzeylerini tahmin etmedeki başarısını inceleyen çalışmasıdır. Bu çalışmada Koronavirüs döneminde bireylerden elde edilen nicel veriler kullanılarak (yaş, cinsiyet, eğitim, medeni durum, aylık gelir, meslek, kronik hastalık durumu, bilgisayar ve internete erişim durumu v.b.) yapay sinir ağları temelli bir yordama modeli geliştirilmiş ve bu modelin tahmin etme performansı gerçek verilerle karşılaştırılarak değerlendirilmiştir.¹⁰⁷ Yapılan araştırma neticesinde elde edilen bulgular *“tahmin edilen ve gözlenen dini başa çıkma verileri arasındaki korelasyon değerinin olumlu dini başa çıkmada 0,64 ve olumsuz dini başa çıkmada 0,55”* olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla araştırma sonucunda elde edilen bulgular, yapay sinir ağlarının bireylerin dini başa çıkma davranışlarını anlamlı düzeyde tahmin ettiğini kanıtlamıştır.¹⁰⁸ Yapılan araştırma gösteriyor ki yapay zekânın İslam bilimlerinde sadece veri analizi yapan bir araç olmanın ötesine geçtiğini, aynı zamanda bireyin dini davranışlarını ön görebilen ve yeni araştırma alanları açabilen bir potansiyel haline geldiğini ortaya koymaktadır. Günümüzde yapay sinir ağları sadece mühendislik ve bilgisayar bilimleriyle sınırlı bir araç değil; psikoloji, istatistik, fizik ve ekonometri gibi disiplinler arası geniş bir kullanım alanına sahip güçlü bir istatistiksel modelleme aracı olmanın yanında bilişsel süreçleri de anlamaya yönelik bir yöntem olarak da kullanılmaktadır. Günümüzde bu bilim dallarının yanı sıra nörobilim alanında yapay sinir ağları yöntemi sayesinde insan zihninin algılama, öğrenme ve karar verme gibi özelliklerini taklit etmeye yönelik çok sayıda çalışma yapılmaktadır. Bu bağlamda yapay sinir ağları, insan beyninin bilişsel süreçlerini de modellemek için kullanılmaktadır. Bu nedenle yapay sinir ağları hem pratik veri analizinde aynı zamanda

¹⁰⁶ Yıldırım Sipahi, “Bir Sempozyumun Ardından: Uluslararası Sempozyum İslam Hukuku Araştırmalarına Zemin Açısından ‘Yapay Zekâ’ ‘Yapay Zekâ’ Konulu Disiplinlerarası Teorik ve Pratik Çalışmalar”, *Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/1 (2022), 145.

¹⁰⁷ Muhammed Kızılgeçit - Murat Çinici, “Koronavirüs (Covid-19) Sürecinde Dini Başa Çıkmanın Yapay Sinir Ağları İle Yordanması”, *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 54 (Aralık 2020), 46.

¹⁰⁸ Kızılgeçit - Çinici “Koronavirüs (Covid-19) Sürecinde Dini Başa Çıkmanın Yapay Sinir Ağları İle Yordanması”, 59.

da teorik bilişsel modellemede kullanılan esnek, çok yönlü ve disiplinler arası bir araştırma ve uygulama aracı olarak değerlendirilmektedir.¹⁰⁹

Ayrıca “Bulanık Önergeler Mantiğı” yöntemi ile de yapay zekânın önü açılmış; böylece bilgisayarlar ve yazılımlar, kesinlik bilgisi yerine olasılık ve belirsizlik gerektiren ifadelerle işlem yapabilme yeteneği kazanmıştır. Örneğin bu yöntem sayesinde “*normal, yoğun, sıcak, soğuk, civarında, yolunda, mükemmel*” gibi kavramlar işlenebilmektedir. Doğal yaşamdan esinlenerek yapay zekânın sistemlerini geliştirmek için kullanılan “Arı Koloni Algoritması” ve “Karıncalar Koloni Algoritması” bunun en güzel örneklerindendir.¹¹⁰ Bu gelişme de gösteriyor ki, başlangıçta insan beyin hücrelerinden yola çıkarak insan ve zekâsını taklit eden yapay zekâ, taklit alanını genişleterek doğal yaşamı da sınırlarına dahil etmiştir.

Günümüzde nöroteknoloji alanı, insan beyninin işleyişini anlamaya ve bilişsel süreçleri geliştirmeye yönelik disiplinler arası bir araştırma alanı olarak hızla gelişmektedir. Bu alanın önemli bileşenlerinden biri olan beyin-bilgisayar arayüzleri (Brain-Computer Interface, BCI), beyin ile dış cihazlar arasında doğrudan bir iletişim kanalı kurmayı amaçlayan sistemler olarak tanımlanmaktadır. Nitekim literatürde BCI, “merkezi sinir sistemi aktivitesini ölçerek bunu yapay çıktıya dönüştüren ve böylece işlevleri yerine koyan ya da destekleyen sistemler” şeklinde açıklanmaktadır.¹¹¹ Benzer şekilde bu teknolojilerin, beyin sinyallerini analiz ederek bunları harici cihazların anlayabileceği komutlara dönüştüren bilgisayar temelli yapılar olduğu belirtilmektedir.¹¹² İnsan beyninin işleyişini, aktivitelerini anlamaya ve geliştirmeye çalışan Nöroteknoloji bilimi, yapay zekâ destekli programlar ve algoritmalar sayesinde bireyin beyin fonksiyonlarını daha ayrıntılı bir şekilde inceleme fırsatı bulmuştur. Bu yöntemler sayesinde hafıza, öğrenme, motor kontrol gibi bilişsel yetilerin gelişmesini hedef alarak,

¹⁰⁹ Murat Çinici – Muhammed Kızılgöçer, “Yapay Zekâ ve Din Psikolojisi”, *Diyanet İlmî Dergi* 59/2 (Haziran 2023), 756.

¹¹⁰ Öztemel, “Yapay Zekâ ve Din”, 23-24.

¹¹¹ Fabien Lotte – Chang S. Nam – Anton Nijholt, “Introduction: Evolution of Brain–Computer Interfaces”, *Brain–Computer Interfaces Handbook: Technological and Theoretical Advances*, ed. Chang S. Nam – Anton Nijholt – Fabien Lotte (Boca Raton, FL: CRC Press, 2018), 4.

¹¹² İsmail İ. Bozkurt – Buse Sarıgül, “Beyin-Makine Arayüzleri ve Nöroşirürji Uygulamaları”, *Türk Nöroşirürji Dergisi* 32/2 (2022), 151.

bireylerin zekâ ve hafızasının artırılması için genetik ve biyoteknolojik müdahalelerle hücresel düzeylerde değişiklikler yapılması ve insan yeteneklerinin artırılması için çalışmalarda bulunmaktadır. Nöroteknoloji bilimi insanın yetenek ve kapasitesini artırmak, bireylerin daha sağlıklı ve daha kaliteli bir yaşam sürmesini sağlamak için yapay zekâ destekli birçok uygulamalar kullanmaktadır. Nöroteknolojinin ara uygulamaları da diyebileceğimiz Beyin-Makine Arayüzleri (BMI), Nörostimülasyon, Nörofeedback, Genetik ve Biyoteknolojik Yenihancement denilen yöntemlerle birçok nörolojik hastalığın tedavisi yapılmaktadır. Örneğin Beyin-Makine Arayüzleri (BMI) bireylerin beyinden gelen sinyallerini okuyarak bunları makine veya bilgisayar komutlarına dönüştürür. Felçli bireylerin robotik kolları, bilgisayarları kontrol etmesini sağlarken bu alanda yapılan çalışmalar sayesinde birçok nörolojik rahatsızlıklar tedavi edilmektedir.¹¹³ Ayrıca Nörostimülasyon denilen bir teknikle sinir sistemine gönderilen elektriksel uyarılar sayesinde bir bireyin beyin fonksiyonlarına etki edilebilmekte, bu yöntem sayesinde de Parkinson hastalığı, depresyon ve anksiyete hastalığı tedavi edilmektedir. Ayrıca özellikle dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu için geliştirilen Nörofeedback yöntemi ile beyin dalgaları izlenerek, bireye bu dalgaları kontrol etmeyi öğretmektedir. Nöroteknoloji alanında kullanılan bu yöntemler hakkında bilgiler verildikten sonra bir ayrıntıyı atlamadan geçmemeliyiz. Çünkü bu teknolojiler belki bireyin nörolojik rahatsızlıklarının tedavi edilmesi için vazgeçilmez ve çok cazip gelse de bu yöntemlerin insan iradesi üzerindeki etkilerinin çok büyük ve karmaşık bir yapıya sahip olduğunu unutmamalıyız. Bu teknolojilerin faydaları çok fazla olsa da bu teknolojilerin bilinçli ve etik bir şekilde yönetilmesi ve kontrol edilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde bir risk daima oluşacak ve insan iradesini koruma, hayati önem taşıyacaktır. İnsan iradesine yönelik tehditlerden birkaç tanesine değinecek olursak bunlardan en önemlisi Nöroteknolojinin kötü niyetli kişiler ve amaçlar için kullanılması durumunda bireylerin düşünceleri ve davranışları çok kolay manipüle edilebilmekte, bu durum ise bireyin özgür iradesinin zayıflamasına ve hak ihlallerine yol açması gibi bir riski beraberinde getirecektir. Ayrıca bu teknolojinin kullanma imkânı her kesim için aynı oranda olmadığı için insanlar arasında toplumsal

¹¹³ Kadir Haltaş – Atilla Ergüzen – Erdal Erdal – Murat Lüy, “Yardımcı Sistem Olarak BCI ve EEG Sinyallerinin Kullanımı”, *Uluslararası Mühendislik Araştırma ve Geliştirme Dergisi* 10/3 (2018), 2.

eşitsizlik ve sorunlara da yol açacaktır. Bireylerin beyin sinyallerinin ve nörolojik verilerinin kötü amaçlı kişiler tarafından kullanılması halinde çok ciddi güvenlik problemlerinin oluşmasına bireyin mahremiyetinin ve kişisel haklarının ihlaline sebebiyet verecektir. Dolayısıyla bu tür ihlallerin yapılması halinde insanlık için etik ve sosyal birçok tehdidi kendisinde barındırmaktadır. Bu tür sorunlarla karşılaşmamak için öncelikli olarak nöroteknolojinin bilinçli ve pratik bir şekilde geliştirilmesi için önlemler alınmalı ve gereken hassasiyet gösterilmelidir.

2.2.1. Yapay Zekânın Kullanıldığı Sektörler ve Etkileri

Yapay zekânın günümüz teknolojisinde devrim niteliğinde gelişmeler sergilemesiyle doğal olarak bütün sektörler, kendi alanlarında yararlanmanın yollarını bulmak için ciddi anlamda ekonomik bütçeler ayırarak zamanın teknolojisinden geri kalmamak ve bu teknolojinin nimetlerinden maksimum düzeyde faydalanmak adına her sektör yapay zekâyı kendi alanına entegre etmektedir. Günümüzde sağlık sektöründen tutun da eğitim, hukuk, finans, bankacılık, tarım, endüstri, enerji, ulaşım, lojistik, üretim, perakende satış ve hizmet sektörleri gibi birçok sektörün kullanım alanlarına dahil olmuştur. Yapay zekâ verimlilik artışında, maliyetin düşürülmesi, otomasyonun sağlanması, sanal gerçeklik ve artırılmış gerçeklik uygulamaları sayesinde bireyselleştirilmiş hizmetlerde daha hızlı ve daha verimli çözümler üretilmesi, mevcut algoritmaları sayesinde olası güvenlik problemleri ve siber saldırılar karşısında risk yönetimini kontrollü bir şekilde yapılabilmesi açısından tercih edilmektedir. Bunun gibi birçok faydaları yüzünden hükümetler ve şirketler tarafından yapay zekâ için ciddi bütçeler ayrılmakta ve harcamalar yapılmaktadır. Örneğin “IDC” (International Data Corporation)’anın yapmış olduğu araştırmalar neticesinde “Bilişsel ve yapay zekâ sistemlerine yapılan küresel harcamaların günümüz itibarıyla 58 milyar dolara ulaşacağı öngörülmüştür.”¹¹⁴ Yapılan bu tür harcama ve yatırımlar yapay zekânın potansiyelinden daha fazla yararlanabilmek, dijital dönüşümün daha hızlı ilerlemesi ve inovasyonun teşvik edilmesi çabasıyla doğru orantılı olarak artmaktadır. Dolayısıyla bu harcama ve

¹¹⁴ Bilal Usanmaz v.d, “Yapay Zekânın Sektörlere Etkisi”, *Yapay Zekâ Transhümanizm ve Din* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı:2022), s.34.

yatırımlarının büyüklüğü devletlerin bu konuda izlemiş oldukları politikalara, ekonomik güçlerinin oranına ve bu tür gelişmelere hazır bulunuşluk hallerine göre farklılıklar göstermektedir. Her ne kadar bazı ülkeler bu tür gelişmişlikleri geriden takip etme noktasında olsalar bile, gelinen noktada yapay zekâyla katedilen yol, gelecekte bu teknolojiye hiçbir ülke veya bireyin kayıtsız kalmayacağına ve hayatın her alanına dahil olmasının kabullenileceğine işaret etmektedir.

2.2.2. Yapay Zekânın Günümüzde Kullanım Alanları

Yapay zekânın her sektördeki etkileri oldukça geniş ve derindir. Aşağıda birkaç sektöre etkisinden bile bahsedildiğinde ne kadar önemli ve üzerinde durulması gereken bir konu olduğunu belli etmektedir. Yapay zekâ, doğru amaçlar ve kişiler tarafından kullanıldığında devletleri ve milletleri çağ atlatan ve hayatlarını kolaylaştıran bir görev üstlenirken yanlış amaçlar ve yanlış kişiler elinde bir bomba niteliği taşıyabilmektedir. Aşağıda bu sektörlerden birkaçına ve kullanım alanlarına kısaca değinilmiştir.

Yapay zekânın sağlık sektöründe devrim yaratan etkilerinin başında şüphesiz tanı ve tedavi işlemleri gelmektedir. Hastalıkların erkenden teşhis edilmesine, hassas görüntüleme ve analiz etme özelliklerine sahip cihazlar sayesinde doktorların gözünden kaçabilecek en küçük ayrıntıları ve potansiyel sorunları tespit edebilmektedir. Yapay zekâ sayesinde büyük veri setleri ve hassas ölçekli analizler yapılarak yeri geldiğinde hastanın genetik bilgileri ve hastalık geçmişi analiz edilerek kişiye özel tedavi yöntemleri ve planları geliştirilmektedir. Bu uzman sistemlerin ve algoritmaların sayesinde yeni ilaçların keşfine ve geliştirilmesine yardımcı olabilmekte, sağlıkta devrim niteliğinde buluşlar gerçekleştirebilmektedir. Ayrıca “Robotik Cerrahi” de diyebileceğimiz yapay zekâ destekli robotlar sayesinde artık ameliyatlarda daha hassas cerrahi müdahaleler yapılmakta, böylece hastanın iyileşme süresi kısaltmakta ve oluşabilecek komplikasyonlar en aza indirgenmektedir.

Yapay zekâyı oldukça fazla kullanan sektörlerden bir diğeri de finans sektörüdür. Finans şirketleri, piyasaları takip eden yatırımcıları için yapay zekâ uygulamaları ile piyasalardaki verileri hızlı bir şekilde analiz ederek doğru tahminler yürütüp, yatırım yapmasına ve hızlı alım-satım işlemleri gerçekleştirerek bu yönde hizmetler sunabilmektedir. Ayrıca kısa zaman içinde olası risk ve dolandırıcılık faaliyetlerini de

tespit edip önleme girişiminde bulunarak yatırımcısının zarar görmesine engel olabilmektedir.

Günümüzde yapay zekâyla desteklenen programlar tarım ve hayvancılık sektörlerinde de yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Yapay zekâ uygulamalarıyla desteklenen programlarda; tarımda verimliliğin artırılması, maliyetin düşürülmesi, kaliteli ve kontrollü tarım yapılması, mahsulü zararlı haşerelerden koruma, yabancı ot temizliği, ürünlerin büyüme ve gelişme aşamalarını ve ayrıca bu ürünlerin olgunlaşma sürelerini, hasat tahminini, tarımsal girdilerin ve kaynakların en etkin şekilde kullanılması, iklim değişikliğinin tarım ürünleri üzerindeki etkileri önceden tespit edilerek kaliteli ve kontrollü üretime yardımcı olmaktadır. Yapay zekâ şirketleri, tarım alanında otomatik tarım makinelerini yönetebilen robotlar ve uygulamalar üreterek bu alanda hasat, ekim, temizlik gibi işlemlerin otomatikleştirilmesine önayak oldular. Ayrıca bu teknolojiler sayesinde gereksiz kimyasal kullanımı engellenerek üretim artık daha verimli ve akıllı hale gelmiştir. Dünya ekonomisinde söz sahibi olan ülkelerin üretim politikaları incelendiğinde, hepsinin ortak noktası yapay zekâ uygulamalarını destekleyip, üretimde yapay zekâdan faydalanmalarıdır.

Yapay zekâ teknolojilerinin etkin kullanım alanlarından bir diğeri de hayvancılık sektörüdür. Hayvan işletmelerinde hayvanların “*biyogüvenlik, hastalık takibi ve kontrolü, hayvanların izlenmesi, çiftlik yönetimi, çiftlik hayvanlarında büyümenin kontrolü ve benzeri konularda*”¹¹⁵ yapay zekâ uygulamalarından destek alınmaktadır. Bu tür akıllı sistem uygulamaları ile hayvanların duygusal durumları, beslenme alışkanlıkları, süt verimliliklerinin kontrolü ve sürü yönetimi gibi alanlarda insandan kaynaklanan hatalar ortadan kaldırılarak daha verimli ve kaliteli üretim yapılmaktadır. Sensörler ve veriler aracılığıyla hayvana ait birçok veriler toplanabilmekte hayvanın sesi, vücut sıcaklığı, beslenmesi ve hareketleri hakkında hayvana ait veriler toplanarak ruh hali ve heyecan durumu tespit edilerek önceden hastalık tespiti ve kontrolü yapılarak önlem alınabilmekte ve yaşanabilecek olumsuzlukların önüne geçilebilmektedir.

¹¹⁵ Orhan Ermetin, “Hayvancılıkta Yapay Zekâ Uygulamaları”, *Journal Of Animal Production*, 64/1, (Ekim 2023),48-58.

Uzman sistemler ve algoritmik uygulamalar eğitim sektöründe yaygın bir şekilde kullanılarak özellikle kişiselleştirilmiş eğitim modelleri ile yepyeni öğrenme deneyimlerine kapılar aralamaktadır. Eğitimde yapay zekâ destekli programlar ile öğrenme deneyimlerine olanak sağlayarak “*öğretim süresince öğrencilere yapay zekâ ile bire-bir etkili destek sağlanabilir, testler ve değerlendirmeler hem öğrenciler hem de öğretmenler açısından yapay zekâ ile yeni bir boyut kazanabilir, farklılaştırılmış ve bireyselleştirilmiş öğrenme daha etkin ve yaygın kullanılabilir ve son olarak eğitimde çok önemli bir yer tutan yapay zekâ ile öğrencilerin ihtiyaçları doğrultusunda otomatikleştirilebilir.*”¹¹⁶ Yapay zekâ destekli programlar sayesinde öğrencilerin ilgi alanları, başarı seviyeleri analiz edilerek kişiye özel eğitim fırsatları ve materyaller sunularak daha verimli ve kaliteli bir eğitim olanağı sağlanırken, öğretmenlere ders içeriklerine göre uygun materyaller ve testler konusunda öneriler verilerek öğrenme sürecinin daha etkin geçmesi sağlanmaktadır. Ayrıca bu uzman sistemler sayesinde öğrencilerin sınavları ve cevapları hızlı bir şekilde analiz edilerek değerlendirme süreci hızlandırılır.

İmalat ve endüstri alanında robotlar aktif rol oynayarak karmaşık üretim görevlerini yerine getirebilmekte ve üreticiler tarafından tercih edilerek tam puan almaktadır. İmalat ve endüstri alanında yapay zekânın büyük oranda kullanılması ile akıllı fabrikalar, üretim aşamasından tutun da teslimat aşamasına kadar her safhası yapay zekâ algoritmalarının kontrolünde ve tedarik zincirlerinin “optimizasyon çalışmaları” (üretim planlama ve kontrol aşamalarında) yoğun olarak kullanılmaktadır. Yapay zekâ algoritmaları sayesinde akıllı fabrika sistemleri yaygınlaşmakta bu tür programlarla yönetilen robotlar karmaşık üretim görevlerini yerine getirebilmektedir. Bu durum ise iş gücü maliyetini düşürürken, üretim hatalarına hemen müdahale edilip, kusursuz üretimin yapılmasına olanak sağlamaktadır. Büyük veri setleri sayesinde makinelerin sensör verileri analiz edilerek makinelerin çalışma durumu ve bakım ihtiyacının olup olmadığı hakkında tahmin ve planlama yaparak plansız duruş sürelerinin azaltılması ve işlem maliyetinin düşmesi gibi birçok avantaj sağlamaktadır. Böylelikle yapay zekâ destekli

¹¹⁶ Kürşat Arslan, “Eğitimde Yapay Zekâ Uygulamaları”, *Batı Anadolu Dergisi*, 11/1, (Haziran 2020), 86.

teknolojiler sayesinde iş süreçleri otomatikleştirilebildiğinden zaman ve enerjiden tasarruf sağlandığı için üretimde sürdürülebilirlik ve verimlilik artışı olmakta ayrıca insan olma hasebiyle gözden kaçacak en küçük hatalar bile minimum düzeye indirilmektedir.

Günümüz dünyasında her sektörün, alanında kendini geliştirip ilerlemesi için yapay zekâ destekli uygulamalardan faydalanmadan, bunu gerçekleştirebilmesi neredeyse imkânsız bir hal almaktadır. Günümüzde yapay zekâ sayesinde oyun ve eğlence sektöründeki kökten değişim ve dönüşüm akıl almaz boyutlara gelmiş durumdadır. Oyun tasarımından tutunda, kullanıcının yetenek seviyesine göre oyunun zorluk seviyesinin ayarlanmasına kadar, oyundaki diyalogların oluşturulması ve otomatik olarak hikâye oluşturulmasına kadar her aşama yapay zekâ tarafından oluşturulabilmektedir. Doğal Dil İşleme (NLP) yöntemi ile oyuncunun söylediği cümlelere göre NPC'ler anında yanıtlar verebilmekte ve bu yöntemler ile yapay zekâ, oyuncunun oyun tarzını analiz ederek ona göre karakterlerin davranışlarını ayarlayabilmekte, bu özellik sayesinde de oyunun gerçekçiliği ve tekrar oynanabilirliği sağlanabilmektedir. Ayrıca yapay zekâ, senaryo yazım sürecinde öneriler sunabilmekte veya yeni senaryo, hikâye oluşturarak bu alanda yazım süreçlerine yardımcı olabilmektedir. Sahne tasarımlarını ise “Text-to-İmage” video sistemleriyle yapabilmektedir. Yüklenen bu algoritmalar ve programlar ile ses taklidi yapılabilmekte veya “Text-to-Speech” teknolojisiyle de farklı dillerde seslendirme gerçekleştirilebilmektedir. Müzik sektöründe ise “Spotify, Youtube” gibi platformlarda kullanıcıların dinleme sıklıkları analiz edilerek bu yönde kullanıcıya yönlendirmeler ve önerilerde sunmakta, “Netflix ve Steam” gibi platformlarda ise kullanıcıların davranışlarına göre içerikler ve reklamlar sunarak izleyici ve oyuncu deneyimini bireyselleştirmektedir. Kısa bir şekilde özetleyecek olursak oyun ve eğlence sektöründe yapay zekâ uygulamalarının kullanılmasıyla oyunlarda akıllı karakterlerin ve senaryolarının oluşturulmasına, sahne tasarımı, filmlerin görüntü ve ses tekniklerini oluşturması açısından daha kaliteli ve kolay yapılmasına olanak sağlamaktadır. Müzikte ve eğlencede kullanıcının alışkanlıkları ve davranışları analiz edilerek bu süreçte kişiye özel içerik ve öneri sunulabilmektedir.

2.3. İslami İlimlerde Yapay Zekâ Uygulamaları

İslami ilimlerde yapay zekâ sistemlerinin kullanılmasıyla eğitim ve araştırma alanlarında büyük bir dijital dönüşüm sürecine girilmiştir. Geleneksel dini bilgilerin dijital ortama taşınması ve modern teknolojilerle entegre edilmesiyle hem akademik hem de pratik düzeyde araştırma ve çalışma yapanlara büyük kolaylıklar getirmektedir. Temel İslam bilimlerinden Kur'an, hadis, tefsir ve fıkıh metinlerinin analizi için Doğal Dil İşleme (NLP) ve diğer dil modellerinden yararlanılmaktadır. Bu teknik sayesinde metinler arasındaki benzerlikler, farklılıklar ve anlam ilişkileri çok hızlı ve doğru bir şekilde yapılabilmektedir. İnsan dilini anlama, okuma ve türetme becerisini kazandıran bu yöntemle metinler hem harf hem de anlam düzeyinde analiz edilebilmektedir. Kuran'daki ayetlerin ve hadislerin anlamları bilgisayara yüklenen algoritmalar sayesinde çözümlenebilmekte ayrıca NLP yöntemiyle bir ayet veya hadisin başka hangi ayetlerle ilişkili olduğunu tespit ederek ontolojik (anlamsal ilişki) haritası çıkarılabilmektedir. Örneğin yapay zekâ “salat” kavramının geçtiği ayetleri sınıflandırıp analiz ettiğinde, kelimenin diğer surelerde nasıl bir mana içerdiğini ortaya çıkarabilir veya salat ile ilgili ayetlerin ontolojik bir haritasını çıkarıp bu harita ile ilgili fıkhi hükümlerle de ilişkilendirebilmektedir. Yine NLP denilen yapay zekâ yöntemiyle metnin mesajının duygusal ton analizi edilebilmekte ve bu yöntem sayesinde Kur'an'ın hangi ayetinin mana olarak teşvik edici, hangi ayetinin uyarıcı olduğunun ayrımını yapabilmektedir. Kısacası Doğal Dil İşleme (NLP) uygulamaları sayesinde anlamsal analizler yapılabilmekte veya metnin duygu ve niyet analizi yapılarak ayetin manasının ayrımı kolay bir şekilde yapılabilmektedir. Ayrıca bu özellik sayesinde Peygamberimiz'in (s.a.v.) hadislerindeki hitap tarzı ve kullanılan deyimlerin mesaj yapısını da analiz ederek ona göre çıkarımlarda bulunabilmektedir.

İslami ilimlerde yapay zekâ destekli uygulama yöntemlerinden bir diğeri olan LLM'ler (Large Language Models) çok fazla miktarda metni öğrenen modeller olup, çok dilli modeller birçok dilde eğitilen ve anlamı diller arasında tutarlı bir şekilde koruma özelliğine sahiptir. Örneğin bir ayetin Arapçası, Türkçesi, Almancası, İngilizcesi ve Fransızca mealleriyle beraber analiz edilebilmekte, aynı ayetin farklı dillere çevrilmiş şekli, anlam kayması olup olmadığı otomatik olarak incelenebilmektedir. İslami ilimlerde LLM dil modellerinin en büyük avantajı bir ayetin hangi yorumlarla ele alındığını ve nasıl anlaşıldığını otomatik olarak kıyaslayarak anlam sapmalarını tespit edebilmektedir.

Önemli olan bir diğer husus bu tür zeki uygulamaların verdiği sonuçlar daima kesin bilgi içermeyip hata yapma potansiyellerinin de mevcut olma gerçeğidir. Örneğin BDM'nin yapmış olduğu araştırmalara göre Google bünyesindeki Gemini ve OpenAI tarafından geliştirilen ChatGBT-4 gibi uygulamalar üzerinden Arapçadan diğer dillere yapılan çevrelerin başarı ve sınırlılıklarını ölçmek için yapılan araştırmalarda bağlamsal faktörlerin önemli ölçüde değiştiği gözlemlenmiştir. Yapılan bu literatürün analizine göre, bağlam dışı çevirilerde özellikle Arapça-İngilizce dil çiftlerinde Gemini'in daha başarılı sonuçlar verdiği görülmüş, buna karşılık bağlam içi çeviri senaryolarında ChatGBT-4'ün performansının daha iyi olduğu tespit edilmiştir. Arapça-Fransızca metin çevirilerinde ise her iki modelinde birbirine benzer düzeyde başarılı sonuçlar ortaya koyduğu görülmüştür. Fakat hukuk gibi terminolojilerin söz konusu olduğu alanlarda bu uygulamaların çeviri başarısının düştüğü gözlemlenmiştir. BDM'nin yapmış olduğu araştırmalarda elde edilen veriler doğrultusunda bağlam içi çevirilerde kavramsal bağlantıların zayıflamasının sebepleri arasında; Arapça dilinin karmaşık yapısı, kavramlar arasında bağlantıların yeterince kurulamaması, kültürel ve dini ifadelerin çevirisindeki zorluklar, bu alana ait verilerin yetersizliği ve etiketlenmemiş büyük veri setlerinden meydana gelen belirsizlikler olarak gösterilmiştir.¹¹⁷ Bu çalışmanın bir benzerini Muhammet Yurtseven, klasik Arapça fıkıh metinlerini üç farklı yapay zekâ uygulaması (ChatGBT, Gemini, Claude) yardımıyla yapılan çevirileri insan çevirileri ile karşılaştırarak analiz etmiştir. Yurtseven'in yapmış olduğu analiz neticesinde ChatGBT'nin uzun metinlerde kavramları eksik ve hatalı çevirdiği, Arapça fıkhi terimleri Türk hukuk literatüründeki kavramlarla çevirmeyi tercih ettiği gözlemlenmiştir. Gemini uygulaması ise fıkhi kavramlarda eksik çeviri ve bağlamsal uyarlama hataları yapmıştır. Araştırmada Claude uygulamasının diğer uygulamalara nazaran hata oranı en düşük olan, bağlamsal doğruluk ve kavramsal eş değeri en iyi koruyan uygulama olduğu tespit edilmiştir. Yurtseven yapmış olduğu karşılaştırmalı analiz neticesinde Claude uygulamasının en az hata yapan uygulama

¹¹⁷ Muhammet Yurtseven, "Yapay Zekâ Tabanlı Geniş Dil Modelleri Klasik Arapça Fıkıh Metinlerini Türkçeye Çeviride Başarılı mı? Uygulamalar Üzerinden Karşılaştırmalı Analiz", *Yapay Zekâ Teolojisi*, ed. Yıldırım Sipahi (İstanbul: Orion Yayın Grubu, 2026), 238-239.

olduğunu ikinci sırada Gemini uygulamasının olduğunu ve en fazla uyarılma hatası, eksik çeviri ve uydurma çeviriyi ChatGBT uygulamasının yaptığını tespit etmiştir.¹¹⁸

Fıkıh alanında da yapay zekâ uygulamalarının kullanımı günümüzde oldukça yaygın bir şekilde yapılmakta, dini sorulara hızlı ve İslami öğretilere uygun cevaplar verilmesi amaçlanmaktadır. Bu konuda Sevim Ünal “İbadetlerle İlgili Fetvalar ve Yapay Zekâ Uygulamaları: Karşılaştırmalı Bir Analiz” adlı makalesinde ayrıntılı bir şekilde yer vererek konuya açıklık getirmiştir. Makalede yapay zekâ araçlarının (ChatGPT, Google Gemini ve Microsoft Copilot) namaz oruç, kurban, zekât ve hac ibadetlerinin konularıyla ilgili özelinde seçilen 20 fetva sorusuna verilen 80 cevabı, DİYK (Din İşleri Yüksek Kurulu)nin vermiş olduğu fetvaları ile karşılaştırıp analiz ederek yapay zekâ tarafından verilen bu cevapların doğruluğu, tutarlılığı, mezhepler arası farkındalık olup olmadığı, içeriği, metodolojisi, kaynak kullanımı, dil ve üslup biçimi gibi kriterler açısından nasıl performans gösterdiğine dair analizler yapılmıştır. Bu araştırmaya göre sorulan sorulara ChatGPT, Google Gemini ve Microsoft Copilot’un vermiş olduğu cevaplar ile DİYK’nin vermiş olduğu fetvalar karşılaştırıldığında uygulamalar arasında en fazla içerik benzerliğinin DİYK ile Gemini arasında olduğunu, ChatGPT ile Copilot’un birbirine yakın cevaplar verdiğini “*DİYK’nin akademik çevrelere, ChatGBT eğitim odaklı bir yaklaşıma, Gemini interaktif bir diyaloga Copilot ise pratik bilgi arayışında olan kullanıcılara hitap eden bir dil kullanmaktadır.*”¹¹⁹ Yazar yapmış olduğu analiz sonucunda, yapay zekâ sistemlerinin temel dini hükümlerde yeterli performansı sergileyip Din İşleri Yüksek Kurulu’nun vermiş olduğu fetvalara mutabık olduğunu fakat detaylı meselelerde yeri geldiğinde hatalı, bilgi eksikliği ve çelişkili ifadelerin de kullanıldığına dikkat çekmiştir. Bu sebebe dayanarak yapay zekâ uygulamalarının fetva mercii olarak değil de bir destek aracı olarak kullanılmasının daha doğru bir yaklaşım olduğunun üzerinde önemle durmuştur.

Yapay zekâ uygulamalarının İslami finans endüstrisinde de kullanımı büyük bir ivme kazanmış “*bu süreçte şer’i robot danışmanlar ve akıllı robot uygulamaları kendini*

¹¹⁸ Yurtseven, “Yapay Zekâ Tabanlı Geniş Dil Modelleri”, 238-239.

¹¹⁹ Sevim Ünal, “İbadetlerle İlgili Fetvalar ve Yapay Zekâ Uygulamaları: Karşılaştırmalı Bir Analiz”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 24/3 (2005), 48.

göstermeye başlamıştır.”¹²⁰ Bu alanda yapay zekâ sistemleri sayesinde ürün ve hizmetlerin İslami kurallar çerçevesinde haram ticaret içerip içermediğini veya görünmeyen riskleri Doğal Dil İşleme Modelleri (NLP) teknikleriyle İslam hukukuna aykırılığını, diğer bir deyişle Kur’an ve sünnete aykırılığını tespit etmeye yardımcı olma hususlarında büyük avantajlar sağlamaktadır. Ayrıca “İslami finans alanında inovatif bir gelişme olarak entegre edilen yapay zekâ tabanlı sanal asistanların/ chatbotların kullanımı, müşteri hizmetlerinde bir dönüşüm sağlamaktadır. Örneğin Mashreq AI İslami Bank Gibi kurumlar, Kore. AI ile iş birliği yaparak BankAssist gibi sanal asistanları hizmete sunmuştur.”¹²¹ Bu tür İslami bankalarda, yapay zekâ tabanlı kullanılan chatbotlar müşterilerine 7/24 fetva hakkında sorulan sorulara anında cevaplayarak finansal bilgiyi hızlı ve en doğru şekilde sunmak için hizmet verirler. Ayrıca şer’i robot danışmanlar, müşterilerinin şeriate uygun fonlara yatırım yapma yönünde öneriler sunarak bu yönde büyük avantajlar sağlamaktadırlar. Örneğin yalnız “halal certified”, finansal araçlarını filtreleyerek İslami kurallar çerçevesinde yatırım yapma yönünde imkân sağlarlar. Ancak İslami finans endüstrisine yapay zekânın entegre edildiği günümüzde asıl önemli olan nokta İslam hukuku uzmanlarının bu sürece dahil edilerek yürütülmesidir. Aksi takdirde şeriat kurulunun devre dışı kalma durumunda karar verilen finansal işlemler İslam hukuk ilkelerine aykırı olabilir. Otomatik sistemlerin fıkhi ayrıntıları tam olarak anlayamaması halinde hatalı fetva verme gibi bir sorunla karşı karşıya kalınabilir.

2.4. Kelâm ve Transhümanizm: Özgürlük, Mahremiyet ve Dindarlık

Özgürlük (hürriyet) ve dindarlık arasındaki ilişki, kelâm ilmi ve din felsefesi alanlarında en çok tartışılan konulardan biridir. Özgürlük kavramı, ilk bakışta kişinin dış baskılardan bağımsız bir şekilde hareket edebilmesi; dindarlık ise ilahi emir ve yasaklara bağlılık ve teslimiyet olarak tarif edilir. Bu iki kavramdan biri bağımsızlığı temsil ederken, diğeri ise bağlı(m)lığı çağrıştırdığı için ikisi arasında bir gerilim düşünülebilir. Fakat meseleyi daha derinden ele aldığımızda dindarlığın özgürlüğü ortadan

¹²⁰ Muhammet Yurtseven, “Yapay Zekânın İslami Finans Endüstrisine Entegrasyonu ve Şer’i Etkinlikteki Rolü”, Yapay Zekâ ve İslâm, ed. Mehmet Bulgen (İstanbul: Timaş Yayınları, 2025), 398.

¹²¹ Yurtseven, “Yapay Zekânın İslami Finans Endüstrisine Entegrasyonu ve Şer’i Etkinlikteki Rolü”, 399.

kaldırmaktan ziyade, onu anlamlandıran ve yönlendiren bir olgu olduğu görülür. Özgürlük kavramı, felsefî anlamda bireyin iradesinin herhangi bir baskı ve zorunluluk altında olmaksızın tercihte bulunabilmesi olarak tanımlanırken; bu kavram modern çağda artık özellikle bireysel otonomi kavramıyla ilişkilendirilmiştir.¹²² Dolayısıyla insanın kendi aklı ve iradesiyle hayatına yön verip belirlemesi temel değer olarak görülmüştür.

İslam düşüncesine göre özgürlük kavramı insanın irade sahibi bir varlık olmasıyla tanımlanır. Kur'an-ı Kerim 'de “*Ve de ki! Gerçek Rabbinizden gelendir. Artık dileyen iman etsin dileyen inkâr etsin.*” (18:29) ayetinde insanın seçme gücüne vurgu yapılması, insanın sorumluluğunun iradesine bağlı olduğunu göstermektedir. İnsanın özgürlüğü meselesini kelâm ekolleri, özellikle insanın fiillerinin yaratılması konusu etrafında tartışmışlardır. Kelâm geleneğinde özgürlük problemi, Ehl-i Sünnet alimleri tarafından “kesb” teorisiyle ilahi kudret ve insan iradesini uzlaştıırken; Mu'tezile alimleri ise insanın fiillerinde gerçek anlamda özgür olduğunu savunmuşlardır.¹²³ Bu konuda Ebu'l-Hasan el-Eş'arî, Allah'ın mutlak kudretini vurgularken, insanın fiillerini “kesb” yoluyla edindiğini savunmuştur.¹²⁴ Bu görüşe göre insanın fiili yaratma yetkisi Allah'a ait, fakat fiili tercih etme sorumluluğu ise insana aittir. Ebu Mansûr el-Mâtürîdî ise insanın özgürlüğünü daha belirgin bir şekilde temellendirerek; insanın fiillerinde gerçek bir tercih gücüne sahip olduğunu vurgulamış ve iradeyi sorumluluğun temeli olduğunu savunmuştur.¹²⁵ Mu'tezili alimlerden Kadî Abdülcebbâr'da insanın, kendi fiilinin yaratıcısı olduğunu ileri sürerek daha güçlü bir özgürlük anlayışı geliştirmiştir.¹²⁶ Ona göre ilahi adalet, insanın özgür olmasını zorunlu kılmaktadır. Çünkü zorunlu bir fiilden dolayı insanın sorumlu tutulması adaletle bağdaşmaz. Bu tartışmalar farklı tonlarda da olsa kelâm alimleri tarafından insanın tercih gücü kabul edilmiştir.

Dindarlık ise sadece inançla sınırlı olmayıp; inanç, ibadet, ahlak ve hayat tarzını içeren bütüncül bir yöneliştir. Emrullah Yüksel din kavramını tanımlarken, insanın kutsal

¹²² Mehmet Ödemiş, *Özgürlüğün Trajedisi*, 275-277.

¹²³ Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmi* (İstanbul: Damla Yayınevi, 2013), 180-185.

¹²⁴ Ebu'l-Hasan el-Eş'arî, *el-İbâne an Usûli'd-Diyâne* (Beyrut: Dârü'l-Ensâr, 1987), 45-48.

¹²⁵ Ebu Mansur el-Maturidi, *Kitâbü't-Tevhîd*, thk. Bekir Topaloğlu (İstanbul: İSAM Yayınları, 2002), 365-370.

¹²⁶ Kadî Abdülcebbâr, *el-Muğnî fî Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-Adl*, thk. Taha Hüseyin (Kahire: el-Müessesetü'l-Mısriyye, 1965), 6/120-125.

ile kurduğu anlamlı ilişkiyi ifade eder ve bu ilişkinin insanın varoluşunu anlamlandıran temel boyutu olduğunu vurgular.¹²⁷ Bu perspektiften bakıldığında dindarlık bireyin özgür tercihiyle ilahi hakikate yönelme anlamı taşımaktadır.

Özgürlük ile dindarlık arasındaki ilişkiyi irdelediğimizde en belirgin boyutunun ahlak alanında ortaya çıktığını görürüz. Bu bağlamda ahlaki sorumluluk özgür iradeyi zorunlu kılmaktadır. Nitekim Kur'an'da insanın yapıp ettiklerinden dolayı hesaba çekileceği belirtilirken (99:7-8) bu hesap verebilirlik özgür tercihi varsaymaktadır. Dolayısıyla insan özgür değilse mükâfat ve cezanın da herhangi bir anlamı kalmayacaktır. Bu perspektiften baktığımızda dindarlık, özgürlüğü sorumluluk bilinciyle beraber düşününce anlam kazanır. Bu noktada özgürlük sadece seçebilme gücü değil, aynı zamanda bu seçimin sonuçlarını üstlenme cesaretidir. Böylece din, bu sorumluluğu aşkın bir bağlam içine yerleştirirken insanın eylemlerini daha geniş bir anlam ufkuna taşır. Diğer bir ifadeyle özgürlük keyfilikten çıkarak ahlaki bir değer kazanacaktır. Özgürlük ve dindarlık arasındaki ilişkiyi bu açıdan değerlendirdiğimizde bu iki kavramın arasında yüzeysel bir karşıtıktan ziyade, derin bir bütünlük arz ettiğini fark ederiz. Bu bağlamda dindarlık insanın özgür iradesiyle ilahi hakikate yönelmesini ifade ederken; bu yöneliş bir zorunluluk değil, bilinçli olarak yapılan bir tercihtir. Bu minvalde dindarlık insanın özgürlüğünü sınırlandıran bir unsur değil, bilakis ona yön veren, anlam kazandıran bir bilinç alanıdır. Çünkü din olgusu sayesinde insanın tercihleri ahlaki bir zemine oturur ve sorumluluk bilinci kazanılır. Dolayısıyla özgürlük sadece rastgele seçenekler arasında seçim yapmak değil; doğruyu, yanlış, iyiyi, kötüyü ve hakikati bilinçli bir şekilde tercih edebilme yetkinliğidir. Bu bağlamda dindarlık özgürlüğü bir kısıtlama olarak değil, anlamlı ve sorumlu tercih olarak temellendirmektedir. Kısacası dindarlık, bu sorumluluğun ilahi referansla temellendirilmiş biçimidir. İnsan akıl ve vicdan sahibi olduğu için belirli bir ahlaki sorumluluk taşımaktadır. Fakat dindarlıkla bu sorumluluk sadece toplumsal kurallara ve kişinin kendi kanaatine dayanmakla kalmayıp; bu sorumluluk kaynağını Allah'ın iradesi ve vahiyden de almaktadır. Böylece birey, doğruyu yalnızca “toplum böyle istiyor” diye değil, “Allah böyle emrediyor” bilinciyle tercihini

¹²⁷ Emrullah Yüksel, “Din Fenomeni”, 79-82.

yapar. Bu durumda sorumluluğa daha derin bir anlam ve hesap bilincine dayalı bir temel kazandırır. Dolayısıyla ahlaki sorumluluk, insanî bir zeminde her zaman vardır, dindarlık olgusu ise bu sorumluluğu ilahi bir dayanağa bağlamaktadır.

2.4.1. Algoritmik Hegemonya: İrade Kavramının Problemleşmesi

Dijital çağda yapay zekâ destekli uygulamalar gerek seküler alanlarda gerekse İslami bilim alanlarında insan hayatının her alanına nüfuz etmiştir. Bu tür uygulamalar (yüz tanıma teknolojileri, sosyal medya algoritmaları, otonom sistemler, öneri sistemleri, büyük veri analizleri ve karar destek sistemleri) insanın özgürlüğünün zayıflayıp zayıflamadığı veya insan özgürlüğünün farklı bir biçimde yeniden mi yapılandığı sorularını gündeme getirmektedir. Bu bağlamda özgürlük ve mahremiyet kavramlarının yeniden değerlendirilmesi bir zorunluluk haline gelmektedir. “Sürekli gözetim altında olduğunu düşünen bir bireyin özgürlük tercihlerinden ve dindarlığından ne ölçüde söz edilebilir?” veya “Mahremiyet olgusunun zayıflaması durumunda insanın özgürlüğü; psikolojik ve ahlaki düzeyle nasıl etkilenir?” Bu ve bunun gibi birçok elzem sorular teolojik, felsefi ve sosyolojik perspektiflerden ele alınarak konunun ehemmiyetine dikkat çekilmektedir.

Geçmişten günümüze gözetim olgusu, bir denetim biçimi olarak varlığını sürekli sürdürmüştür. Modern devletlerin kurulmasıyla birlikte gözetim pratikleri biçim değiştirerek teknolojik araçlar vasıtasıyla insan hayatının daha kolay izlenebilir hâle gelmesine imkân tanımıştır. Günümüzde ise bireylerin eylemleri tamamen özgür iradeye dayalı olarak gerçekleşmemekte, en basit gündelik faaliyetler dahi çeşitli gözetim mekanizmaları aracılığıyla izlenmekte ve belirli ölçülerde yönlendirilmektedir. Meral Tümtürk’ün gündelik hayatın gözetimi ile alakalı makalesinde, günümüz toplumlarının “gözetim toplumları” olarak adlandırıldığını ve bu kavramın çok önceleri Foucault’nun, Orwell’in ve Bentham’ın tez ve tahlillerinde yer aldığına dair göndermeler yaparak modern gözetimin, kapitalizmin gelişmesiyle beraber ortaya çıktığına değinmiştir. Dolayısıyla “*kiminin elektronik- panoptizm, kiminin enformasyon gözetimi dediği bu süreç; egemen olanın iktidarını sağlama çabasının bir ürünü*” olduğunu; gelişen enformasyon teknolojilerinin sayesinde bireyin doğumundan ölümüne kadar tüm süreçlerinin gözetime tabi olduğunu ve bu akıllı sistemler yardımıyla iktidarların toplumsal denetim, gözetim mekanizmalarını en üst noktalara taşıyarak “panoptikon”

denilen ve tamamen gözetim tekniğine dayanan bir iktidar biçiminden ve yönetim sanatından (*governmentality*) bahsetmektedir.¹²⁸

Yapay zekâ destekli uygulamalar ve algoritmalar sayesinde özellikle sosyal medya platformlarında bireyin davranışlarının analiz edilerek uygun içerikler üretmesi ve hatta bazı durumlarda bu tür uygulamaların bireyin karar süreçlerini etkilemesi ve özgür kararlar alması sonucunda “algoritmik yönlendirme” denilen bir olgunun ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Diğer bir ifadeyle algoritmik yönlendirme, kişinin tercih alanının bilinçli olarak daralması şeklinde de yorumlanabilir. Bu durum kişinin farkında olmadan belirli içeriklere maruz kalıp, diğer alternatif görüşlere ulaşımının sınırlandırılmasıdır. Dolayısıyla bu durum özgürlük ve mahremiyet olgularının tekrardan değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu tartışma bir bakıma modern özgürlük anlayışıyla da ilgilidir.

Michael Foucault’nun iktidar ve gözetim analizine göre birey, kendini özgür hisseder ama aslında farkında olmadan bazı güç mekanizmaları tarafından sürekli olarak gözetim ve denetim yapılarak yönlendirilir.¹²⁹ Foucault’ya göre insanlar sürekli gözetlendiklerini düşündükleri için davranışlarını kendileri kontrol altına alır ve düzenlerler. Böyle bir topluma “disiplin toplumu” denir. Foucault’nun bahsettiği bu sürekli gözetim fikri, günümüzde dijital alana taşınmıştır. Dolayısıyla Foucault’nun dile getirdiği gözetim modeli artık sadece hapishane, okul gibi alanlarla sınırlı değil; sosyal medya platformları, telefonlar üzerinden yapılmaktadır. Kısacası geçmişte toplumsal güçler bireyi şekillendirirken, günümüzde bu işlem artık dijital gözetim üzerinden işlenmektedir. Bu durum “Panoptikon Modeli” olarak açıklanmakta yani kişi fiilen izlenmese bile, izlenme ihtimaline karşı içsel bir kontrol geliştirip (paranoya) davranışlarını kontrol altına almasıdır. Dolayısıyla bu model görünür bir zorlayıcı güç olmadan kişinin özgürlük alanının daralabileceğini göstermektedir.

¹²⁸ Meral Tümtürk, “Gündelik Hayatın Gözetimi: ‘Panoptikon Toplumu’ [Surveillance Of Daily Life: ‘Panopticon Society’]”, *ETHOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar* 3/2 (Temmuz 2010), 1-11.

¹²⁹ Michel Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay (Ankara: İmge Kitabevi, 2000), 251-256.

Akıllı sistemler ve uygulamalar klasik panoptik modeli artık daha karmaşık ve görünmez bir düzeye taşıdığı için bireyin özgürlüğü iki şekilde etkilemektedir. Birincisi, içseldir: Bireyin sürekli izlenme ihtimali (oto-sansür) ürettiği için davranışsal bir düzeyde etkileyecektir. Diğeri ise dışsaldır: Yapay zekâ destekli algoritmalar, kullanıcıya belirli seçenekler sunmakta ve bu seçenekler arasındaki sıralamayı da yine yapay zekânın belirlediği bir tercih mimarisi çerçevesinde yapılandırmaktadır. Bu nedenle birey üzerinde algoritmik düzeyde bir etki ve hatta hegemonya yaratır. Bu bağlamda algoritmik ve davranışsal düzeyde etkileşen bireyin özgürlüğü tamamen ortadan kalkmamakla beraber, bireyin özgürlüğü artık “yapılandırılmış” ve “yönlendirilmiş olarak” ortaya çıkar. Burada önemli olan husus, eğer kişi, izlenme ihtimali nedeniyle kendisini sürekli olarak sansürlüyorsa bu durumda görünmez bir özgürlük aşınması söz konusudur.

Michael Foucault’nun görüşüne benzer şekilde Shoshana Zuboff’da, büyük teknolojik şirketler tarafından dijital ekonomide kullanıcıların verilerinin ekonomik güce dönüştürüldüğünü ve dönüştürülen bu süreci de “gözetim kapitalizmi” kavramı ile açıklamaktadır.¹³⁰ Zuboff’nun öne sürdüğü bu maddeye göre birey sadece gözlemlenmez, aynı zamanda davranışları önceden tahmin edildiği için yönlendirilir. Bu durumda birey kendisine seçenek sunulduğunu ve özgürce tercih yaptığını düşünürken, gerçekte seçeneklerin görünürlüğü ve sıralaması algoritmik uygulamalar tarafından belirlenmektedir. Dolayısıyla tam anlamıyla bir özgürlükten söz etmek isabetli görünmemektedir. Çünkü dışarıdan bakıldığında herhangi bir dış müdahalenin bulunmaması, bireyin özgür olduğu izlenimini verse de algoritmik yönlendirmeler, kişinin kendi hayatını bilinçli bir şekilde yönlendirmesine dayanmadığı için, sahip olduğu özgürlüğün tabiatını dönüştürmektedir. Bu açıdan değerlendirdiğimizde özgürlük tamamen ortadan kalkmamakla birlikte, bireyin mahremiyeti zayıfladığı için özgürlük de yapısal açıdan sorunlu bir hale dönüşecektir. Çünkü mahremiyet, özgürlüğü koruyan bir kalkan gibidir. Eğer bireyin sosyal ve sağlık ilişkileri, konum verileri, arama geçmişi, tüketim alışkanlıkları yapay zekâ teknolojileri ve algoritmaları tarafından analiz edilerek kişiye özel bir dijital profil oluşturulabiliyorsa kişinin mahremiyet alanının zayıflaması

¹³⁰ Shoshana Zuboff, *Gözetim Kapitalizmi Çağı*, çev. Nurettin Elhüseyni (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2020), 95–110.

problemini doğurmaktadır. Bireyin mahremiyetinin zayıflaması durumunda, kişinin sürekli izleniyor olduğu hissi bir taraftan düşünce özgürlüğünü daraltırken, diğer taraftan veriyi elinde bulunduran kurumlar ve şirketler karşısında bireyi yönetilebilir ve yönlendirilebilir bir konuma indirgemektedir. Ayrıca bilinmesini istemediği yönleriyle bu yöntem sayesinde çok kolay ifşa edilebilmekte, bu durum bireyin kimlik inşasının zedelenmesine de yol açabilecektir. Dolayısıyla mahremiyet olgusuna bu açıdan baktığımızda özgürlüğün ön şartı hali olduğunu kabul edebiliriz. Bu bağlamda mahremiyet olmadan bireyin içsel özgürlüğünden bahsetmek zorlaşacaktır. Klasik toplumlarda mahremiyet olgusu daha çok fiziksel alanlarla sınırlandırılıyor iken günümüz yapay zekâ çağında bu olgu artık veri mahremiyeti olarak ön plana çıkmaktadır. Bu sebeple artık mesele “Özgürlük var mı yok mu?” sorusundan ziyade “İnsan mahremiyetini korumadan özgürlüğünü sürdürülebilir mi? sorusu haline dönüşmüştür. Çünkü özgürlük sadece bir mahremiyet eylem alanı değil, aynı zamanda düşünce ve niyet alanını da kapsamaktadır.

Mahremiyet kavramı, kişinin kendisine özel olan bilgi ve düşünce alanı üzerinde kontrol sahibi olmasıdır. Her ne kadar Modern hukukta bu kavram bir hak olarak tanımlansa da dini gelenek ve felsefe alanında insan onurunun ayrılmaz bir parçası olarak değerlendirilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de *“Ey iman edenler! Kendinizi tanıtıp izin almadan ve içinde oturanlara selâm vermeden kendi evlerinizden başka evlere girmeyin. Sizin için daha iyi olanı budur; umulur ki düşünüp anlarsınız”* (24:27) ayetiyle, mahremiyetin sadece toplumsal boyutunun olmadığını, aynı zamanda ahlaki ve dini bir değer olduğuna da vurgu yapılmıştır. Kur'an'da bu ilke bir bakıma bireyin özel alanının dokunulmazlığının temellendirilmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

Bu bağlamda mahremiyetin ihlali sadece bilgi güvenliği sorunu olarak değerlendirilmemeli, bu durum aynı zamanda insanın onuruna ve değerine de müdahale olarak algılanmalıdır. İslam düşüncesine göre Allah'ın insanı bilmesi, insanın özgürlüğünü ortadan kaldırmaz; bilakis insanı ahlaki bir bireye dönüştürebilir. Çünkü ilahi bilgi, insanın içsel niyetini bildiği için manipülatif olmayıp ahlaki sorumluluğu temellendirmektedir. Fakat dijital gözetim daha çok ekonomik ve politik güç üretimi amacı taşıdığı için insan üzerinde kontrol ve yönlendirme etkisi yapacağından dolayı manipülatif özellik taşımaktadır. Bu açıdan değerlendirdiğimizde dijital gözetim insanın özgürlüğünü yapısal olarak daraltma potansiyeli taşımaktadır. Ayrıca dijital mecralarda

ibadet ve dini ritüellerin paylaşılması niyetin safiyetini zedelediği için bireyin davranışlarında gösterişe (riya) kaçması riskini de doğurmaktadır. Yani dindarlık içsel bir bilinç olmaktan uzaklaşıp, sosyal görünürlüğe dönüşebilmektedir. Bazen de yapay zekâ sistemleri bireyin dijital ayak izlerinden yola çıkarak bir “inanç profili” oluşturabilmekte, dolayısıyla bu durumda birey kendi dini kimliğinin algoritmik inşasından etkilenebilmektedir. Neticede dijital gözetim, dindarlığın özgür iradeye dayalı yapısını sorunlu hale getirmektedir.

Bu bağlamda yapay zekâ destekli algoritmaların gözetimi altında özgürlük tam anlamıyla yok olmaz, ancak kırılğan hale gelebilir. Böylece mahremiyetin zayıflaması, özgürlüğün içsel boyutunu tehdit eden bir zemin hazırlar. Bu durum beraberinde bireyin dindarlığını da etkileyecektir. Çünkü dindarlık her zaman bilinçli niyet ve özgür tercihi gerektirir. Sonuç olarak günümüz dijital çağında dindarlık olgusunun farklı bir boyuta taşınmaması için daha bilinçli bir özgürlük anlayışı, daha derin bir niyet muhasebesi ve daha güçlü bir mahremiyet bilincinin oluşması gerekmektedir.

2.5. Yapay Zekâ ve İslami İlimler: Riskler

İslami ilimlerde yapay zekâ uygulamaları birçok fırsat ve kolaylıklar sunmakla beraber olumsuzluk ve problemleri de beraberinde getirmektedir. Bu teknolojilerin desteğiyle en hızlı şekilde en kapsamlı ve doğru bilgiye ulaşma çabası amaçlansa da metodolojik, etik, dini otorite, yorum farklılıkları, bilgi güvenliği sorunları ve teknik sınırlamalar sonucu oluşan problemleri de beraberinde getirmektedir. Son yıllarda özellikle hadis, tefsir, fıkıh (İslam hukuku) ve kelâm gibi İslami ilimlerde içerik üretimi, 7/ 24 anında bilgiye erişim, sınıflandırma ve fetva analizleri gibi alanlarda vermiş olduğu hizmetler, yapay zekâ destekli bu programların dini disiplinlerde kullanımını artırmış ve bu ilimlerde dijital dönüşümü hızlandırmıştır. Dinin dijital ortama taşınmasıyla birçok avantajın yanında; sistemli ve kontrollü olmadığı zaman dezavantajlarını görmek de doğal olarak kaçınılmaz bir gerçektir. Bu akıllı sistemler, doğru kişiler tarafından ve iyi amaçlar doğrultusunda kullanıldığında toplumsal yaşam kalitesini ve refahını artırırken; aksine kötü kişilerin elinde kötü amaçlar uğruna kullanıldığında toplum için bir felaket, kültürel dokunun tahribi ve yıkımına zemin hazırlanmış olacaktır. Yapay zekâ uygulamalarının İslami ilimlere entegre edilmesinde olası gerçekleşebilecek problemleri sıraladığımızda durumun ciddiyeti daha belirginleşecektir.

1- İslami ilim disiplinlerinde uzman olmayan; yani dini otoriteye haiz, bu ilimlerde eğitim almak için yıllarını harcamış “ilmi ehliyet” sıfatına sahip, dini otorite olarak kabul edilen alimler yerine yapay zekânın sorulan sorulara anında cevap vermesinden dolayı kullanıcıların yapay zekâyı “fetva makamı veya mercii” olarak kabullenmesi dini otoritenin zedelenmesine, fetvaların genelleştirilmesi ve yüzeyselleşmesine sebep olacaktır. Bunun bir benzer örneğini Francis Robinson “*Crisis of Authority: Crisis of İslam?*” adlı makalesinde özellikle 20. Yüzyılın ortalarından itibaren İslam dünyasında dini otoritenin dönüşümünü ele alırken, geleneksel ulema otoritesinin belirgin bir şekilde zayıfladığına dikkatleri çekmiştir. Robinson’a göre modern dönem öncesinde dini bilginin üretimi ve yorumlanması çoğunlukla ulema sınıfının tekelinde iken modernleşme süreçleri, yeni iletişim teknolojileri, eğitim imkanlarının artması gibi nedenlerden dolayı ulema sınıfının otoritesini kaybettiğini, dini otoritenin parçalandığını ve dini metinlerin yorumlanmasında son elli yıllık zaman diliminde bireyselleşmenin büyük bir hızla yükselişe geçtiğini ileri sürmüştür.¹³¹ Bu bağlamda modern çağ dediğimiz günümüzde özellikle hadis, tefsir, fıkıh ve kelâm gibi ilim dallarında yapay zekâ uygulamaları, alanında uzman olmayan kişilerce geliştirildiğinde veya bu ilim dalında derin bilgi sahibi alimlerle iş birliği olmadığı takdirde sorulan sorulara yanlış yönlendirmeden doğan riskler oluşacaktır.

2- Arapça, belagat yönünden çok zengin ve derin bir dil olması hasebiyle Kur’an-ı Kerim ve hadisi şerif metinlerinde çok fazla bağlam, kinaye ve mecaz anlam içermektedir. Günümüz teknolojisinde geline nokta yapay zekânın bağlamsal anlayışı ve yetkinlikleri henüz istenilen düzeye ulaşmayıp sınırlı olduğu için Kur’an-ı Kerim ve hadis-i şeriflerdeki metinlerde geçen derin bağlam ifadelerini tam olarak kavrayamamaktadır. Bu durum metinlerin yanlış anlamlandırılması, yanlış içtihatların yapılarak anlam kaymalarına yol açması, uydurma bir hadisi yanlış kaynak göstererek sahil bir hadis gösterilmesi gibi ciddi sorunlarla karşı karşıya getirecektir.

3- Yapay zekâ sistemleri tarafından geliştirilen dil modelleri eğitildikleri verilerdeki önyargıdan “bias” etkilenmektedirler. Bu sistemler kendilerine yüklenen

¹³¹ Recep Erkmen, “Fizik ve Metafizik Arasında Gençlik: Artan Müphemlik Sorunu”, *Değişen Dünyada Aile ve Gençliğin İnşası*, ed. Coşkun Baba vd. (İstanbul: Ravza Yayınları, 2025), 445-446.

veriler doğrultusunda yönlendirmeler, öneriler ve çıktılar üretebilmekte, dolayısıyla bu durum bazı mezheplerin, ideolojilerin, grupların öne çıkarılmasına¹³² veya tek bir yoruma dayalı bilgiler sunabilmektedir. Örneğin Google, Bart veya ChatGPT gibi modeller kendisine yöneltilen fıkhi bir soruda Hanefi mezhebine göre cevaplar vermesi gibi. Bu örnekte olduğu gibi sadece bir mezhebin görüşlerine yer verilmesi, diğer mezhep görüşlerinin göz ardı edilip marjinalleştirilmesi elbette mezhepler arası gerilimin artmasına, farklı mezhep ve ideolojik görüşü olanların kafa karışıklığına sebep olarak algoritmik bir tarafsızlık problemine yol açacaktır.

4- Dijital ortama yüklenen veriler, eğitildikleri görüşler çerçevesinde kullanıcıya bilgi ve yönlendirme yapabilmektedir. Kötü amaçlı donanımlarla yüklenen yapay zekâ sistemleri kullanıldığında, istenildiğinde insanları çok kolay manipüle ederek yanlış yönlendirilebilmelerine, sahte dini fetvalar, sahte metinler üreterek bireylerin dini hassasiyetleri ve yönelimlerinin istismar edilmesine ayrıca sahte içeriklerin üretilmesi, beraberinde bilgi güvenliği sorunlarına yol açma gibi zafiyetler oluşturacaktır. Dijital mecralara kendi fikir ve ideolojilerinin propagandasını ve teşkilatlanmasını yaymak için bu tür yanlış kullanımlar, ürettikleri sahte içerikler sayesinde kendi görüşlerini doğruymuş gibi göstererek insanların zihinlerini çok kolay manipüle ederek vaatlerine ulaşma hususunda teknolojiyi güçlü bir silah olarak kullanabilmektedirler. Bunun en acı örneklerinden biri yakın zamanda toplumumuzda dijital bir terör yapılanmasıyla kendini gösteren FETÖ terör örgütüdür. “*Örgüt en çok bilişim, telekomünikasyon, yazılım gibi alanlara dönük yatırım yapmış, en çok yuvalandığı kurumların başında bilişim kurumları gelmektedir. Tübitak, (BİLGEM), Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu (BTK) en çok önem verdiği kurumlar olmuştur.*”¹³³

5- Yapay zekânın gereğinden fazla kullanımı belirli bir zaman sonra bireyde bağımlılık halinin oluşmasına yol açmakta; çok hızlı bir şekilde bilgiye ulaşabilme şekli zaman geçtikten sonra birey de bilginin doğruluk derecesini, kaynağını sorgulamadan

¹³² Tuba Nur Umut, “İlahiyat Çalışmalarında Üretken Yapay Zekâ: Potansiyel Kullanım Alanları ve Etik Boyutları”, Yapay Zekâ ve İslâm, ed. Mehmet Bulgen (İstanbul: Timaş Yayınları, 2025), 145.

¹³³ Levent Eraslan, “Dijital Bir Terör Örgütü Olarak FETÖ”, *Yeni Gölgeler: Dijital Evren, Yapay Zekâ ve Transhümanizm*, ed. Mustafa Çuhadar (Ankara: DİB Yayınları, 2023), 88.

hemen almak daha kolay geldiği için bu durumda bireyin tembelleşmesine ve düşünme becerilerinin körelmesine neden olabilmektedir.

Zeki sistemlerin hayatın her alanına dokunup hızla değiştirdiği günümüzde özellikle bireyin inancını, ibadetlerini, dini motivasyonunu ilgilendiren İslami ilimler artık yavaş yavaş dijitalleşme sürecine girerken teknolojinin katkılarından faydalanıldığı kadar, ister istemez bazı zafiyetleride beraberinde getirmektedir. Yapay zekânın getirmiş olduğu sayısız kolaylık ve yenilikler hayatımızın her alanına dahil olmuşken, yanlış kullanım ve amaçlarla insanlık için bir külfet ve tehlike boyutuna geçmemesi, ancak bu konuda alınabilecek ciddi önlemlere bağlıdır. Günümüzde halen bu teknolojik uygulamaların gelecekte evrileceği son nokta ve vereceği tahribatlar şimdilik tam olarak kestirilemezken, bir kısım bilim camiası duruma daha ehemmiyetli yaklaşarak yapay zekânın gelecekte insanlık için yarardan ziyade daha çok bir tehdit ve tehlike potansiyelinin olduğunu ifade ederken, bir kısım bilim camiası da yapay zekânın daha şimdiden bu kadar harikalar yaratırken ileride insanoğlunun geleceğini ve yaşamını tamamen bambaşka bir evreye taşıyabileceğini, hatta biraz daha ilerisini düşünenler için teknoloji, yeri geldiğinde insanoğlunun kendi sınırlarını aşıp bu teknolojilerin sayesinde ölümsüzlüğü elde etmek gibi fütüristik düşüncelerin bir hayalden ziyade, gerçekleşeceğine inanmış durumdalar. Belki yapay zekânın ileride geleceği nihai noktayı kestirmek şu an için bir muamma olsa da kesin olarak bildiğimiz bir şey varsa, oda yapay zekâ sayesinde her problem çözüme kavuşmayacaktır. Kısacası onu sihirli bir değnek olarak kabul etmekten ziyade, yapay zekâ ile yapılacak şeylerin sınırlı olduğunu kabul etmek daha mantıklı olacaktır. Sonuçta insan müdahalesiyle kendisine yüklenen verilerin doğruluğu ve çokluğu etkili olmaktadır. Bir bilgisayara yüklenen ve öğretilen veriler ne kadar çoksa ve doğruysa buna orantılı olarak yapay zekâdan o ölçüde verim alınabilecek, o ölçüde etkisi olabilecektir. İnsanı diğer varlıklardan daha anlamlı ve özel kılan hiç şüphesiz sahip olduğu değerlerdir. Bu değerler sayesinde ki, insan varlığının özünü dışarı aksettirdiği an kıymeti ortaya çıkar. Teknolojik gelişmelerin, özellikle de yapay zekâ destekli uygulamalar ve algoritmaların, her geçen gün adeta çığır açan yenilikleri sayesinde sosyo, ekonomik, kültürel, bilimsel yönden toplumun refahı ve gelişimi için hiç kuşkusuz faydaları göz ardı edilmemesine karşın, bu gelişmelerin olası sosyo, etik ve kültürel problemlerin oluşmasına da zemin hazırlayacak etkilerini de gözden kaçırmamak gerekir. Özellikle de hızla gelişen bu teknolojilerin insani değerler üzerinde ve toplumda

birçok alanda derinlemesine etkiler yapacağı kuşkusuzdur. Bu insani değerlerden birkaçının irdelenmesi durumunda yapay zekâ destekli uygulamalar ve algoritmaların, insanların yeri geldiğinde yapmış oldukları seçimleri ve fırsatlarını kısıtlaması gibi olumsuz durumları yaratıp, bireyin öz denetimine, bir bireyin kendi istek ve arzuları doğrultusunda bağımsız olarak karar vermesi diye tanımladığımız “özerklik” (*Autonomy*) haline günümüz teknolojisinde geline nokta yapay zekânın daha şimdiden müdahale ederek bireylerin yaşam tarzlarına, isteklerine belli kısıtlamalar getirdiği aşıkardır. Örneğin bu zeki sistemler sayesinde birey, belirli algoritmalar eşliğinde ilgi alanlarına göre yönlendirmelerle ve belirli seçimleri yapması için alternatifler sunması ile, bireyin kendi kendine karar vermesine, özgürce seçim yapmasına kısıtlamalar getirmektedir. Dolayısıyla bireyin özerkliğine yapılan bu kısıtlama, beraberinde bireyin “öz denetim”ine, (*self-control*) yönelik getirilen kısıtlamalar sonucu tam bir bağımsızlıktan söz etmek mümkün olmayacaktır. Kısacası yapay zekâ bir yandan daha az zamanda daha kaliteli sonuçlar verirken bir yandan da bireyin kendi kendine karar verebilmesi, seçim yapabilmesi, bağımsız olan iradesine kısıtlama ve sınırlamalar getirerek insanı kendi yaşadığı hayatında ikinci plana itmektedir. Teknolojinin bu baş döndüren hızında karar verme mekanizmasının “organik insan” diye tanımlayabileceğimiz gerçek insan mı? yoksa insanımsı varlıklar diyebileceğimiz “mekanik- insan” varlıklar mı sorusu daha şimdiden merak edilenler arasında ön sıralarda yerini almış vaziyettir. Yapay zekâ destekli uygulama ve programların kullanıldığı alanlarda yeterli kontrol denetim mekanizmaları geliştirilmediğinde, özelde bireyin ve genelde de toplumun, özellikle de insani değerler ve etik ilkeler bağlamında değerlendirilen “özgürlük, adalet, kardeşlik, empati, doğruluk, dürüstlük, tarafsızlık, eşitlik, sorumluluk” gibi insanı insan yapan değerler üzerinde birtakım olumsuz etkileri olacaktır. Bu tür zeki sistemleri içeren uygulamalarla bireyin kişisel bilgileri, düşünceleri, ilgi alanları, yüklenen verilerin ve algoritmaların sayesinde artık kişinin gizlilik halinin ortadan kalkmasına ve istenildiğinde ulaşılabilirlik düzeyine getirilip mahremiyet algısını da ortadan kaldıracaktır. Bu durum beraberinde sınır ihlallerine, güvenlik problemlerinin oluşmasına, bireyin özeline müdahale durumunun bir çeşit özgürlük hakkının kısıtlanmasına sebebiyet verecektir. Bu yüzden devletlerin kişisel verilerin üçüncü şahıslara gönderilip gönderilmediğini tespit eden mekanizmaları ve programları denetleyen tedbirler alması ve kişisel bilgilerin korunmasına yönelik kanun ve politikaları geliştirmesi yönünde çalışmaları titizlikle

yönetilmelidir. Aksi takdirde gerek toplumdaki bireylerin gerekse devletlerin gizliliğini ortadan kaldıran verilerin sızdırılması durumunda, bağımsızlıkları ve güvenlikleri tehlike altında olacaktır. Teknolojinin insani değerler ve etik üzerine etkilerinin yanında, dinin dijitalleşmesi sürecinde, inanma ve bunu pratiğe dökme eylemi birey için en hassas olgu iken dinin dijitalle taşınmasıyla elbette birtakım problemleri de beraberinde baş gösterecektir. İslami bilginin metalaştırılma tehlikesi, bilgi üretiminin yüzeyselleşmesi, kötü kullanıcılar tarafından çok kolay bir şekilde manipülasyona açık olması, mahremiyet algısının zedelenmesi, ritüellerin dijital ortama aktarılmasıyla huşu, maneviyat, samimiyet gibi içsel duygularda dejenerasyon yaşanması, kutsalın tahribi gibi bazı olumsuzluklara da kapı aralamaktadır. İnsan için en hassas nokta olan dini inanış ve yaşayışı olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda yapay zekâ sistemlerinin faydaları yanında bu tür tehlikeleri de barındırdığı unutulmamalı ve bu tür olumsuzlukların yaşanmaması için yapay zekâ İslami ilimlerde dini otorite makamı olarak değil, sadece yardımcı bir araç olarak kullanılmalı ve nihai karar makamı daima insan olmalıdır. Ayrıca yapay zekâ sistemleri geliştirilirken İslami ilimlerde uzmanlaşmış alimler, etik uzmanları ve mühendislerin ortak çalışmasıyla bu sorunlar bertaraf edilme şansı olabilir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TRANSHÜMANİZM VE YAPAY ZEKÂ ÇAĞINDA DİN: TEKİLLİK TEMELLİ RİSKLER VE SORUNLAR

3.1. Transhümanizm ve Yapay Zekâ Çağı

Transhümanizm ve yapay zekâ çağında din meselesi, insanın ontolojik statüsünü, epistemolojisinin ve nihai amacının yeniden tanımlandığı bir dönemi işaret etmektedir. Transhümanizm düşüncesinin merkezinde olan ve yapay zekânın insan zekâsını aşarak kendi kendisini geliştireceği ve bu gelişmenin kontrol edilemeyecek kadar hızlanması anlamına gelen teknolojik tekillik, (*singularity*) insanın varoluşundan beri sahip olduğu anlam arayışı, özgür iradesi ve aşkınla kurduğu ilişki gibi ayrıcalıklarını sorgular hale getirmektedir. Bu çerçevede transhümanizm, sadece insanın biyolojik sınırlılıklarından kurtulmayı hedefleyen bilimsel ve teknolojik bir proje değil; aynı zamanda insanın ne olduğu, neye dönüşeceği ve ne olması gerektiği sorularının cevaplarının yeniden tanımlandığı çok kapsamlı bir dünya görüşüdür.¹³⁴ Transhümanist yaklaşım, NBIC teknolojileri ve yapay zekâ sistemleri aracılığıyla insanın fiziksel, zihinsel ve bilişsel kapasitesini artırmayı hedeflemekte; bu durum ise insanı sabit ve tamamlanmış bir varlık olarak görmek yerine sürekli değiştirilip, dönüştürülebilir bir “proje”ye indirgemektedir. Fakat bu dönüşüm insanın sadece bedensel sınırlarını değiştirmekle kalmayıp beraberinde kimlik, bilinç ve özne olma anlayışını da yeniden tanımlanmasına neden olmaktadır. Transhümanizmin özellikle zihin yükleme, (*mind uploading*) ölümsüzlük projeleri ve insan-makine entegrasyonu gibi fikirleri geleneksel dini anlayışta merkezi bir konuma

¹³⁴ Bostrom, *Superintelligence*, 1-25.

sahip olan yaratılış, kader, irade, ruh, beden ve ölüm sonrası hayat anlayışını ciddi şekilde problematize etmektedir.¹³⁵

Yapay zekânın insan zekâsını aşarak kendini geliştirdiği bir senaryoda, insanın bilgiyi anlama ve üretme kapasitesi ikincil bir konuma gerileyebilir. Bu durum ise Tanrı'ya atfedilen “mutlak bilgi” ve “mutlak kudret” kavramlarının seküler bir zeminde yorumlanmasına neden olabilmektedir. İslami düşünceye göre “mutlak bilen” yani tek gerçek ilim sahibi varlık Allah'tır. Allah'ın esmâ-i hüsnâsından olan *Âlîm* sıfatı zaman ve mekân sınırı gözetmeksizin *büyük küçük, gizli, açık, canlı ve cansız her şeyi* eksiksiz ve kusursuz bilen anlamına gelir. Dahası bu ilim, yaratılmışların bilgiyi edinme yollarından tamamen farklı olup; duyular ve düşünce yoluyla edinilmemiş, sınırsız ve sonsuzdur. Yapay zekânın sahip olduğu ilim ise bütünüyle edinilmiş bir bilgidir. Dolayısıyla yapay zekânın alim olma kapasitesi, insanlar tarafından sağlanan verilere ve insanın ürettiği içeriklere bağlıdır. Bu bağlamda insan bilgisinin kaynağının da Allah olduğu perspektifinden bakıldığında yapay zekâ, kaynağın kaynağından beslenen ikincil hatta üçüncül bir araç konumunda olduğu için sahip olduğu bilgi ne kadar geniş olursa olsun nihayetinde hep yaratılmış olanın verisiyle sınırlı kalacağı için Tanrı'ya atfedilen “mutlak bilen” konumunu netleştirir. Dolayısıyla yapay zekânın ilmi, mutlak ilim karşısında her zaman sınırlı ve bağımlıdır.¹³⁶ Nitekim bazı transhümanistler, yapay zekâyı “tanrısal” özellikler barındıran bir varlık olarak tasvir etmekte ve insanın bu süreç içerisinde kendi yarattığı bir üst varlığa tabi olacağı ihtimalini tartışmaktadırlar.¹³⁷ Dolayısıyla Tanrı'nın bildiğini bilme, Tanrı'ya benzeme arzusu artık metaforik bir kavram olmaktan çıkmış, teknolojik bir hedef haline gelmiştir. Tekillik temelli riskleri sadece ontolojik ve epistemolojik düzeyde sınırlamak çok da doğru bir yaklaşım gibi durmamaktadır. Çünkü tekillik temelleri riskler, aynı zamanda etik ve teolojik düzlemde de ciddi sorunlar doğurmaktadır. Bu sorunlar arasında insan ile makine bütünleşmesinin sonucunda

¹³⁵ Max Tegmark, *Life 3.0: Being Human in the Age of Artificial Intelligence* (New York: Knopf, 2017),

145–170.

¹³⁶ Murat Çinici- Muhammed Kızılgöçer, “Sentetik Âlim, İmkânsız Ârif”, *Yapay Zekâ Teolojisi* ed. Yıldırım Sipahi (İstanbul: Orion Yayın Grubu, 2026), 162.

¹³⁷ Kurzweil, *The Singularity Is Near*, 7-20.

sınırların belirsizleşmesi, sorumluluk, özgür irade ve ahlaki fail olma gibi kavramların yeniden tanımlanmasını gerektirmektedir. Bu çerçevede eğer insanın karar alma süreçleri algoritmik sistemler tarafından yönlendirilir veya belirlenirse bu durumda insanın özgür iradesi ve ahlaki sorumluluğu da dolaylı olarak etkilenebilmektedir.¹³⁸ Transhümanizmin insanın biyolojik sınırlarını aşma hedefi doğrultusunda yapmış olduğu girişimler insanı kendi evrimini yöneten bir varlık olarak konumlandırmakta, bu durum ise yaratıcı-yaratılan ayrımını bulanıklaştırdığı için geleneksel teolojik çerçevede ciddi kırılmalara yol açmaktadır.¹³⁹

Sonuç olarak transhümanizm ve yapay zekâ çağında din meselesini sadece teknolojik gelişmelere verilen tepkiler olarak değerlendirilmemeli, bu meselenin aynı zamanda Tanrı'yı ve evreni anlama biçimini kökten değiştiren çok katmanlı bir problem olarak da ele alınması gerekmektedir. Yapılması elzem olan özellikle tekillik temelli riskler çerçevesinde bu dönüşümün teolojik, epistemolojik ve ontolojik sorunlarını analiz etmek ve dini düşüncenin bu yeni duruma nasıl bir cevap üretebileceğini tartışmak hedeflenmelidir.

3.2. Tekillik Çağında İnsan: Ontolojik ve Teolojik Tehditler

Tekillik, (Singularity) insanlık tarihinde yapmış olduğu radikal dönüşümle insanın kimlik anlayışını, varoluşunun anlamını ne olduğunu ve ne olması gerektiği yönündeki soruları tamamen değiştiren ve tekrardan gündeme getiren bir kırılma noktasıdır. Bu açıdan tekillik, insanın insan olarak kalıp kalmayacağı sorusunun merkezinde etik, teolojik ve felsefi tartışmaların temelini oluşturmaktadır. Çünkü tekillik insanın fiziksel, zihinsel ve ontolojik sınırlarını aşmayı hedefleyen bir geleceği temsil ederken bir yandan da bu sınırların insan olmanın unsurları olup olmadığı sorusunu da gündeme getirmektedir. Ancak bu sınırların ortadan kalkması durumunda yani insan ile makine ayrımı giderek belirsizleştiğinde akıllara hemen şu soru gelecektir: “İnsan hâlâ insan olarak kalacak mıdır?” yoksa “İnsan hibrit bir varlık türüne mi dönüşecektir?” Bu açıdan bakıldığında tekillik tartışması sadece insanın daha güçlü, daha zeki ve daha uzun ömürlü

¹³⁸ Erkmen, “Yapay Zekâ ve Transhümanizm Çağında İnsan ve Din”, 41.

¹³⁹ Fukuyama, *Our Posthuman Future*, 16-30.

hale gelmesi meselesi olmayıp, beraberinde insan doğasının tanımının değişip değişmeyeceği sorusunu da kapsamaktadır. Transhümanist vizyona göre insanın bu sınırlarının aşılması, bir bakıma insan evriminin doğal devamı olarak değerlendirilirken, eleştirel yaklaşımlar ise bu sınırların aşılması durumunda ontolojik bir kopuş yaşanacağını savunurlar.

Klasik düşünce tarihinde insan sınırlılıkları üzerinden tanımlanmış; ölümle sonuçlanan sınırlı bir yaşam süresi, sınırlı bir zihin kapasitesi, hastalıklara ve çevresinin vermiş olduğu etkilere karşı kırılgan bir beden yapısına sahip olması insanın ontolojik konumunu belirleyen kıstaslar olarak görülmüştür. Teolojik, felsefi ve etik sistemlerin çoğu insanın bu sınırlılıklarını veri olarak kabul edip insanın özü, anlamını, sorumluluğunu ve ahlaki konumunu açıklamaya çalışmışlardır. Fakat teknolojik tekillik tartışmaları, klasik insan tanımını temelinden sarsacak ve dönüştürülebilecek bir ihtimal alanı ortaya çıkarmaktadır. Gelecekte tekillik sonrasında tasavvur edilen dünyada; nanoteknoloji, biyoteknoloji ve yapay zekâ teknolojileri aracılığıyla insanın bu fiziksel ve bilişsel sınırlarının aşılabilirliği meselesi, insanın konumunda ve anlam dünyasında büyük çapta kırılmanın eşiğine getirecektir. Bu durum insanın yalnızca dış dünyayla değil, kendisiyle olan ilişkisini de dönüştürecektir. Dolayısıyla insan artık “tamamlanmış bir varlık” olmaktan çıkıp, artık sürekli “geliştirebilecek bir proje” ye dönüşecektir. Bu durum ise insan ontolojisini radikal bir biçimde değiştirerek, insanın kendi doğasını “hackleyen” bir tür haline gelmesine sebep olacaktır.

Bu çerçeveden bakıldığında özellikle üç temel dönüşüm alanı dikkat çekmektedir: İnsan yaşamının biyomedikal teknolojik uygulamalarla radikal bir biçimde uzatılması,¹⁴⁰ bilişsel kapasitenin teknolojik uygulamalarla artırılması ve insanın mevcut fiziksel bedeninin kısmen veya tamamen dönüştürülmesidir.¹⁴¹ Teknolojik gelişmeler sayesinde yaşam süresinin dramatik bir biçimde uzamasının gerçekleşmesi halinde bu değişim, sadece biyolojik bir başarı olarak değerlendirilmemeli aynı zamanda insanın tarih, zaman ve gelecek algısını da değiştirecek bir gelişme olarak kabul edilmelidir. Çünkü ölümün

¹⁴⁰ Yusuf Emre, “Cenneti Dünyada Yaşamak: Ölümsüzlük Arzusu, Uzatılmış Yaşam ve Din”, *Din ve Transhümanizm*, ed.Talip Demir (Ankara: Eskiyei Yayınları, 2021), 175-176.

¹⁴¹ Çadır, *Transhümanizm Ölüm ve Ölümsüzlük*, 24-28.

kaçınılmaz ve yakın bir gerçeklik olmaktan çıkması kişinin hayatı planlamasını, ahlaki sorumluluğunu, kuşaklararası ilişkilerini de yeniden şekillendirip kökten değiştirme potansiyeli taşıyabilir. Normalde insan, sınırlı bir ömre sahip ve ölümlü hayatını bu sınırlı zaman içinde anlamlandırmaya çalışan bir varlık iken; hedeflerini, ahlâki tercihlerini, kimlik oluşturma süreçlerini ve yaşama dair yapmış olduğu planlarını zamanın sınırlı olduğu düşüncesiyle kurar. Ancak teknolojik gelişmeler ve imkanların aracılığıyla insan ömrünün çok uzun hale getirilebilmesi veya yaşlanmanın büyük ölçüde ortadan kaldırılması durumunda insan artık kısıtlı bir yaşam süresine göre değil, aksine belki de yüzlerce yıl sürebilecek uzun zaman dilimlerine göre hayatını planlayan bir varlık haline dönüşecektir. Bu durum insanların sahip oldukları hayat anlayışlarını, kimliklerini, amaçlarını tamamen farklı bir evreye taşıyarak farklı bir şekilde kurmalarına yol açabilecektir. Bu yüzden böyle bir dönüşüm, özellikle varoluş felsefesi ve dini antropoloji açısından çok önemli soruları doğurmaktadır. Konuya varoluş felsefesi açısından baktığımızda insan hayatının anlamı, ölüm düşüncesiyle yakından ilişkili ise ölümün geciktirilmesi veya ortadan kaldırılması halinde bu durum insan “hayatının anlamı” nı nasıl etkileyecektir? Dini antropoloji perspektifinden değerlendirildiğinde ise geleneksel dinlerin insanı ölümlü bir varlık olarak tanımlaması ve ahiret anlayışını da bu temele oturtması karşısında, çok uzun ömürlü veya biyolojik sınırlarını aşmış bir insan anlayışı dini insan tasavvurunu nasıl etkileyecektir? Kısaca ifade edecek olursak ölüm bilinci insanın anlam üretiminde merkezi bir öneme sahip oluyorsa, ölümün ertelenmesi veya geciktirilmesi ya da aşılması durumunda insanın anlam arayışını derinden etkilemekle kalmayıp bu ve bunun gibi birçok soru her zaman zihinleri meşgul edecektir.

İnsanın kendisiyle ve dünyayla kurduğu ilişkinin mahiyetini değiştirip dönüştürecek gelişmelerin bir diğeri de zihinsel yetilerin artırılmasıdır. Yapay zekâ destekli bilişsel artırıcılar, beyin- bilgisayar ara yüzleri, bireyin hafızası, dikkatli öğrenme ve problem çözebilme kapasitesinin artırılması, yapılan genetik müdahaleler sayesinde insan zekâsının sınırlarını ortadan kaldırma potansiyeli taşımaktadır. Böylelikle bilginin üretimi, bilimsel keşifler ve kültürel yaratıcılık büyük bir ivme ve hız kazanabilecek ve farklı ölçekte gerçekleşecektir. Fakat bu gelişme beraberinde insan zekâsı kavramının anlamını da farklı bir boyuta taşıyacaktır. Çünkü insan zekâsı sadece biyolojik beynin bir ürünü olmaktan çıkıp, biyolojik ve yapay sistemlerin birleşimi (hibrid bir beyin modeli) haline geldiğinde bireyin sahip olduğu kimliğin sınırları ve öznel deneyimin niteliği de

farklı bir özelliğe büründüğünden yeni bir tartışma alanı yaratacaktır. Bu konuyla alakalı Ray Kurzweil'in dijital ölümsüzlük diye tanımladığı zihnin yüklenmesi, tezin ilerleyen bölümünde ayrıntılı olarak işlenecek ve bunun insanlığın geleceğini şekillendirme konusunda ne kadar önemli olduğu ve gerçekleşmesi halinde ne denli riskli yönleri barındırdığına değinilecektir.

Tekillik tartışmalarının en radikal boyutlarından bir diğeri de fiziksel bedenin dönüştürülmesi meselesidir. Biyonik uzuvlar, genetik düzenleme teknikleri (CRISPR-Cas9, Kriyoprezervasyon yöntemleri, Somatik Gen Tedavisi ve Germ Hücre Gen Tedavisi v.b.) yöntemler ve nanoteknolojik müdahaleler sayesinde insan bedeninin dayanıklılığının artırılması, hastalıkların ortadan kaldırılması ve hatta biyolojik bedenin yerini kısmen yapay bileşenlerin alması bu geliştirilen teknoloji ve yöntemlerle mümkün görünmektedir. Bu durum bedeni sadece doğal veri olmaktan çıkarıp aynı zamanda tasarlanabilen ve yeniden yapılandırılabilen bir platform olarak görülmesine sebep olacaktır. Bu şekildeki bir dönüşüm, insanın bedenle kurduğu kimlik ilişkisinin yeniden tanımlanmasına yol açacak ve mevcut beden artık sabit bir ontolojik temel olmaktan ziyade sürekli olarak güncellenen bir teknolojiye dönüştüğü vakit “Ben kimim?” sorusu yeni bir anlam kazanacaktır.

Geleneksel dinlerde ve klasik felsefede insan, beden ve ruhun birlikteliğiyle bütüncül bir varlık olarak kabul edilirken, tekillik (singularity) kuramı ise bu bütünlüğü zedeleyerek, insanı bilgi işleyen bir sistem olarak konumlandırmaktadır. Kurzweil'in yaklaşımına göre, insan zihni biyolojik olan beynin donanımsal sınırlarına mahkûm olmak zorunda değil; bilâkis zihin gelişmiş teknolojiler ve yöntemlerle bedenin dışına aktarılabilir, genişletilebilir, kontrol altına alabilir ve hatta kopyalanabilir.¹⁴² Dolayısıyla bu durum varlığın ne olduğu ile ilgilenen ontoloji alanında insanın ontolojik ayrıcalığını ciddi biçimde tartışmalı hâle dönüştürecektir. Çünkü insan ile makine arasındaki sınırın silikleşmesi, “insan” kavramının içeriğini kaybetmesine sebep olacaktır. Klasik İslam felsefesinde insan, sadece akıl veya bilgi kapasitesiyle değil; ruh (nefs) emanet bilinci ve sorumluluk kavramlarıyla beraber bütüncül olarak tanımlanır. Kur'an-ı Kerim'de insanın

¹⁴² Kurzweil, *İnsanlık 2.0*, 286-293.

“ahseni takvim” üzere yaratıldığı vurgusu, insanın ontolojik olarak değerin teknolojiyle aşılabilir bir düzey olmadığını kanıtlar niteliktedir. (95:4) Bu açıdan bakıldığında tekillik kuramı, İslam ontolojisi açısından insanın yaratılmış statüsünü tehdit eden indirgemeci bir yaklaşım olarak yorumlanabilir.

3.3. Transhümanizm: Teknolojik Devrimler ve Ölümsüzlük Projeleri

Ray Kurzweil, teknolojik tekillik kavramını ortaya koyarken, 21. Yüzyılın ilk yarısında birbirleriyle örtüşerek ilerleyecek olan üç temel devrim alanına “Genetik, Nanoteknoloji ve Robot bilimi (GNR)” özel bir vurgu yapmaktadır. Kurzweil’e göre bu üç alan, insanlık tarihinin evrimsel sürecinde biyolojik sınırların aşılmasına ve insanın kendisini yeniden tasarlayacağı bir dönemin başlamasına öncülük edecektir. Genetik devrim, canlı yapısının moleküler düzeyde düzenlenmesini mümkün kılarak hastalıkların ortadan kaldırılmasını hedeflemekte; nanoteknoloji, atomik ölçekte müdahalelerle hem biyolojik hem de maddesel yapıyı dönüştürme potansiyeli taşımaktadır. Robot bilimi ve yapay zekâ ise insan zihinsel kapasitesinin ötesine geçebilecek otonom sistemlerinin doğuşunu ifade etmektedir. Kurzweil’in vizyonuna göre bu üç devrimin kesişim noktası, insan ile makine arasındaki sınırların silikleştiği ve insan bilincinin teknolojik ortama aktarılabilceği “tekillik” (Singularity) sürecini başlatacaktır. Bu süreçte söz konusu teknolojiler yalnızca teknik bir ilerleme değil, aynı zamanda insanlık kavramının ontolojik dönüşümü anlamına da gelecektir.¹⁴³

3.4. Klonlama: İnsanlık 3.0’a Doğru

İnsanlığın 2.0 ve 3.0 şeklinde kademeli olarak yeniden tasvir edilmesi, Kurzweil’in evrimsel teknoloji anlayışının bir yansımasıdır. Çünkü Kurzweil’e göre mevcut olan insan formu (biyolojik zekâ) geçici olan bir aşamayı temsil etmekte olup, teknoloji aracılığıyla aşılabilecek düzeydedir.¹⁴⁴ Bu perspektifte insan 3.0 biyolojik sınırlarından sıyrılmış, yapay zekâ ile bütünleşmiş, kendini sürekli yenileyebilen ve çok daha yüksek bilişsel kapasiteye sahip bir varlık düzeyini ifade eder. Transhümanist vizyonda “İnsan 3.0” a doğru gerçekleşeceği öngörülen dönüşüm, insanın sadece bilişsel

¹⁴³ Kurzweil, *İnsanlık 2.0*, 295-296.

¹⁴⁴ Kurzweil, *The Singularity Is Near*, 9-15.

kapasitesinin artırılmasıyla sınırlı olmayıp; aynı zamanda fiziksel, zihinsel ve ontolojik boyutlarını da içine alan çok katmanlı bir dönüşümü ifade etmektedir. Bu tür bir dönüşüm transhümanist yaklaşımın en radikal iddialarından birisini temsil eder. Bu yaklaşımda insan bedeni artık sabit ve verili bir organizma olmaktan çıkarılarak; teknolojik müdahalelere açık, geliştirilebilen, tasarlanabilen, dönüştürülebilen ve optimize edilebilen bir sistem olarak değerlendirilir.¹⁴⁵ Bu düşünce insan ile makine arasındaki sınırların bulanıklaşmasına, bedenin doğallığının aşındırılması ve insanı özne konumundan teknik bir nesneye indirgeme riskini barındırmaktadır. İnsan 3.0 dönüşümünün ilk aşaması, insanın biyolojik yapısı ve bedeninin makine sistemleriyle uyumlu hale gelmesidir.¹⁴⁶ Ray Kurzweil'e göre bu dönüşümün zamanlaması 2030'lu yıllarda insan ile makine entegrasyonunun hız kazandığı, nöroteknolojik gelişmelerin yaygınlaştığı bir dönem olacaktır. Fakat insan zihninin bütün özellikleriyle dijital ortama aktarılması (*mind uploading*) 2040'lı yılları bulacaktır.¹⁴⁷ Öngörülen bu süreçte, insan beyninin işleyişiyle ilgili ayrıntılı haritalama yöntemleri ve yüksek çözünürlüklü nöral simülasyonlar belirleyici rol oynamaktadırlar.

İnsan zihnini yükleme teknolojisi insanın kişilik özelliklerinin, bilincinin, hafızasının ve bilişsel yetilerinin biyolojik bedeninden bağımsız olarak dijital ortamlara aktarılmasını hedeflemektedir.¹⁴⁸ Bu yaklaşım aslında insan zihnini açıklamak için ruh, bilinç, anlam gibi kavramları yok sayarken zihni sadece fiziksel beyin süreçlerine indirgeyerek simüle edilebilecek bir bilgi işleme süreci gibi kabul etmektedir. Bu çerçevede insan zihni, zekâsı, kişiliği ve yetkinliklerinin aşamalı olarak biyolojik olmayan bir ortama aktarılması ile insan-makine birleşimi (hibrit) bir varlık formuna evrilmesine sebep olmaktadır. İlk kademedede insana ait belirli işlevlerin dijital sistemlerle desteklenmesi söz konusu iken, bu destek yerini doğrudan aktarıma ve en nihayetinde de tam dijitalleşmeye bırakmaktadır.¹⁴⁹ Bu durumda insan sadece fiziksel anlamda

¹⁴⁵ Bostrom, *Superintelligence*, 35-40.

¹⁴⁶ Erkmen, "Yapay Zekâ ve Transhümanizm Çağında İnsan ve Din", 44.

¹⁴⁷ Kurzweil, *The Singularity Is Near*, 198-210.

¹⁴⁸ Hans Moravec, *Mind Children: The Future of Robot and Human Intelligence* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1988), 109-120.

¹⁴⁹ Tegmark, *Life 3.0*, 145-160.

biyonikleşmekle kalmayıp, aynı zamanda zihinsel ve bilişsel düzlemde de dijital bir varlık formuna dönüşecektir. Bu dönüşümün en nihai noktası insanın bedensel ve zihinsel düzlemde köklü bir değişim yaşamasıdır.

İnsan bedeninin biyonikleşmesi, doğal yapısını kısmen veya tamamen yapay sistemlerle ikame ederken; zihni dijitalleşen insan, bilincini biyolojik beyin dışında sürdürebilen bir varlık haline gelir. Bu durum ise insanın kimliği, benliği ve sürekliliği gibi temel felsefi soru ve sorunları gündeme getirerek bilhassa dijital ortama aktarılan bilincin “aynı kişi” olup olmadığı sorusunu tartışmanın merkezine alır.¹⁵⁰ Şayet bir insanın zihninin kopyalanması durumunda “Bu kopya orijinal benliğin devamı mıdır, yoksa onun simülasyonu mudur?” Ayrıca bilinç deneyiminin öznel boyutu (bireyin hissetmesi veya farkındalık hali) dijital bir sisteme aktarıldığı zaman tekrardan üretilebilir mi? soruları da daha şimdiden zihinleri meşgul edip derin tartışmalar yaratmıştır.

İnsanoğlunu tehdit eden müdahalelere karşı koyabilmeyi ve biyolojik insanın sınırlamalarının üstesinden gelmeyi kendine hedef edinen transhümanizm, NBIC ve yapay zekâ teknolojileri üreterek; insanın zihinsel, fiziksel ve bilişsel kapasitesinin artırılması, hastalıkların, acıların üstesinden gelinmesi, ömür süresinin radikal şekilde uzatılması ve en nihayetinde ölümsüzlüğe çare bulma olasılığının kurumsal zeminini oluşturmaktadır. Max More’un sahip olduğu dünyanın en büyük kriyonik enstitüsü olan “Alcor”un bünyesinde 1976’dan beri 110 kişi dondurulmuş ve 950 kişi ile de sözleşme imzalanmıştır.¹⁵¹ Transhümanist ideolojinin bu ve bunun gibi birçok teknolojik yöntem girişimleri, aslında insanın doğasında bulunan ölümsüzlük arzusunun bir izdüşümü olup insanın bir bakıma “yeniden yaratma” çabasının göstergeleridir. Max More, bu yeni aşamaya geçiş sürecini transhümanistlerin savunduğu, insanın doğanın buyruğundan çıkıp kendi kaderini kendisinin tayin etme düşüncesiyle özdeşleştirerek şu ifadelerle somutlaştırır: “Artık tanrı yok, inanç yok, çekingen geri çekilme yok, eski biçimlerimizden, cehaletimizden, zayıflığımızdan ve ölümlülüğümüzden kurtulalım.”¹⁵² Bu düşüncenin

¹⁵⁰ Tegmark, *Life 3.0*, 161–175.

¹⁵¹ Yusuf Emre, “Cenneti Dünyada Yaşamak”, 176-178.

¹⁵² Mahsum Aytepe, “Transhümanizm ve Ölümsüzlük Çabalarının Anlamı”, *Yeni Gölgeler: Dijital Evren, Yapay Zekâ ve Transhümanizm*, ed. Mustafa Çuhadar (Ankara: DİB Yayınları, 2023), 150.

savunucularından biri olan ünlü fütürist Kurzweil, biyolojik bedenlerimizin ve beynimizin sınırlarını aşabileceğimizi bu sayede de kaderimizin üzerinde güç kazanarak ölümsüzlüğümüzü de kendimizin belirleyebileceğini, böylece istediğimiz kadar uzun yaşayabileceğimizi ileri sürmektedir.¹⁵³ Bu açıdan değerlendirildiğinde Kurzweil ve diğer transhümanistlerin savunmuş olduğu bu düşüncenin temeli, *dünyaya cenneti çağırma* özleminin bir yansımasıdır.¹⁵⁴ Bu yaklaşımda merkezi konumda olan “cennetteki gibi bir dünya” fikri, köken itibarıyla Hristiyan eskatolojisinin sekülerleşmiş bir yansıması olarak değerlendirmektedir. Bu etkilenme, bazı düşünürler tarafından Hristiyan düşüncesindeki nihai hedef olan Tanrı’ya yaklaşmak ve onunla ontolojik bir yakınlık kurmak şeklinde ifade edilen “theosis” (*tanrılaşma*) öğretisiyle temellendirilmiştir.¹⁵⁵ Bununla beraber geleneksel dini düşüncede metafizik bir anlam taşıyan “aşkınlık” ve “tinsellik” kavramları transhümanist vizyonda farklı olarak yeniden yorumlanırken bu iki kavram, metafizik bağlamından çıkarılarak teknolojik ilerleme ve bilişsel genişleme üzerinden tanımlanmaktadır. Dolayısıyla transhümanist ideolojinin aşkınlık yaklaşımı sadece evrimin bir parçası değil, tekilliğe (singularity) giden aşamanın temel itici gücü olarak yorumlanır. Bu açıdan baktığımızda tekillik, insanın biyolojik sınırlarını aşma arzusunun somutlaşmış bir sonucu yani “aşkın” ın teknolojik düzlemdeki dışavurumu olarak tanımlanabilir.

Ray Kurzweil, geleceğin dönüştürücü gücüne sahip kilit teknolojiler arasında klonlama yöntemine özel bir önem atfetmektedir. Ona göre klonlama, biyoteknolojik ilerlemenin kaçınılmaz bir sonucu olarak insanlığın yaşam süresini uzatma, hastalıkları ortadan kaldırma ve biyolojik varoluşu yeniden tamamlama potansiyeline sahiptir. Bununla birlikte Kurzweil, bu teknolojinin bir bilimsel devrim değil, aynı zamanda etik, ontolojik ve toplumsal açılardan derin tartışmalar doğuracak bir kırılma noktası olduğunu şöyle ifade etmektedir:

Sorumlu tüm etikçiler, ben dahil, şu anda insanın klonlanmasının etik olmadığını düşünmektedirler. Ancak, benim öne sürdüğüm nedenlerin, insan yaşamı üzerinde

¹⁵³ Kurzweil, *The Singularity Is Near*, 25.

¹⁵⁴ Erkmen, “Yapay Zekâ ve Transhümanizm Çağında İnsan ve Din”, 47.

¹⁵⁵ Erkmen, “Yapay Zekâ ve Transhümanizm Çağında İnsan ve Din”, 48.

oyunma üzerindeki tartışmaların kaygan zemini ile ilgisi çok azdır. Bu yargım daha çok teknolojinin henüz çok güvenilir olmamasına dayanıyor. Bugün kullanılan bir donörden alınan hücre çekirdeğinin elektrik kıvılcımı kullanılarak bir yumurta hücresine kaynatılması yöntemi yüksek düzeyde genetik hataya yol açmaktadır.¹⁵⁶

Kurzweil, klonlama ile ilgili bu düşüncelerini dile getirirken insan klonlanmasının etik olmadığını belirterek, bu yargının aslında ahlâki dogmalardan kaynaklı olmadığını, bilimsel belirsizlik ve yetersizlikten kaynaklandığı düşüncesini taşımaktadır. Ona göre insan klonlanması bugün etik dışı sayılmaktadır. Nedeni ise klonlama teknolojisi henüz yeteri kadar güvenilir, öngörülebilir ve hatasız bir seviyeye ulaşmadığı için insan üzerinde uygulaması tehlikeli ve sorumlulukla bağdaşmaz. Bu düşüncesine kanıt olarak ise 1996 tarihinde yetişkin bir koyun hücresinden klonlanarak doğan ve ilk memeli olarak klonlama tarihine geçen “DOLLY” adındaki koyunu örnek vererek teknik olarak klonlanmanın mümkün olduğunu ancak biyolojik olarak hatalı bir yeniden üretim biçimi olduğunun kanıtlandığını belirtmiştir. Kurzweil, böyle bir bilimsel başarıya rağmen Dolly’nin erken yaşta bağışıklık sorunları ve obezite ile ilgili rahatsızlıkları geliştiği için yaşamının kısa sürdüğüne dikkat çekerek, bir çeşit bilimsel olgunluk gerçekleşene kadar etik yasak anlayışı benimsemiştir diyebiliriz. Bu ifadesinden de anlaşılacağı üzere teknolojik imkanlar ve şartlar elverdiğinde etik açısından yasak olarak kabul edilmeyip bu tür uygulamalara referans verilecek gibi bir izlenim doğmaktadır.

3.4.1. Sağaltıcı Klonlama Yöntemi

*“Klonlama, yalnızca gerçek insanların klonlanması için değil, ayrıca “sağaltıcı klonlama” yoluyla yaşam süresinin uzatılması için de kilit teknolojilerden biri olacaktır. Bu süreç, “genç” telomer uzantılı ve DNA’sı düzeltilmiş hücreli yeni dokular oluşturularak, kusurlu doku ve organları ameliyatsız değiştirmektir.”*¹⁵⁷ Ray Kurzweil

Biyoteknolojide yaşanan hızlı gelişmeler sadece hastalıkların tedavisinde değil, insan hayatının sınırlarının yeniden tanımlanmasında da köklü değişmelere sebep olmuştur. Yaşanan bu gelişmelerin en dikkat çeken örneklerinden biri de sağaltıcı

¹⁵⁶ Kurzweil, *İnsanlık 2.0*, 322.

¹⁵⁷ Kurzweil, *İnsanlık 2.0*, 322-324.

klonlama (Therapeutic cloning) adlandırılan uygulamalardır. Bu klonlama çeşidi, klasik anlamda bir bireyin klonlanması amacını taşıyan üreme klonlanmasından farklı olarak, tedavi edici amaçlarla hücre, doku ve organ üretimini hedeflemektedir. Somatik hücre nükleer transferi (SCNT) yöntemiyle gerçekleştirilen Sağaltıcı klonlama, bireyden alınan bir somatik hücrenin çekirdeği, çekirdeği çıkarılmış bir yumurta hücresine aktararak embriyonik gelişimin erken aşamalarında pluripotent kök hücreler elde edilir. Bu kök hücreler, uygun laboratuvar koşullarında farklı doku tiplerine yönlendirilerek, hastanın genetik yapısıyla tamamen uyumlu hücreler üretilebilir. Elde edilen bu hücreler hasarlı organ veya dokuların onarımında kullanılarak, immunolojik reddin önüne geçilmesini sağlamaktadır. Sağaltıcı klonlama bu yönüyle tıbbın yenileyici rejeneratif alanlarında önemli bir paradigma değişimi gerçekleştirmektedir. Kurzweil'in de üzerinde özellikle durduğu *“Gelişmekte olan uygulamalardan belki de en değerli olanı insanın kendi organlarının sağaltım amaçlı kullanılmasıdır.”* ifadesiyle geleceği şekillendiren bir teknoloji potansiyeli taşımaktadır.

Sağaltıcı klonlama yöntemi ile organ nakli bekleyen hastalara kişiye özel organ üretimi, bağışıklık, bağışıklık riskinin ortadan kaldırılması ve kalp kası, karaciğer dokusu, sinir hücreleri gibi onarımı zor olan yapıların yeniden oluşturulması gibi birçok avantajı beraberinde getirmekle tıbbın geleceğinde en umut verici alanlardan biri olmaktadır. Yalnız bir ayrıntıyı da gözden kaçırmamak gerekir her ne kadar bu yöntem çığır açıcı bir potansiyel taşısa da tedavi sınırlarının aşılması durumunda insanın “tasarlanabilir” bir varlık haline gelmesi söz konusu olmaktadır. Bu da gösteriyor ki sağaltıcı klonlama, bilimsel olarak umut verici olsa da biyoteknolojik güç ile sorumluluk arasındaki sınırın dikkatli bir şekilde korunması gerekmektedir.

Genler, canlılardaki genetik olayların denetlenmesi ve bu olayların doğru şekilde gerçekleşmesini sağlarlar. Hücreler arası iletişimin ve canlıların fiziksel özelliklerinin oluşması için ayrıca hücre içi ve dışındaki görevlerin yürütülmesi için gerekli olan proteinlerin üretim bilgilerinin tümü genlerde bulunur. Yani genler, organizmanın yapısal ve işlevsel düzenini sağlayan birimlerdir. Genler sadece anne ve babadan gelen özellikleri belirlemekle kalmazlar aynı zamanda hücredeki hangi proteinin ne zaman ve hangi miktarda üretebileceğini de belirlerler. Hücreler arası iletişimden tutun da çevreye verilen tepkilere kadar birçok süreç genler sayesinde düzenli yürür. Aksi takdirde genlerde meydana gelen bir hata veya bozukluk, hücresel işlevlerin aksamasına, birçok

hastalıkların oluşmasına neden olabilir. Kısacası genler, sadece bilgiyi taşımakla kalmayıp aynı zamanda o bilgiyi kullanarak hücreyi yöneten aktif unsurlardır. Günümüzde uzun yıllar süren gen araştırmaları neticesinde DNA'nın yapısı çözümlenmiş, elde edilen bilgiler ışığında birçok genetik hastalığın tedavisinde hatırı sayılır yol katedilmiştir. Günümüzde gen tedavisi bir hastalığın genetik kökenine inen bir tedavi yaklaşımı olup, hastalığa sebep olan genetik bozukluğu ya doğrudan düzelterek ya da bu bozukluğu telafi etme yöntemidir. Gen tedavisinde “Terapötik Gen” olarak adlandırılan sağlıklı gen bir vektör (çoğunlukla virüs kökenli bir taşıyıcı sistem) aracılığıyla hastanın hücrelerine aktarılır.

Gen tedavisi, somatik hücre gen tedavi yöntemi ve germ hücre gen tedavisi olarak iki şekilde yapılmaktadır. Somatik hücre gen tedavisi, kalıtsal olmayıp yalnızca tedavi edilen bireyi etkileyen genetik müdahale yöntemidir. Burada tedavi edici gen vücut hücrelerine (örneğin deri, kan, kemik iliği) aktarılır. Üreme hücrelerine ise kesinlikle müdahale edilmez. Bu sebeple yapılan genetik değişiklikler gelecek nesillere aktarılmaz. Somatik gen tedavisinde; gen ilavesi yapılarak (bozuk bir genin yanına sağlam bir genin eklenmesi ile) gen değişimi, (hatalı bir genin yerine sağlıklı bir genin konulması) gen baskılama ve spesifik hücre öldürme de diye adlandırılan özellikle kanser hücrelerini hedef alarak ilaçla aktive edilen genlerin kullanılması olarak dört temel uygulama yöntemi kullanılmaktadır. Somatik gen tedavisinin en önemli özelliklerinden biri de etik olarak daha kabul edilebilir ve diğer gen tedavilerine göre daha güvenilir olduğu için günümüzdeki tüm gen tedavisi uygulamaları somatik gen tedavisidir.

Gen tedavilerinde ikinci yöntem olan Germ Hücre Gen Tedavisi, teknik açıdan “klonlama” olarak da kabul edilir. Bu yöntemle, üreme hücreleri gibi kalıtsal hücrelere aktarılacak meydana gelen değişiklikler nesiller boyunca da aktarılmaktadır. Bu tedavi yöntemi, doğrudan kalıtsal yapıya müdahale etmesi nedeniyle etik açısından büyük tartışmalara neden olmuş ve çoğu ülkede yasaklanma kararı alınmıştır. Özellikle ABD, Çin, Avrupa ve Avustralya gibi ülkelerde yapılan klinik araştırmalar, gelecekte standart tedavi yöntemlerinden birine dönüşeceğini göstermektedir. Dünya genelinde gen tedavisi için klinik uygulamasını ilk kabul eden ülke Çin olmasına rağmen bu alanda en fazla klinik uygulamalar ve fazla çalışma yapan ülke ABD ülkesi olmuştur. CRISPR- Cas9 adı verilen genom düzenleme yöntemiyle kardiyovasküler hastalıklar, nöronal bozukluklar ve kanserler de dahil olmak üzere genetik hastalıkların tedavisi için en umut verici

teknolojik yöntemlerden biri haline gelmektedir.¹⁵⁸ Özellikle ABD, Çin, Avrupa ve Avustralya gibi ülkelerde yürütülen klinik araştırmalar ve uygulamalar gen tedavisinin gelecekte standart bir tedavi yöntemine döneceğinin ipuçlarını vermektedir. Aynı zamanda bu tür gen tedavi yöntemleri etik, güvenlik ve immünolojik riskleri barındırma endişelerini de beraberinde getirmektedir. CRISPR-Cas9 gen düzenleme teknolojileri, klasik gen terapisine kıyasla sunmuş olduğu basitlik, özgüllük, etkinlik ve maliyet avantajlarının yanında aynı zamanda CRISPR sisteminin kılavuz RNA (sgnRNA) aracılığıyla belirli DNA bölgelerini hedefleyebilmesi genetik hastalıkların kökten tedavisine olanak tanımaktadır. Bu teknolojik yöntemler sayesinde kanser, orak hücre anemisi, tolesemi ve nörodejeneratif hastalıklar gibi birçok hastalığın tedavisinde de umut verici sonuçlar doğurmuştur. Unutmamak gerekir ki CRISPR-Cas9 teknolojisi; başlangıçta hastalıkların tedavisi, genetik mutasyonların düzeltilmesi, yaşam kalitesinin artırılması amacıyla geliştirilen tıbbi iyileştirme, zamanla insanların “daha iyi” veya “mükemmel” bireyler yaratma arzusu ile insan biyolojisini dönüştürme potansiyeline sahip olduğu için tamamen farklı yönler evrilme riskini de beraberinde getirecektir. İnsanların yaşam standartlarının yükselmesi, çevresel koşullarının iyileşmesi sadece sağlık alanı ile sınırlı kalmayıp zekâ, fiziksel güç, dayanıklılık, görünüm gibi özelliklerine de genetik müdahale taleplerinin artabileceği öngörülmekte ve CRISPR-Cas9 teknolojisinin gelecekte sosyoetik etkileri ve biyoteknolojik etkileri daha şimdiden tartışma konuları arasında yerini almaktadır. Bu durum “Terapötik” amaçlı gen düzenlemeden, iyileştirme ve üstünleştirme amaçlı müdahalelere kayma riskini doğurmaktadır. Bu teknoloji ile insan biyolojisinin bilinçli bir şekilde yeniden tasarlanmasına zemin hazırlayacaktır. Böyle bir geçiş, “biyolojik seçim”, “yapay seçim” kavramını gündeme getirerek, insanların doğum öncesi aşamada, genetik özellikleri seçme veya değiştirme yetisine sahip olması ve bu bağlamda “sipariş bebekler” veya “tasarım bebekler” kavramını, genetik mühendisliği yoluyla çocukların istenen özelliklerde “tasarlanabilmesi” ihtimalini gündeme getirmektedir. Transhümanist yaklaşım, insanın sadece hastalıklarını tedavi etmekle yetinmeyip normal kapasitesinin

¹⁵⁸ Elif Tuğçe Samsunlu, “Gen Terapisinde CRISPR- Cas9”, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi* 8/3 (2021), 574-580.

ötesine geçerek zihinsel, bilişsel ve fiziksel açıdan geliştirmeyi kendilerine hedef edinmişlerdir. John Harris gibi bazı düşünörlere göre hastalığı iyileştirmek ile insanı geliştirmek arasında ahlaki bir fark yoktur. Hatta bazı transhümanistlere göre insanlar kendi çocuklarını daha zeki, güçlü ya da yetenekli hale getirme imkânı sağlayan teknolojileri kullanmakla ahlaki olarak yükümlüdürler. Çünkü bu fikri savunan düşünörlere göre imkanlar varken gelecek nesilleri geliştirmemek yanlış kabul edilmektedir.¹⁵⁹ Bu görüşü Hans Jonas şu ifadelerle eleştirmektedir: “*Gelecekte var olacak insanlar bugün kendileri adına alınan kararlardan ve yapılan müdahalelerden şikayetçi olduklarında, kararı alanlardan hesap sorulamayacağından ortaya çıkacak olumsuz sonuçlara ilişkin bir telafi imkânı da söz konusu olmayacaktır.*”¹⁶⁰ Jonas’ın düşüncesine benzer şekilde Jürgen Habermas da genetik müdahaleler yardımıyla ebeveynlerin çocuklarının özelliklerini belirlemesinin ahlaki sorunlar yaratacağını savunmaktadır. Habermas’a göre çocuk, kendi doğal kimliğiyle değil ebeveynlerinin yapmış oldukları tercihlerle şekillendirildiğinde özgür ve bağımsız bir birey olma duygusunu kaybedebilir. Bu durum ise bireyin kendi hayatından tam anlamıyla sorumlu hissetmesini zorlaştırır. Ayrıca Habermas’a göre bu durum “*programcılar*” ile “*programlananlar*” arasında kalıcı bir eşitsizlik ortaya çıkarır. Dolayısıyla Habermas’a göre insan nesline yönelik bu yönde yapılan genetik müdahaleler insanlar arasındaki özgürlük, eşitlik ve karşılıklı saygıya dayalı iletişim anlayışına aykırı bir durum olarak değerlendirilir.¹⁶¹ İnsan nesline yönelik bu tür girişimler yalnızca biyoteknolojik değil, “bebek sepeti” ve “genom bankası” gibi olasılıkları da beraberinde getireceği için insanoğlunun neslini tasarlama aşamasında ticari bir sektör haline gelme riskini ortaya koyarken, aynı zamanda ekonomik, toplumsal ve etik boyutlarında da bir kaos yaratma potansiyeli taşımaktadır. “Üç ebeveynli çocuk” uygulamaları ise mitokondriyal hastalıkların önlenmesi amacıyla iki kadından ve bir erkekten genetik materyal alınması ile oluşturulan embriyoları ifade eder.¹⁶² Her ne kadar bu yöntem tıbbi bir amaca hizmet

¹⁵⁹ Nazan Yeşilkaya-Tuba Nur Umut, “Transhümanizmde Adaleti Tesisin İmkânına İlişkin Bir Değerlendirme”, *Artuklu Akademi* 9/1 (2022), 89.

¹⁶⁰ Yeşilkaya-Umut, “Transhümanizmde Adaleti Tesisin İmkânına İlişkin Bir Değerlendirme”, 92.

¹⁶¹ Yeşilkaya-Umut, “Transhümanizmde Adaleti Tesisin İmkânına İlişkin Bir Değerlendirme”, 92.

¹⁶² Ahmet Aydın, “Fıkhi Açıdan Bedene Yönelik Müdahaleler: Transhuman Adayına Bir İlmihal Denemesi”, ed. Talip Demir, *Din ve Transhümanizm* (Ankara: Eskiyei Yayınları, 2021), 157-158; Ülfet

etse de bu tür müdahaleler aile kavramının yeniden tanımlanması, biyolojik kimlik sınırlarının bulanıklaşması ve nesiller arası genetik müdahalenin kalıtsal etkileri “soy ağacı” açısından tartışmalı bir konudur. Yaşamın döllenmeyle başladığını savunanlar için bu işlem ahlaki bir sorun teşkil ederken, yaşamın rahme tutunma veya bilinç oluşumuyla başladığını düşünenler için bu tür uygulamalar etik açıdan meşru kabul edilmiştir. Unutmamak gerekir ki teknolojinin insan sağlığı için sunduğu umutlar kadar; insan doğasının, kimliğinin, toplumsal değerlerin yeniden şekillenme riski de göz ardı edilmemesi önem arz etmektedir.

3.4.2. Kriyoprezervasyon Yöntemi: Bilimsel Temelleri, Uygulama Alanları ve Etik Boyutları

Modern biyoteknolojinin en önemli koruma tekniklerinden biri olan Kriyoprezervasyon (*Cryopreservation*) yöntemi canlı hücrelerin, dokuların ve genetik materyalin biyolojik bütünlüğünü uzun süre muhafaza etme amacına hizmet etmektedir.¹⁶³ Bu yöntem sayesinde hücre, doku, embriyo veya organlar çok düşük sıcaklıklarda (-80°C ile -196°C arası) biyolojik olarak aktif hallerini uzun süre korumak amacıyla dondurularak saklanabilmektedir. Dondurularak saklamak işleminde asıl amaç, hücre içi metabolik faaliyetlerin durdurularak bozulmayı veya yaşlanmayı engellemektir. Kriyoprezervasyon yönteminde genellikle -196°C de sıvı azot kullanılarak biyokimyasal reaksiyonlar neredeyse tamamen durma aşamasına getirilir ve hücreler adeta zaman içinde dondurulmuş olur. Bu yöntemin gerçekleşmesi için belirli birkaç aşamalardan geçmesi gerekir. Kriyoprezervasyon işleminde “Geleneksel Yavaş Dondurma” (*slow freezing*), “Hızlı Dondurma” (*rapid freezing*) ve “Vitrifikasyon” (*vitrification*) şeklinde üç grupta incelenir.¹⁶⁴

Kriyoprezervasyon işleminin hazırlık aşamasında, (*Pre-kondisyonlama*) öncelikle doku veya hücre içinde besin, antibiyotik ve kriyoprotektan (koruyucu madde) bulunan

Görgülü, *İnsan Genomuna Müdahale: Etik Tartışmalar Fıkhi Yaklaşımlar* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2021), 14-18, 20-21, 60-61.

¹⁶³ Cumali Kaya, Melih Akar, Eser Akal ve Mesut Çevik, “Testiküler Doku Kriyoprezervasyonu”, *Anadolu Çevre ve Hayvancılık Dergisi* 6/1 (Mart 2021), 128–134.

¹⁶⁴ Hakan Sağırkaya- Haydar Bağış, “Memeli Embriyolarının Kriyoprezervasyonu”, *Uludağ Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 22 (2003), 127-135.

uygun kültür ortamı içine alınır. DMSO (*Dimetil Sülfoksit*), gliserol ve etilen glikol en çok kullanılan kriyoprotektanlardan olup bu maddeler hazırlık aşamasında buz kristali oluşumunu engelleyerek hücre zarının zarar görmesini engeller. Dondurma (*Freezing*) aşamasında hücrelerin içindeki su yavaşça uzaklaştırılarak, genellikle dakikada 1C düşüş hızında kontrollü soğutma yapılır. Burada asıl amaç, buz kristallerinin hücrenin dışında oluşmasını sağlayıp içte hasar oluşumunu engellemektir. Dondurma işlemi yapıldıktan sonra elde edilen numuneler, sıvı azot tanklarında -196°C veya gaz fazında -150°C depolanarak (*Storage*) saklanır. Süre sınırı olmadan hücre metabolizması tamamen durdurulur ve bu şekilde yıllarca saklanabilir. İstenilen zamanda saklanan materyal çözme (*Thawing*) işlemiyle hızlı bir şekilde 37°C su banyosunda çözülür. Bu aşamada hızlı çözme işlemi ile buz kristali büyümesi engellenir ve ardından kriyoprotektanlar ortamdan uzaklaştırılarak Kriyoprezervasyon işlemi tamamlanmış olur. Bu işlemin başarısı çoğunlukla su moleküllerinin davranışına bağlıdır. Çünkü hücreler dondurulurken su kristalleri oluşursa hücre zarını yırtabilir. Kriyoprotektanlar suyun donma noktasını düşürür ve “camlaşma” (*vitrifikasyon*) etkisini oluşturur. Bu durumda su, sıvıdan katıya geçmeden “cam benzeri” bir yapıda donar ve bu sayede hücreler zarar görmez. Modern Kriyoprezervasyon yönteminde en başarılı yöntem, Vitrifikasyon (*camlaştırma*) yöntemidir. Bu yöntem, özellikle insan embriyoları ve yumurtalarının korunmasında kullanılır.

Kriyoprezervasyon yöntemi günümüzde tıp, veterinerlik, biyolojik çeşitlilik, çevre koruma, tarım ve biyoteknoloji alanlarında kullanımı oldukça geniştir. Tıpta insan üreme hücrelerinin (sperm, yumurta ve embriyolar) korunmasında; kan, kemik iliği ve kök hücrelerinin saklanması çok yaygın olarak kullanılmaktadır. Veterinerlikte bu yöntem sayesinde nadir ve genetik açıdan değerli hayvan türlerinin genetik materyalleri korunur. Soyu tükenmekte olan türlerin hücrelerinin bu yöntemle gelecekte bu türlerin yeniden üretilmesi için önemli bir araçtır.¹⁶⁵ Ayrıca bitki genetik kaynaklarının korunmasında da benzer şekilde Kriyoprezervasyon işlemi kullanılmaktadır.

¹⁶⁵ Kurzweil, *İnsanlık 2.0*, 322-324.

Transhümanist düşünce perspektifinden bakıldığında Kriyoprezervasyon teknolojisi insanın biyolojik sınırlarını aşma ve ömrünü doğal sınırların ötesine taşıma amacına hizmet eden, tabiri yerindeyse bu düşüncenin elini kuvvetlendiren en önemli teknolojilerden biridir. Temelde ölümün bir biyolojik zorunluluk olmayıp, teknolojik olarak üstesinden gelinebilecek bir durum olduğu varsayımına dayanmaktadır. Kriyoprezervasyon, bu bağlamda insan organizmasının zihinsel verilerinin gerekli şartlar oluşturularak düşük sıcaklıklarda korunup gelecekte en gelişmiş tıbbi ve dijital teknolojiler yardımıyla canlandırma düşüncesini desteklemektedir. Transhümanist felsefe açısından bu yöntem sadece yüzeyde biyolojik materyalin yani hücrelerin, dokuların veya bütün organizmanın gelecekte kullanılması amacıyla dondurulma işlemi olmaktan daha fazla anlam taşımakta olup, bu teknik sadece fiziksel bir koruma amacı olarak değil, aynı zamanda bilincin dijital bir ortama aktarılarak bilincin sürekliliğinin sağlanabileceği bir gelecek vizyonu ima etmektedir. Genetik mühendisliği doku yenileme, Kriyoprezervasyon gibi gelişmiş teknolojiler yardımıyla hücresel yaşlanmanın durdurulabileceği, yani yaşamın doğal sınırlarının ortadan kalkması gibi bir olasılık düşüncesini beraberinde getirerek “Biyolojik Ölümsüzlük” denilen insanoğlunun en büyük hayaline ulaşma yönündeki bilimsel ve teknolojik çabasını temsil etmektedir.

Ray Kurzweil’in öngördüğü ve “yaşam uzatma devrimi” (Genetik, Nanoteknoloji ve Robotik) sürecinde kriyoprezervasyonun bir “Ara Durak” olduğunu ileri sürerek bu yöntem sayesinde insan bedeninin dondurularak korunabileceği, teknoloji ilerlediğinde ise bu bedenin tekrar onarılıp hayatına döndürüleceğine vurgu yapmaktadır.¹⁶⁶ Bu düşünceden yola çıktığımızda aslında Kriyoprezervasyon teknolojisi, transhümanizm düşünce perspektifinde sadece biyolojik değil, aynı zamanda ontolojik ve varoluşsal bir araç olarak konumlanmaktadır. Yani transhümanizm açısından bu teknoloji insan ömrünün uzatılması, bilincinin korunması ve gelecekte yeniden canlandırılması anlamına gelmektedir. Bu yöntemle hücrelerin ve dokuların metabolik faaliyetlerinin durdurulması, biyolojik sürekliliğe, aynı zamanda insan bilincinin biyolojik bedenden bağımsız bir biçimde alınıp dijital ortama aktarılması fikrini de desteklemektedir. Kriyoprezervasyon

¹⁶⁶ Kurzweil, *İnsanlık 2.0*, 295.

teknolojisi sayesinde beynin fiziksel yapısı ve nöronal ağlarının korunarak, gelecekte bilincin dijital olarak yeniden yüklenmesi, “Dijital ölümsüzlük” fikrinin bilimsel dayanaklarından biri olarak transhümanizm düşüncesinde geleceğe yönelik insan tasavvurunda önemli bir yere sahip hedefler arasındadır. Böylece bu teknoloji, transhümanist vizyonda biyolojik ölümden sonra bilincin dijital bir ortamda varlığını sürdürmesi, (*Digital mind continuity*) diğer bir deyişle “Sibernetik Yeniden Diriliş” diyerek de tabir edebileceğimiz bir süreç için araç olarak kullanılma potansiyeli taşımaktadır. Bu açıdan bakıldığında Kriyoprezervasyon, insan yaşamını “Biyolojik ölüm” ve teknolojik müdahaleyle yeniden başlanılacak yaşam (post biyolojik yeniden diriliş) olarak iki evreye ayırmaktadır. Dolayısıyla bu teknoloji insanın geçici ölüm durumundan çıkarılarak, teknolojik müdahaleler aracılığıyla yeniden dirilmesini sağlayacak bir “ara evre” teknolojisi olarak değerlendirilebilir. Bu yaklaşımda bize gösteriyor ki ölümün tanımının radikal biçimde dönüştürülerek, ölümün mutlak bir son olmadığı ve teknolojik olarak geri çevrilebilir bir durum olarak yorumlanmaktadır.

Kısaca özetleyecek olursak Kriyoprezervasyon teknolojisi, transhümanist düşüncede biyolojik ölümlülükten, postbiyolojik ölümsüzlüğe geçişin öncü teknolojilerinden biridir. İnsanın ölüm, zaman ve kimlik ile olan ilişkisinde köklü bir dönüşümü temsil eder. Kriyoprezervasyon sadece hücrelerin ve biyolojik dokuların korunmasına yönelik bir işlem olmaktan ziyade, transhümanizm ideolojisinde insan bilincinin geleceğe taşınması için çok önemli temel bir araç olarak değerlendirilmektedir. Bu yaklaşımda amaç özellikle beynin fiziksel yapısını, yani “nöronal ağları ve sinaptik bağlantıları” bütünlüğünün bozulmadan dondurmak ve ileride nöroteknolojik imkanlar geliştiğinde bu yapının yeniden işlevselliğini sağlamaktır. Böylece bireyin sahip olduğu zihinsel örüntüleri oluşturan bilgi, biyolojik ölümden sonra bile korunmuş olacaktır. Yani Kriyoprezervasyon sadece biyolojik ölümsüzlük amacına hizmet eden bir yöntem olmak haricinde, aynı zamanda insan varoluşunun sürekliliğini bilgi formuna dönüştürme potansiyeli taşıyan bir “köprü teknolojisi” olarak da kabul edilir.

3.4.3. Din ve Dondurulmuş Bedenin Yeniden Canlandırılması

Bedenin veya organların çok düşük sıcaklıklarda dondurularak metabolik faaliyetlerin durdurulması işlemi olan Kriyoprezervasyon yöntemiyle asıl amaç, gelecekte teknolojinin ileri olduğu bir zamanda bu bedenlerin tekrardan canlandırılarak

yaşamın yapay biçimde uzatılmasını ve insanın ölüm sürecine müdahale etme yetkisini almaya yeltenmesidir. Kur'an-ı Kerim'de “*Her nefis ölümü tadacaktır.*” (3:185) ayetiyle ölümün kaçınılmaz bir gerçek olduğu vurgulanmaktadır. İslam düşüncesine göre ölüm bir yokluk değil, bilâkis bir halden diğerine geçiş halidir. Ölüm hadisesi, ruhun bedenden ayrılması anlamına gelmektedir. Allah’u Teala ruhun mahiyeti hakkında “*Sana ruh hakkında soru soruyorlar. De ki: “Ruh, Rabbimin bileceği bir şeydir. Size pek az ilim verilmiştir.”*” (17:185) Ayetin mealinden de anlaşılacağı üzere ruhun mahiyeti, insan bilgisinin ötesinde ve sınırlı seviyededir. Modern biyoteknoloji ve transhümanizm eleştirilerinde bu ayet özel bir anlam taşımaktadır. Çünkü bu ayete göre ruh Allah’ın emrine ait bir sır olup, insan ruhun kaynağını koruma yetkisine sahip değildir. Dolayısıyla dondurulmuş bedenin korunması ve gerekli şartlar oluştuğunda yeniden canlandırılması bu ayet açısından ontolojik bir sınır ihlali olarak değerlendirilebilir. Transhümanizm ve modern biyoteknoloji yöntemleri insan ömrünü uzatma, insan bilincini dijital ortama aktarma (*dijital ölümsüzlük*) ve ölümü aşma gibi vaatleriyle ontolojik sınırları yeniden tanımlamaya çalışmaktadır. Transhümanizmin bu hedefi İslam hukuku açısından yaratılışın ilahi düzenine müdahale etme olarak değerlendirilerek, bu düşüncenin beraberinde birçok etik ve teolojik sorunları da meydana getirdiğine değinilmiştir. İslam düşüncesine göre ölüm, ilahi iradenin bir sonucudur ve ölümün ortadan kaldırılması mümkün değildir. İnsan bedeni ise Allah’ın mülkü olarak görülür ve insan kendi bedeni üzerinde mutlak yetki sahibi olmayıp sınırlı tasarruf hakkına sahiptir. Bilimsel araştırma, organ nakli ve tedavi gibi tıbbi müdahaleler İslam hukukuna göre zaruret ilkeleri çerçevesinde sınırlı biçimde caiz görülmüştür. Bedenin fiziksel olarak korunması ve tekrar canlandırılması durumunda ruhun da geri geleceği garanti edilemez. Çünkü ruh maddi bir varlık değil, Allah’ın ilahi bir emridir. Dolayısıyla Kriyoprezervasyon yönteminin bir “ölümsüzlük aracı” olarak görülmesi İslami düşünce açısından teolojik bir sınır ihlali olarak değerlendirilir. Dondurulmuş bedenin yeniden canlandırılması kısaca “Diriliş” amacıyla kullanılması, İslami düşünceye göre ontolojik ve teolojik açıdan meşru olarak kabul edilemez bir durumdur. Çünkü ruhun dönüşü sadece Allah’ın iradesine bağlıdır.

Klonlama ve kök hücre araştırmaları, modern biyoteknoloji alanında insan hayatının sınırlarını değiştirme potansiyeline sahip bilimsel alanlardır. Klonlama teknolojisi, genetik olarak bir bireyin ya da hücrenin kopyasının oluşturulması anlamına

gelirken; kök hücre araştırmaları ise doku ve organ yenilenmesi, kalıtsal hastalıkların tedavisi için umut verici tıbbi amaçlar taşımaktadır.¹⁶⁷ Bu tür teknolojik yöntemler sadece biyolojik birer işlem anlamından fazlasını taşımaktadır. İslam hukuku açısından bu tür işlemler aynı zamanda “Yaratılışa müdahale”, “Nesep, soy karışıklığı”, “İnsan onuru”, “Ruh üflenmesi” ve “Zarar-fayda dengesi” gibi temel şer’i kavramlarla da doğrudan ilgilidir. Kur’an-ı Kerim’de “*Biz insanı en güzel biçimde yarattık.*” (95:4) ayetiyle insanın Allah tarafından yeryüzünün halifesi (*yeryüzünde Allah’ın temsilcisi*) olarak en güzel biçimde (*Ahsen-i takvim*) insandan başka hiçbir varlıkta bulunmayan akıl, irade, ahlâk ve vicdan gibi nitelikleriyle donatılması insanın hem fiziksel hem de ruhsal yönden mükemmel bir denge içinde yaratıldığını vurgulamıştır. Bu ayet, İslam düşüncesine göre insanın “yaratılış düzenine saygı” ilkesinin temel dayanaklarından biridir. Allah insanı en güzel ve mükemmel biçimde yarattığı için, doğal olarak onun yaratılış özünü değiştirecek her müdahale şüpheyile karşılanmaktadır. Buradaki “Güzellik” kavramı sadece fiziksel olarak algılanmamalı, aynı zamanda Allah’ın koyduğu dengeye müdahale ve muhalefet olarak da algılanması gerekmektedir. Son yarım yüzyılda modern biyoteknolojide yaşanan hızlı gelişmeler, insanın yaratılış sürecine müdahale edecek bir hal almıştır. Bu teknolojinin ortaya çıkması, İslam düşüncesinde sünnetullah “Yaratılış düzeni” kavramı ile uyup uymaması açısından teolojik olarak ciddi problemlere yol açmaktadır. Sünnetullah, Allah’ın kâinatta koyduğu değişmez yasaları, düzeni ve yaratılış ilkesini temsil etmektedir. Dolayısıyla insanın bu düzene bilinçli bir şekilde müdahale ederek değiştirmesi dini açıdan en tartışmalı konulardan biri olmuştur. Sünnetullah sadece Allah’ın evrende koyduğu fiziksel doğa olaylarını değil, toplumsal hayatta koyduğu değişmez yasalarını da kapsamaktadır. İnsanın doğumu, ölümü, nesep düzenini ve cinsiyet farkı gibi yaratılış gerçekliklerini de kapsar.

İnsan üreme klonlanması normal cinsel üreme sürecinden farklı olduğu için yaratılış düzenine müdahale olarak görülmüş, ayrıca etik ve hukuki nedenlerle birçok problemi beraberinde getirdiği için evrensel düzeyde de yasaklanmıştır. Klonlama yöntemiyle gerçekleştirilen müdahaleler sadece biyolojik bir deney veya teknolojik

¹⁶⁷ Aydın, “Fıkhi Açıdan Bedene Yönelik Müdahaleler”, 148-160.

ilerleme olarak değil, Allah'ın evrende yaratmış olduğu ilahi düzen ve dengeye yönelik köklü bir müdahale biçimi olarak değerlendirilmesi gerekir. İslami düşünceye göre evrendeki düzen Allah'ın iradesiyle belirlenmiş ve sünnetullah kavramı ile ifade edilmiştir. Allah'ın yaratmış olduğu bu düzenin temelinde, her varlığın kendi fitratına yani yaratılışından gelen doğasına uygun biçimde varlık kazanması yer almaktadır. Klonlanma ve kök hücre yöntemleri ise bu doğal sürece insanoğlunun dışarıdan yapmış olduğu bilinçli bir müdahale olduğu için teolojik olarak ciddi problemleri barındırmaktadır. İnsanın yapmış olduğu bu tür müdahalelerin anlamı bir bakıma Allah'ın yaratıcı iradesine (*İrade-i Tekviniyye*) ortak olma iddiasını fiiliyata geçirme teşebbüsü olarak da algılanmalıdır. Zira klonlama, yaratma fiilinin insani düzlemde taklit edilmesi ve insanın “yaratılmış” konumundan sıyrılarak “yaratan” konumuna yaklaşma arzusunun somut bir ifadesi olarak görülebilir. Bu bağlamda klonlama eylemi sadece biyolojik bir üretim süreci değil; aynı zamanda tevhit inancına, yani yaratma kudretinin sadece Allah'a ait olduğu temel ilkeye dolaylı yoldan bir meydan okuma niteliğini taşımaktadır. Kur'an'da Allah'ın yaratma kudretine “*O bir şeyin olmasını dilediğinde ona sadece “Ol” der; o da hemen oluverir.*” (36:82) şeklinde vurgu yapılmıştır.

İnsanın kendi eliyle yeni bir varlık “Tasarlama, yaratma” girişimi sembolik düzeyde Allah'ın sahip olduğu bir mutlak irade ve kudrete ortak olma eğilimini yansıtır. Dolayısıyla bu açıdan bakıldığında klonlanma teknolojisi, insanın yaratılışa kendisine verilen sınırları aşma girişimi olarak değerlendirilmekte ve bu yönüyle hem ontolojik hem teolojik hem de etik bir sapma olarak nitelendirilmektedir.

3.4.4. Klonlanma Uygulamalarının, Teolojik, Ontolojik ve Etik Boyutları

Varlığın doğasının mahiyetini inceleyen felsefi bir bilim dalı olan ontoloji, insan klonlanmasını değerlendirirken öncelikle “İnsan nedir?” ve “Yaratılışın özü neyi ifade eder?” soruları ekseninde biçimlenir. İslam düşüncesine göre insanın “en güzel biçimde yaratıldığı” (95:4) ve Allah'ın kendi ruhundan üflendiği, “*Ona tam şeklini verip ruhumdan üflediğim vakit hemen onun için secdeye kapanın.*” (38:72) belirtilerek Allah tarafından insanın maddi ve manevi bileşenlerinin mükemmel bir uyum içinde yaratıldığı vurgulanmıştır. Dolayısıyla klonlama yöntemi bu yaratılış bütünlüğüne insanoğlu tarafından bir dışsal müdahale, meydan okuma anlamı taşır. Öncelikli olarak klonlama yoluyla ortaya çıkan bu varlığın ontolojik olarak insan statüsüne sahip olup olmayacağı

tartışmalı bir konudur. Çünkü İslam düşüncesine göre insanın gerçek bir varlık kazanma anı, Allah'ın ona kendi ruhundan üflediği an olarak başlamaktadır. Bu bağlamda ruhun kaynağının Allah'a ait olması itibariyle bu boyut bilimsel yöntemlerle taklit edilemez. *“Genetik kopyalamanın gen havuzundaki çeşitliliği azaltması, kadınların bir aileye ihtiyaç duymadan çocuk sahibi olabilmelerinin önünün açılması ve bu yolla nesebin bozulması ve karışması bu teknolojinin birçok olumsuz neticeleri olduğunu göstermektedir.”*¹⁶⁸ İslam Fıkıh Konseyi'nin insan klonlanması hakkında aldığı kararlar şöyledir:

*“Genetik hastalıkların belirlenmesi için gametler ve sperm hücreleri ile döllenmiş yumurta hücreleri üzerinde bilimsel deneyler yapmak caizdir. Bunun için; alınacak olan sperm ve yumurta hücrelerinin sahiplerinden izin alınması ve şeriatın kabul edeceği yöntemlerle elde edilmeleri ve etik değerlere ve bilimsel dürüstlüğü bağli uzmanlar tarafından yapılması şarttır. Eğer geçerli bir zaruret / zorunluluk varsa rahim dışında araştırma laboratuvarlarında döllenmiş yumurta hücrelerinde araştırmalar yapılabilir. (Bu zorunluluklar arasında, teşhis edilmeleri beklenen genetik hastalıkların öğrenilmesi, karı kocanın ailevi bir hastalıklarının olması, bunun sonraki nesillerde ortaya çıkma ihtimali bulunması sayılabilir.)”*¹⁶⁹

Bu sebeple ontolojik belirsizlikler, fıkhi hükümlerin uygulanmasını güçleştirir. Nesep, miras, evlatlık, velayet gibi şer'î kurumlar doğumun ve soyun belirlenebilmesine dayanmaktadır. Klonlama bu yapıyı bozarak nesebin tespitini imkânsız hale getirmektedir. Bu yüzden İslam Fıkıh Akademisi, üreme klonlamayı kesin bir ifadeyle haram ilan etmiş terapötik klonlamaya ise sıkı etik koşullar altında sınırlı izin verilmesi gerektiğini belirtmiştir.¹⁷⁰

¹⁶⁸ Aydın, “Fıkhi Açıdan Bedene Yönelik Müdahaleler”, 152.

¹⁶⁹ Ahmet Yusuf Gynaş, İslam Hukukunda Klonlama ve Kök Hücre (Aksaray: Aksaray Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 35.; Mecmau'l- Fıkhî'l- İslamî'nin 28/06-03/07/1997 tarih ve 94 (10/2) sayılı “İnsan Kopyalama” kararı.

¹⁷⁰ Organization of Islamic Conference (OIC), *Resolutions of the Islamic Fiqh Academy (1985-2000)* (Jeddah: Organization of Islamic Conference, 2003).

3.5. Posthuman Tanrı Tasavvuru ve İnsan Fiilleri

Her şeyin en mükemmelinin hedeflendiği; yaşam kalitesinin en üst seviyeye çıkarılması, insan-makine birlikteliği, tekillik (singularity), fiziksel ve zihinsel sınırların aşılması, hibrit varlıkların (robot, siborg ve android gibi) geliştirilmesi, yapay organların üretilmesi, insan ömrünün uzatılması hatta ölümsüzlüğe ulaşma, sanal gerçeklik, yapay zekâ, bulut bilişim ve tekno sisteme entegre insan, ortak bilinç gibi birçok hedef ve iddiayı barındıran transhümanizm ve onun bir ileri aşaması olarak değerlendirilen posthümanizm, insanın yeni bir varlık formuna dönüşmesini amaçlayan kapsamlı bir düşünce çerçevesi sunmaktadır.¹⁷¹ Posthumanizm düşüncesinde Tanrı'ya inanma ve toplumsal dindarlık gibi meselelerde agnostisizmin, monoteist inançların yerini alacağı düşüncesi hakimdir.¹⁷² Özellikle “posthuman Tanrı tasavvuru” geleneksel teistik düşünceden farklı olarak konumlandırılmış, Tanrı yerini ya teknolojiye veya insana devreden bir düşünce olarak kabul görmüştür.

Postmodernist düşüncede Tanrı her şeye gücü yeten, aşkın bir varlık olmaktan ziyade insanın teknolojik araçlarla ve ilerlemesi yoluyla ulaşabileceği bir hedef veya ideal olarak tasavvur edilir. Bu düşünceye göre Tanrı ontolojik bir zorunluluk olmaktan çıkmış, insanın kendi sınırlarını aşma sürecinde bir “üst bilinç” veya “süper zekâ” olarak düşünülmektedir.¹⁷³ Bilhassa yapay zekâ ve dijital bilinç tartışmaları, Tanrı'ya ait geleneksel sıfatların (irade, ilim, kudret) yeniden yorumlanmasına sebep olmuştur. Tanrının her şeyi bilmesi, (*omniscience*) büyük verilerin ve yapay zekânın yardımıyla mümkün görülebilmekte ve Tanrı'nın her şeye gücünün yetmesi (*omnipotence*) teknolojinin kontrol kapasitesiyle ilişkilendirilmektedir.¹⁷⁴ Dolayısıyla bu yaklaşım Tanrı'yı aşkın bir varlık olmaktan çıkarmış, insanın üretim alanını dahil eden bir kavrama dönüştürmüştür. Örneğin androidlerin öğrendiklerini unutmamaları, internet kullanıcılarının yapmış oldukları eylemleri depolayıp analiz etmeleri, yaptıkları

¹⁷¹ Erkmen, “Yapay Zekâ ve Transhümanizm Çağında İnsan ve Din”, 38; Dağ, *İnsansız Dünya Transhümanizm*, 193.

¹⁷² Muhammet Özdemir “Yeni- Materyalizm ve Beden Bağlamında Transhümanizm ve Posthümanizmin Bilinç Felsefeleri”, *Din ve Transhümanizm*, ed. Talip Demir (Ankara: Eskiyei Yayınları, 2021), 252.

¹⁷³ Bostrom, “A History of Transhumanist Thought”, 10-12.

¹⁷⁴ Yuval Noah Harari, *Homo Deus*, 75-82.

çıkarımlar ve gelecekle ilgili yaptıkları tahminler gaybî bilgiyle alakalı yeni tartışmaların açılmasına sebep olabilecektir. Ayrıca yapay zekâ destekli algoritmalar ve programlar toplulukların gözünde “her şeyi bilen” (*omniscience/ âlim-i mutlak*) varlık olarak görülüp yüceltmeye konu olabilirler.¹⁷⁵ Bu bağlamda yapay zekâ çağı veya posthuman çağı olarak nitelendirilen yeni dönemde NBIC ve yapay zekâ teknolojileri yardımı ile sibernetik, nörobilim ve genetik alanında yapılan müdahaleler, dijital bilinç projeleri, ve kriyoprezervasyon yöntemi gibi projeler sadece teknolojik ilerlemeler olarak değerlendirilmemeli, bu projeler aynı zamanda insanın Tanrı’yla olan ilişkisini ve ontolojik statüsünü de yeniden tartışmaya ve tanımlamaya zemin hazırlayan bir paradigma olarak da değerlendirilmelidir. Tanrı, evrenin dışında olmayıp insanın üretmiş olduğu sistemlerin içinde düşünüldüğü için aşkın bir varlık olmaktan çıkmış, insan yaratıcı rolüne yaklaştığı için de yaratıcı ile yaratılan arasındaki ayrımın bulanıklaşmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla Tanrı fikri, artık mutlak bir hakikat olmaktan çıkarak değişken bir projeye dönüşmüştür.¹⁷⁶

İnsan bedenine yapılan genetik müdahaleler, klonlama ve sibernetik beden projeleri “yaratma” ve “kudret” meselesini doğrudan etkileyen teknolojik gelişmelerdir. Bu gibi teknolojik gelişmeler transhümanist vizyonun en büyük idealleri olan ölümsüzlük, sınırsız bilgi, acısız, mutlu, genç ve konforlu bir yaşam elde etmek için insanın biyolojik yapısını değiştirip dönüştürme ve yeni yaşam biçimleri üretme potansiyelini sağlarken aynı zamanda yaratma fiilinin ontolojik sınırlarını da tartışmaya açmaktadır. Dolayısıyla transhümanist düşünce ve onun bir ileri aşaması olan posthumanist düşünce, bu teknolojiler ve yöntemler sayesinde geleneksel olarak Tanrı’ya mahsus olan yaratma ve kudret gibi özelliklerin insan eliyle yapılabileceği ve bu özelliklerin insan tarafından elde edilebileceği düşüncesini doğurmaktadır. Bu durum ise insanın “ilahlaştırılması”, (*te’lih*) Tanrı’nın devre dışı bırakılması, gereksizleştirilmesi gibi riskleri de beraberinde getirmektedir. İslami düşünceye göre yoktan var etme sadece Tanrı’ya ait kabul edilen bir fiil iken, insanın yaptığı müdahaleler bir yaratma eylemi

¹⁷⁵ Mehmet Ödemiş, “Teolojik Bir Mesele Olarak Yapay Zekâ ve Humanoidler”, 281.

¹⁷⁶ Geraci, *Apocalyptic AI*, 115-120.

değil birer düzenleme ve dönüştürme faaliyetleridir. Fakat posthümanist yaklaşım, insanı biyolojik ve zihinsel var oluşun tasarımcısı olarak konumlandırırken, klasik “yaratıcı-yaratılan” ayrımını bulanıklaştırmakta; bu durum ise özellikle İslam düşüncesindeki merkezi konuma sahip olan “tevhit” ilkesini zedeleyebilecek potansiyeller taşımaktadır.

Posthümanist düşüncenin en radikal projelerinden olan kriyoprezervasyon yöntemi ve zihin yüklemesi (*mind uploading*) gibi uygulamalar, insan bilincinin biyolojik beden dışında varlığını sürdürebileceği iddiasını taşımaktadır. Bu tür teknolojik yöntemler ve uygulamalar posthümanist düşüncenin ölüm olgusuna yönelik geliştirdiği alternatif ontolojik süreklilik tasavvurlarıdır. Çünkü söz konusu bu yaklaşım, bilincin veri olarak depolanacağı düşüncesinden yola çıkarak, insanın özünü maddi bir yapıdan ziyade bilgi temelli bir süreç olarak değerlendirmektedir. Bu anlayış ruh-beden ilişkisi, şahsiyet ve kimlik sürekliliği gibi klasik metafizik meseleleri de yeniden gündeme getirmektedir. Bu iki projenin ortak noktası, insanın özünü sahip olduğu biyolojik bedeninden bağımsız bir biçimde sürdürülebilir bir “bilgi yapısı” olarak görülmesidir. Bu yaklaşıma göre insan, beden ve ruh bütünlüğünde değerlendirilen bir varlık olarak değil, veri ve algoritmik süreçlere, yani maddi ve dijital süreçlere indirgenen bir varlık olarak konumlandırılır. Bu durum ise klasik kelâm ilminin temel problemlerinden biri olan ruh-beden ilişkisini yeniden tartışmalı bir zemin sunmaktadır. Klasik felsefî ve kelâmî düşünceye göre insan, sadece maddi bir varlık olarak değil; aynı zamanda maddi olmayan bir öz (ruh/ nefis) taşıyan bir varlık olarak kabul edilmiştir.¹⁷⁷

Posthümanist yaklaşım ise bu düşüncenin aksine insan bilincini, fiziksel ve hesaplanabilir süreçlere indirgemekte ve ruh kavramını gereksiz bir varsayım olarak değerlendirmektedir. Bu durumda bilincin dijital ortamlara aktarılması ve bu sayede dijital bir ölümsüzlük sağlanabilirliği iddiası aynı zamanda ciddi felsefî problemleri de beraberinde getirmektedir. Öncelikle bireyin bilincinin kopyalanması ve akabinde dijital ortamlara aktarılması ile o bireyin kendisinin devamı olup olmadığı, yani aktarılan bilincin gerçekten aynı kişiye mi ait olduğu veya onun sadece bir kopyasının mı

¹⁷⁷ Ebû Mansûr Muḥammed b. Muḥammed el-Mâturîdî, *Kitâbü't-Tevhîd* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 365–370.

oluşturulduğu problemini de gündeme getirir. Zihinsel verilerin aktarılabilmesi “kimlik sürekliliği” gibi bir sorunu ortaya çıkarırken aynı zamanda da bireysel kimliğin ontolojik temeli açısından da çözülmesi gereken çok ciddi bir problemi de tartışma konusu haline dönüştürmektedir.¹⁷⁸

Modern dönemde yapay zekâ ve NBIC teknolojileri, akıl almaz bir hızla ilerlerken transhümanizmin ideallerine ulaşması için en ümit verici aracılık görevi üstlenmekle kalmayıp aynı zamanda insanın ontolojik konumunu yeniden tanımlayan; insanın kendisini, evreni ve Tanrı’yı anlama biçimini köklü bir şekilde dönüştüren bir paradigma değişimine yol açmıştır. Bu çerçevede transhümanizm ve Teknolojik Tekillik (*singularity*) bağlamında insanın gelecekteki konumu ve özgür iradesinin akıbetini ele alarak değerlendirdiğimizde, modern insanın hem bedensel (protezler, implantlar v.b.) hem de zihinsel (yapay zekâ destekli program ve algoritma sistemleri) açıdan her geçen gün “yapay” a giderek bağımlı hale geldiğini ve bu bağımlılığın sadece fiziksel değil zihinsel süreçleri de kapsayacak şekilde genişlediği fark edilir. İnsan, başlangıçta hayatını kolaylaştırmak için geliştirip ürettiği teknolojik araçlara zamanla daha fazla bağımlı olmaya başlamış fakat bu araçlar giderek insanın düşünme, karar alma ve tercih oluşturma süreçlerini doğrudan etki eden bir sisteme dönüşmüştür. İnsanın yapay sistemlere giderek bağımlı hale gelmesi demek tamda bu noktada kelâm açısından kritik sorunlardan biri olan özgür irade meselesinin tartışılmasına zemin hazırlamıştır. Söz konusu bu durum “insanın kendi kararlarını kendisinin mi verdiğini yoksa algoritmalar tarafından yönlendirmenin olup olmadığı” konusunu tekrar gündeme getirerek özgür irade meselesinin tartışılmasını zorunlu kılmıştır. Bazı düşünürlere göre yapay zekânın insan zekasını aşarak kendi kendini geliştirebileceği aşama olarak ifade edilen “Tekillik” evresine gelince, insan ile makine arasındaki sınır bulanıklaşacak ve insana ait kararları giderek daha çok yapay sistemler şekillendirecektir. Dolayısıyla insanın bu akıllı sistemlere giderek bağımlı hale gelmesi, özgür iradesinin giderek zayıflamasına ve davranışlarının “algoritmik yönlendirme” altına girmesi gibi sonuçlar doğurmasına neden olacaktır. Bu açıdan düşünüldüğünde teknolojinin sadece bir araç olmaktan çıkıp, insan

¹⁷⁸ Derek Parfit, *Reasons and Persons* (Oxford: Oxford University Press, 1984). 199-210.

hayatını ve tercihlerini belirleyen ana güç haline gelme süreci bir “teknolojik determinizm” tehlikesi olarak değerlendirilebilir.¹⁷⁹

İnsana ait karar alma süreçlerinin algoritmik sistemlere devredilmesi, bir bakıma insanın özne olma niteliğini zayıflatma potansiyelini taşıdığından ötürü, teknolojik determinizm olarak adlandırılan bu yaklaşımın güç kazanmasına olanak sağlamakta ve teknolojinin insan davranışlarını belirleme yönünde ana unsur haline gelmesine neden olacaktır. Nihayetinde teknolojik determinizm gerçekleştiğinde, insan “özne” olma konumundan “nesne” olma konumuna gerileme gibi bir tehlikeyle yüzleşmek zorunda kalabilecektir.¹⁸⁰ Bu çerçeveden değerlendirildiğinde transhümanist düşüncenin vaat ettiği “geliştirilmiş insan” modeli görüldüğü kadar özgürleştirici olmayabilir, aksine kontrolsüz teknolojik ilerleme insanın özgürlüğünü genişletmek yerine onu sınırlandırabilir ve insan kendi ürettiği sistemlere bağımlı hale gelebilir. Bu durum klasik kelâmda ef’alül-ibâd tartışmalarını hatırlatırken; insanın fail oluşu, iradesi ve kesb anlayışını da yeniden düşünmeye sevk etmektedir.¹⁸¹

İnsan fiilleri artık sadece bireyin özgür iradesiyle değil yapay zekâ etkileşimleri, veri ve algoritmalarıyla ortaya çıkan karmaşık süreçler içinde gerçekleşmektedir. Eğer insanın sergilemiş olduğu davranışlar; genetik düzenlemeler, nörolojik müdahaleler, algoritmalar tarafından belirleniyorsa doğal olarak bazı sorulara cevaplar aramak kaçınılmaz olacaktır. Zihinlerde “İnsan gerçekten özgür müdür?”, “İşlenen fiillerin faili insan mı yoksa teknoloji mi?” bu durumda “Ahlaki sorumluluk nasıl temellendirilecektir?” bu ve bunun gibi daha birçok soru “posthuman” varlık düşüncesi gerçekleşmesi halinde kelâm ilmi tarafından teorik tartışmalara konu olacaktır. Kısacası posthuman düşüncesi ve tekillik tartışmaları, insanın teknolojik ilerlemeler ışığında kendi evrimini yönetmesi ve nihayetinde biyolojik sınırlarından kurtularak yeni bir varoluşa ulaşacağı fikrini savunur. Ayrıca transhümanist düşüncenin diğer bir önemli sonucu ise geleneksel Tanrı tasavvurunda yapmış olduğu dönüşümdür. Geleneksel teistik anlayışında Tanrı sürekli olarak evrene müdahil olan mutlak irade ve kudret sahibi bir

¹⁷⁹ Erkmen, “Yapay Zekâ ve Transhümanizm Çağında İnsan ve Din”, 41.

¹⁸⁰ Erkmen, “Yapay Zekâ ve Transhümanizm Çağında İnsan ve Din”, 41.

¹⁸¹ Erkmen, “Yapay Zekâ ve Transhümanizm Çağında İnsan ve Din”, 34-37.

varlık olarak kabul edilirken, bu yaklaşım Tanrıyı daha çok evrenin başlangıcında yer alan ilk neden olarak konumlandırır.¹⁸² Bu durum ise Tanrı ile insan ilişkisini ontolojik bir bağ olmaktan çıkararak tarihsel bir açıklama modeline indirgemektedir.

Sonuç olarak posthümanist ideolojiye destek veren bu tür teknolojik gelişmeler ve projeler her ne kadar ölüm sorununa çözüm üretme iddiası taşısa da gerçekte insanın varlık yapısını parçalayarak yeni problemlerin oluşmasına sebep olmaktadır. Kelâm perspektifinden bu tür gelişmeler kudret, irade ve yaratma kavramlarının tekrardan ele alınmasını zorunlu kılmakta insanın sınırlarını, sorumluluklarını ve Tanrı'yla olan ontolojik bağı yeniden değerlendirmeye çağırmaktadır. Yapay zekâ, genetik müdahaleler ve dijital bilinç projeleri sayesinde insanın hakimiyet alanının genişlemesi, onu ontolojik anlamda yaratıcı bir özne haline getirmez. Bilakis insanın fiil alanının genişlemesi, onun sorumluluğu ve sınırlılığını daha çok görünür hale getirir. Yani bu tür projeler aslında insanın mutlak kudret sahibi olmadığını, aksine belirli sebepler ve imkanlar dahilinde hareket eden sınırlı bir fail olduğunu göstermektedir. Neticede posthuman çağ aslında insanı Tanrı'dan bağımsızlaştıran bir süreç değil, Tanrı tasavvurunun, insan fiillerinin ve yaratma anlayışının tekrardan düşünülmesi gereken teolojik bir eşiktir.

3.6. Tekillik Sonrası Dünya: Din, İnsan ve Anlam Krizi

Özellikle Tekillik (singularity) kavramı, transhümanist düşünürler tarafından insanın biyolojik ve zihinsel sınırlarının aşıldığı ve posthuman bir varlık formuna evrileceği bir gelecek öngörüsünün merkezine yerleştirilmiştir. Yapay zekânın insan zekâsını katlayarak kendi kendini geliştirebileceği bu süreç sadece teknolojik bir dönüşüm olarak algılanmamalı, aynı zamanda insanın ontolojik statüsünün, epistemolojik sınırlarının ve varoluşsal anlam arayışının da yeniden şekillendiği bir eşik olarak değerlendirilmelidir.¹⁸³ Tekillik sonrası dünyada yaşayan insan, klasik anlamda “organik” bir varlık olmaktan çıkarak yapay zekâ ve NBIC teknolojilerindeki gelişmeler neticesinde

¹⁸² Kurzweil, *The Singularity Is Near*, 35-45.

¹⁸³ Kurzweil, *The Singularity Is Near*, 22-30.

biyolojik sınırlarını aşmış; bilinci, bedeni ve kimliği farklı mecralarda varlığını sürdürebilen, teknolojiyle iç içe geçmiş hibrid bir varlık haline dönüşmüştür.

Tekillik sonrasında dinin konumunda yaşanan dönüşümü basit bir sekülerleşme süreciyle açıklamak pek de doğru bir yaklaşım olmamaktadır. Bazı görüşlere göre teknolojik gelişmeler, insanın tarih boyunca Tanrı'ya mahsus kabul ettiği birçok işlevi üstlenmekte ve nihayetinde bu durum dinin toplumsal ve bireysel hayattaki rolünü zayıflatmaktadır. Özellikle yapay zekâ sistemleri ve algoritmik uygulamaların bilgiyi üretme, problemler karşısında çözüm önerileri sunma ve öngöründe bulunma zekâ kapasitesini, Tanrı'nın "her şeyi bilmesi" sıfatına benzer işlevler sergileyebilmekte ve Tanrı'ya atfedilen sıfatların seküler bir karşılığını üretmektedir.¹⁸⁴ Yapay zekâ çağı veya transhümanizm çağ dediğimiz dönemde teknolojideki gelişmelerin hız kazanması ile dini düşünce açısından ortaya çıkan en önemli dönüşümlerden biri, aşkın olan Tanrı'nın varlığına ilişkin tartışmaların mahiyetini değiştirmesidir. Klasik felsefe ve kelâm ilminde temel problem "Tanrı var mı, yok mu?" şeklindeki ontolojik soru etrafında şekillenmişken tekillik sonrası perspektifte bu sorunun yerini "Tanrı insan için neden önemlidir?" biçimindeki daha işlevsel ve anlam merkezli bir sorgulama almış, böylece mesele Tanrı'nın insan hayatındaki anlamı ve işlevi problemine evrilmiştir. Başka bir deyişle yukarıda daha ayrıntılı biçimde izah edildiği üzere, transhümanizm insan için teizm ve deizmden ziyade apateizmi daha görünür hâle getirmektedir.

Modern insan artık Tanrı'yı açıkça inkâr etmek yerine, onu hayatının merkezinden çıkararak ikincil bir unsur haline getirmiştir. Teoride Tanrı'nın var olabileceğini fakat pratikte, hayatta belirleyici rolü olmadığı için önemsizleştirilerek arka plana iter.¹⁸⁵ Nihayetinde modern insan, Tanrı'yı reddetmeden ama ona ihtiyaç da duymadan veya hiçbir şekilde ilişkiye girmeden yaşamayı daha makul görmekte ve Tanrı fikri insanın zihninde anlamsızlaşmaktadır. Böylece transhümanist dünyada artık teizm ya da

¹⁸⁴ Yuval Noah Harari, *Homo Deus*, 75-80.

¹⁸⁵ Taylor, *A Secular Age*, 539-543.

deizmden ziyade, apateizm düşüncesi giderek yaygınlaşmaktadır.¹⁸⁶ Bu durumda mesele artık Tanrı'nın inkârı değil, Tanrı'nın anlam kurucu rolünün zayıflamasıdır. Bu yüzden artık kelâmın görevi sadece Tanrı'nın var olduğunu ispat etmek değil, Tanrı'nın insan hayatındaki anlamı, önemi ve insanın varoluşu için neden vazgeçilmez olduğunu ortaya koymak ve anlamın sadece aşkın bir referansla temellendirilebileceğini göstermektir.¹⁸⁷ İslâmî düşünceye göre insan, belirli bir amaç doğrultusunda yaratılmıştır (51:56) ve bu amaç ilâhî iradeyle temellendirilmiştir. Bu nedenle *anlam* (mana ve maneviyat), insanın kendi başına ürettiği bir olgu değil, aşkın ve içkin bir kaynağa dayanan bir gerçekliktir. Oysa tekillik sonrası dünyada *anlam* kavramı, çoğunlukla bireyin tercihlerine ve teknolojik imkânlarla indirgenerek göreceli ve kırılgan bir hâle gelmektedir.

Modern ve özellikle tekillik sonrası dünyada anlam krizi çıkmasının temel nedenlerinden biri olan “aşkınlığın kaybı” meselesinde insan, anlamı “arayan” olmaktan ziyade anlamı “anlamsızlaştıran” olarak konumlandırılır. Dini düşüncede anlam, insanın dışında ve üstünde olan aşkın bir kaynağa (Tanrı, vahiy, ilahi hakikat) dayandırılırken; bu yeni dünya tasavvurunda anlam insanın kendi evrimini yönettiği ve kendi varlık koşullarını belirlediği süreçlerin bir ürünü haline gelmiştir. Fakat burada asıl önemli olan husus, aşkın referansın ortadan kalkması durumunda anlamın sabit ve nesnel bir temeli olmayan bir hâle gelmesi ve nihayetinde kişiden kişiye değişen, geçici ve hatta teleolojik olmayan (yani anlamın artık anlam içermemesi) bir yapıya dönüşmesidir. Bu durumda insan, varoluşsal konumunu değiştirecek ve artık kendisine bahşedilen anlamı keşfetmek yerine ona sürekli olarak verilen ve aşkın olmayan anlamlara maruz kalan nesneye dönüşecektir. Böylece özgürlüğünden ve dolayısıyla “Mutlak İyi'nin peşinden giden ahlâkî bir özne” olma vasfından vazgeçerek nesne konumuna indirgenen insan,¹⁸⁸ ilk bakışta özgür olduğunu hissetse de uzun vadede anlam belirsizliği ve varoluşsal yük ile karşı karşıya kalacaktır. Sonuçta bu süreç insanın nihai amacı ile ilgili soruları hep ertelemesine yol açıp anlamı, derin ve metafizik bir arayış olmaktan çıkararak hayatını

¹⁸⁶ Hedberg, “The Definition of Apatheism,” 279–281.

¹⁸⁷ Erkmen, “Yapay Zekâ ve Transhümanizm Çağında İnsan ve Din”, 50-55.

¹⁸⁸ Erkmen, “Yapay Zekâ ve Transhümanizm Çağında İnsan ve Din”, 25.

daha çok günlük tatminler, kısa vadeli hedefler ve işe yararlılık üzerine kurulu bir yapıya indirgeyecektir. Kısacası tekillik sonrası dünya tasavvurunda, klasik varoluşsal ve aşkın olan anlam, yerini pratik ve geçici nitelik taşıyan, transhümanistler tarafından sürekli üretilen ve nesne konumuna indirgenen bireyler tarafından tüketilen *anlamsız anlamlara* bırakacaktır.

Sonuç olarak tekillik sonrası yeni dünya tasavvuru, biyolojik insanı merkezden çıkaran ve onu sürekli değiştirebilen, yükseltilebilen ve yeniden tasarlanabilen bir projeye dönüştüren ontoloji sunar. NBIC teknolojileri ve yapay zekâ sistemleri sayesinde sibernetik bedenler ve dijital bilinç gelişmeleri, insanın özne, kimlik ve özgürlük anlayışını belirsizleştirir. Modern çağ insanın ontolojik yapısını, bilgiyle olan ilişkisini ve anlam arayışını köklü bir biçimde dönüştürmektedir. Bu dönüşüm dinin doğrudan inkâr edilmesinden ziyade, gereksizleştirilmesine yol açmakta ve apateist eğilimlerin yaygınlaşmasına ve güçlenmesine neden olmaktadır. Anlam sadece bilişsel ve teknik gelişimle değil amaç, değer ve aşkınlıkla ilişki içinde ortaya çıkar. Bu bağlamda tekillik sonrası dünya, insanın aşkın bir kaynağa ihtiyaç duymadığı bir evre değil; anlamı yeniden temellendirme zorunluluğuyla karşı karşıya kaldığı bir dönem olarak yorumlanmalıdır. Posthuman çağda insan sınırlarını aşsa bile anlam arayan bir varlık olmaya devam edecektir.

İnsan, teknolojik gelişmeler aracılığıyla fiil alanını genişleterek fiziksel ve bilişsel sınırlarını ne ölçüde aşar ve ilerleme kaydederse kaydetsin mutlak kudret ve mutlak bilgiye sahip bir varlık olamaz. Teknolojinin sunduğu imkânlar insanın kapasitesini artırsa ve hatta “felsefenin aşılmaz sorularına dahi cevaplar bulabileceği öngörülse”¹⁸⁹ bile varoluşun amacı, değerlerin kaynağı ve nihai gaye gibi temel sorular hiçbir zaman ortadan kalkmayacaktır. Bu nedenle tekillik, insanı Tanrı’dan bağımsızlaştıran bir kopuş değil; din, insan ve anlam ilişkisini yeniden düşünmeye sevk eden yeni bir teolojik ve ontolojik eşiği ifade etmektedir. Bu bağlamda tekillik sonrasında din tamamen ortadan kalkmamakta, aksine anlam ve işlev bakımından bir dönüşüme tabi olmaktadır.¹⁹⁰

¹⁸⁹ Erkmen, “Yapay Zekâ ve Transhümanizm Çağında İnsan ve Din”, 21-22.

¹⁹⁰ Erkmen, insanın evrilmesiyle birlikte dinin de evrildiğini, özellikle Hristiyanlık üzerinden vurgulamaktadır. Erkmen, “Yapay Zekâ ve Transhümanizm Çağında İnsan ve Din”, 56.

Dolayısıyla kelâm ilmine düşen görev, Tanrı'nın varlığını savunmanın ötesine geçerek, Tanrı'nın insan varoluşu ve anlam krizi için neden vazgeçilmez olduğunu ortaya koymaktır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TELEOLOJİK İNSANDAN TEKNOLOJİK VARLIĞA

4.1. Yapay Zekâ, Dijital Ölümsüzlük ve 2045 Projeleri

Teleolojik varlık anlayışı insanı belirli bir amaç, anlam ve nihai yönelim doğrultusunda bir ontolojik bütünlük içinde ele alır. Bu anlayışta insan, sadece biyolojik bir varlık değil; aynı zamanda belirli bir amaç güden, anlam arayan ve varoluşunu aşkın bir kaynağa temellendiren bir özne olarak değerlendirilir. Klasik, teolojik ve felsefi perspektifte insanın değeri; sınırlı oluşu, ölümlülüğü, akıl ve irade sahibi bir varlık olarak ele alınmış ve bu özellikleri ile ontolojik bir değer kazanmıştır. Özellikle dini düşüncede insan yaratılış amacı doğrultusunda ve nihai olarak aşkın bir referansa yönelen bir özne olarak konumlandırılmıştır. (51:56) Fakat Modern çağda bilimsel ve teknolojik gelişmelerin her geçen gün daha fazla hız kazanması ile insanın bu teleolojik tasavvurunu yeniden sorgulamaya açmıştır. Özellikle yapay zekâ, nöroteknoloji, biyoteknoloji ve dijitalleşme alanında yaşanan gelişmeler, insanın fiziksel ve bilişsel açıdan sınırlarının aşılabileceği ve hatta tasarlanıp dönüştürülebileceği yönündeki iddiaları güçlendirmiştir. Bu ekseninde ortaya çıkan transhümanist yaklaşımlar, insanı tamamlanmış bir varlık olarak değil; kusurlu, eksik, sürekli olarak geliştirilebilir ve dönüştürebilir bir proje olarak ele almış¹⁹¹ ve insanın teleolojik durumunu tartışır hale getirmiştir.

Transhümanist ideolojinin temel hedeflerinden biri olan insanın bilincini ve kişiliğini biyolojik sınırların ötesine taşıma fikri, bilinci ve kişiliği teknolojik ortamlarda sürdürülebilir hale getirme iddiası taşımaktadır. Bu bağlamda transhümanist söylemde “*insan kişiliğini biyolojik olmayan taşıyıcılara aktarmak, ömrü uzatmak ve ölümsüzlüğü*

¹⁹¹ Bostrom, “A History of Transhumanist Thought”, 1-25.

bulmak”¹⁹² şeklinde özetlenebilecek bir gelecek tasavvurunun öne çıktığı görülmektedir.¹⁹³ Bu vizyonda insan “verili” bir doğaya sahip olmaktan çıkıp, “tasarlanabilir” bir varlığa dönüşmektedir. Bu durum ise insanın ontolojik konumunu değiştirmekte, teknolojik müdahaleler neticesinde yeniden inşa edilebilen ve değiştirilebilen bir yapı olarak görülmesine neden olmaktadır.¹⁹⁴ Bu dönüşümün en somut ve dikkat çekici örneklerinden biri olan dijital ölümsüzlük fikrini, kurumsal ve teknolojik bir vizyon haline getirmeyi amaçlayan Avatar projesi (2045 Initiative) girişimidir. Bu proje, insan bilincinin biyolojik bedenden bağımsız olarak sürdürebileceği varsayımına dayanmakta; robotik bedenler, beyin-bilgisayar arayüzleri ve yapay zekâ destekli uygulamalar aracılığı ile zihnin farklı ortamlara aktarabileceğini ileri sürmektedir.¹⁹⁵ Bu çerçeveden bakıldığında insan sabit ve tamamlanmış bir varlık olmaktan ziyade, sürekli olarak geliştirebilen bir ontolojik projeye indirgenmiştir. Fakat bu dönüşüm sadece insanın fiziksel ve bilişsel sınırlarının aşılması meselesi değil; aynı zamanda bireyin kimlik, benlik, süreklilik ve varoluşsal anlam gibi temel ontolojik soruların yeniden düşünmesini zorunlu kılmaktadır.¹⁹⁶

Teleolojik varlık anlayışında insan, belirli bir amaç doğrultusunda yaratılan bir varlık olarak kavranırken transhümanist yaklaşımda kendi kendini tasarlayan bir varlık haline dönüşmekte; bu durum ise haliyle insanın “yaratılmışlık” konumundan uzaklaşarak teolojik açıdan önemli sorunlar ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla insanın teleolojik varlık tasavvurundan teknolojik varlık anlayışına geçiş süreci sadece biyolojik sınırları aşma meselesi olarak algılanmamalı, söz konusu durum aynı zamanda insanın teolojik ve ontolojik konumunun da tekrardan tanımlanması süreci olduğu unutulmamalıdır. Yapay zekâ, dijital ölümsüzlük ve transhümanist projeler insanı anlam

¹⁹² Çadır, *Transhümanizm Ölüm ve Ölümsüzlük*, 93.

¹⁹³ Tekillik ile alakalı 2045 hedefleri için şöyle bir iddia yer almaktadır: “2045’ten önce, işlevsellik bakımından mevcut bedeni aşacak, biçimsel mükemmelliğe ulaşacak ve insan bedeninden daha az çekici olmayacak bir yapay bedenin yaratılacağına inanıyoruz. Biyolojik bedenin kaynakları tükendiğinde, insanlar yaşamlarını uzatma ve yeni bir bedende kişisel gelişim imkânları konusunda bağımsız kararlar verebilecektir.” 2045 Initiative, “International Manifesto of the ‘2045’ Strategic Social Initiative”, erişim 15 Şubat 2026, <http://2045.com/manifest/>

¹⁹⁴ Fukuyama, *Our Posthuman Future*, 101-120.

¹⁹⁵ Dmitry Itskov, “Avatar 2045 Initiative,” Avatar 2045, 2013, erişim tarihi: 14 Nisan 2026, <https://2045.com>

¹⁹⁶ Parfit, *Reasons and Persons*, 199–210.

arayışı ve kimliği açısından sorunlu bir hale dönüştürürken, bu dönüşüm disiplinler arası bir yaklaşımla ele alınmalı ve özellikle de teolojik perspektif göz ardı edilmemelidir. Dolayısıyla bu bölümde, teleolojik varlık tasavvurundan teknolojik varlık fikrine doğru yaşanan dönüşüm; yapay zekâ, dijital ölümsüzlük ve transhümanist söylemler çerçevesinde ele alınacak, söz konusu dönüşümün teolojik kesiştiği noktalar ve üretebileceği sorunlar mevcut literatür içerisinde tespit edilmeye çalışılacaktır.

4.2. Yapay Zekâ ve İnsan Etkileşimi: İnsanın Mahiyeti Sorunu

Dijital ölümsüzlük, insanın bilinç, hafıza ve kişilik özelliklerinin biyolojik ölüm sonrasında kopyalanarak dijital bir ortamda varlığını sürdürmesi düşüncesini ifade eder. Bu düşünce insanın varoluşundan bu yana ölüm karşısındaki tarihsel direncinin teknolojik bir uzantısıdır. Antik çağlardan itibaren dini sistemler, ruhun ölümsüzlüğünü metafizik düzlemde konumlandırırken, modern çağın transhümanist hareketi bu ölümsüzlüğü, biyoteknoloji ve yapay zekâ aracılığıyla maddi düzlemde konumlandırmayı hedeflemektedir. Yapay zekâ, nörobilim, bilişsel bilimler ve etik alanlarını kapsayan bu kavram, transhümanist hareketin temel iddialarından biri olan insanın kendini aşma düşüncesiyle doğrudan bağdaşmaktadır. Ray Kurzweil, dijital ölümsüzlüğün gelecekte insan bilincinin yapay zekâ sistemleriyle bütünleşmesi sayesinde mümkün olacağını ileri sürmüştür.

Antik Yunan’da Platon’un “Ruh göçü” anlayışı, ruhun bedenden bağımsız olarak varlığını sürdürebileceği fikrine dayanırken modern çağdaki bu metafizik düşünce teknoloji aracılığıyla yeniden sorgulanıp yorumlanmıştır. 1950’lerde Alan Turing’in (1912-1954) bilinçli makinalar üzerine yaptığı çalışmalar, bir bakıma dijital ölümsüzlük fikrinin teorik temellerini atmıştır. 1980’lerde Marvin Minsky ise zihni bir “bilgi işleme sistemi” olarak tanımlayarak, bilincin dijital ortama aktarılabilceğini savunmuştur.¹⁹⁷ 21. Yüzyıla gelindiğinde ise “Zihin yükleme” (*mind uploading*) teknolojileri, insan zihninin dijital olarak kopyalanabileceği iddiasını gündeme getirmiştir. Dijital ölümsüzlük çalışmaları, “Avatar Projesi” olarak ifade edilen “2045 Initiative” çalışmaları olarak bilinmektedir. Bu çalışmanın amacı bir taraftan “*Gelişmiş beyinler ve yapay*

¹⁹⁷ Marvin Minsky, *The Society of Mind* (New York: Simon & Schuster, 1986). 1-20.

vücutlar” üretmeyi hedeflerken, bu projenin ileri aşamadaki hedefi ise insanın bilincinin, karakterinin aktararak yapay bir beyin üretme amacı taşımaktadır.

2045 Initiative çalışmalarında A, B, C ve D olmak üzere dört avatar sunulmaktadır. Yusuf Çadır’ın Transhümanizm Ölüm ve Ölümsüzlük adlı kitabında şu şekilde anlatılmaktadır:

A avatarında, İnsan aklından geçen bilgilerin uzaktan gönderilip tekrar beyne geri dönüş yapmasına olanak sağlayacak uzaktan kontrollü yapay vücut teknolojisi geliştirilmesi hedeflenmektedir. Avatar B’de, ölen bir insan beyninin organ nakline benzer bir şekilde nakledilmesi hedeflenmektedir. Organizasyona göre, Avatar B, nakledilen beyne konaklık yapacak, beyni canlı tutacak ve çevre ile etkileşim içerisinde olacaktır. Avatar C’de, ölen bir insan beyninin, kişiliğinin, zihninin ve bilincinin aktarıldığı yapay vücudun geliştirilmesi amaçlanmaktadır. Avatar D ise, 2045 Initiative’in son amacıdır. Hologram olarak tasarlanan bu formda yapay vücudun hastalığa yakalanma riski de olmayacaktır. (s.93-94)

Dijital ölümsüzlük fikrini gerçekleştirmeye yönelik başlıca teknolojik alanlar arasında “zihin yükleme” (*mind loading*), “beyin haritalama” (*Connecthome mapping*), “dijital avatarlar” ve “yapay bilinç geliştirme” çabaları bulunmaktadır.¹⁹⁸ Zihin yükleme, insan beynindeki sinaptik bağlantıların ve nöronal etkinliklerin tamamının yüksek çözünürlükte haritalanarak dijital bir platforma aktarılma sürecidir. Bu yöntem, bilincin fiziksel bir altyapıya aktarılmasından ziyade bilgi işleme biçimine dayanır. Bu alandaki öncü projeler arasında İsviçre’deki “Blue Brain Project” (*EPFL*), Avrupa Birliği destekli “Human Brain Project” ve Elon Musk tarafından yürütülen “Neuralink” projeleri öne çıkmaktadır. Söz konusu çalışmalar, sinirsel devrelerin yapay modellerinin oluşturulmasıyla bilincin sirkülasyonuna olanak tanımayı hedeflemektedir.¹⁹⁹

¹⁹⁸ Kurzweil, *The Singularity Is Near*, 198–210; Bostrom, *Superintelligence*, 35-42.

¹⁹⁹ Henry Markram, “The Blue Brain Project,” *Nature Reviews Neuroscience* 7/2 (2006): 153–160; European Commission, “Human Brain Project,” erişim 5 Nisan 2026, <https://www.humanbrainproject.eu>; Neuralink, “An Integrated Brain-Machine Interface Platform,” *Journal of Medical Internet Research* 21/10 (2019): e16194.

İnsan zihninin sanal bir kopyasının oluşturulmasının ön koşulu, öncelikle “Connectome” adı verilen beynin tüm bağlantı haritasının çıkarılarak her bir nöronun ve sinapsın konumu belirlenerek başlanır. Human Connectome Project yöntemi ile insan beyninin üç boyutlu bir dijital modeli oluşturulur. Günümüz teknolojik şartlarında biyolojik bilincin, dijital ortama aktarımı şimdilik mümkün olmasa da kişilik simülasyonları yöntemleriyle “yarı ölümsüzlük” biçimleri geliştirilmektedir. Bu tür teknolojiler yardımıyla bireyin yazışmaları, ses kayıtları, görüntü ve sosyal medya etkileşimlerinden elde edilen “dijital ayak izi” (*digital footprint*) verilerini yapay zekâ modellerine yükleyerek kişilik benzeri dijital avatar üretir. Dijital ölümsüzlüğe yönelik deneysel çalışmalardan “Eternime Projesi”, kullanıcıların yaşam öykülerini, mesajlarını ve görüntülerini yapay zekâ destekli bir “dijital benlik arşivi” ne dönüştürmektedir. HereAfter AI ve Project December gibi projeler ise, ölen bireylerin ses kayıtları ve mesajlarından dijital avatarlar oluşturarak bireylerin yakınlarıyla etkileşime girmelerini sağlamaktadır.²⁰⁰ Dijital ölümsüzlük projelerinden bir diğeri de zihni yükleme yerine sıfırdan bilinçli bir yapay zihin oluşturma girişimidir. Dijital ölümsüzlüğün uzantısı diyebileceğimiz bu çalışmalar, “OpenCog”, “DeepMind”, “Anthropic” ve “IBM Watson” gibi projelerle insan benzeri bilişsel işlevleri yeniden inşa ederek dijital bilinç modelleri geliştirmeyi amaçlamaktadır. Dolayısıyla bu tür projeler dijital ölümsüzlüğün sadece insan zihninin kopyalanması ile değil, aynı zamanda yapay zekâ ile bütünleşen hibrid bir varoluş biçimini de öngörmektedir.

Dijital ölümsüzlük ve zihnin yapay ortamlara aktarılması meselesi klasik kelâm ilminde ruh-beden ilişkisi, kimliğin sürekliliği, insanın mahiyeti ve ahiret tasavvuru gibi temel metafizik meseleleri problemlili hale getirip yeniden tartışmaya açmaktadır. Kelâm ilmine göre insan, sadece maddi ve bilişsel süreçlerle sınırlandırılmış bir varlık değil; ruh-beden bütünlüğü ve ilahi hitaba karşı sorumluluğuyla anlam kazanan bütüncül bir ontolojik yapı olarak değerlendirilmiştir.²⁰¹ Bu minvalde insanın hakikati yalnızca zihinsel verilerin toplamına indirgenmemeli, bilakis insanın varlığı ilahi yaratma fiiline

²⁰⁰ Martine Rothblatt, *Virtually Human*, 145-150.

²⁰¹ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 155-160.

dayanan ve aşkın bir boyut içeren gerçekliğiyle değerlendirilmelidir.²⁰² Dolayısıyla insanın bilinç, hafıza ve kişilik özelliklerinin dijital ortama aktarılması iddiası, İslami düşünce geleneğinde insanı sadece bilgi işleyen bir yapı olarak değil; ruh ve irade sahibi, sorumluluk taşıyan ontolojik bir varlık olarak tanımlayan bir anlayışla doğrudan gerilim içerisindedir. Zira transhümanizm ideolojisinin bu yaklaşımı, esas itibarıyla insanı bilgi işleyen bir sistem olarak görmekte ve sahip olduğu ontolojik değeri de veri temelli bir yapıya indirgeme eğilimi taşımaktadır. Oysa kelâmî çerçevede insanın kimliği sadece zihinsel sürekliliği ile değil, aynı zamanda ruhun varlığı, bedenle olan ilişkisi ve ilahi hitaba karşı olan sorumluluk bilinciyle anlam kazanmaktadır.²⁰³

Bu bağlamda bilincin kopyalanması veya farklı ortamlara aktarılması meselesi, bireyin kimliğinin sürekliliği problemini de gündeme getirmektedir. Çünkü aktarılan bilinç gerçekten aynı öznenin devamı niteliğinde midir? yoksa sadece onun bir temsili veya simülasyonu mudur? ayrıca aktarılan bilincin birkaç kopyasının oluşturulması durumunda öznenin durumu nasıl olur? gibi sorular kelâm ilmi açısından sadece felsefi bir kimlik problemi olmamakta; beraberinde sorumluluk, mükellefiyet, hesap gibi temel dini meselelerle de doğrudan ilişkilidir. Oysa İslami düşünceye göre insan, yapıp ettiklerinden sorumlu, irade sahibi bir varlık olarak tanımlanmakta; bu sorumluluk ise kesinlikle onun tekil ve bölünemez bir özne oluşuna dayanmaktadır.²⁰⁴

Transhümanist vizyonun teknolojik imkanlar aracılığıyla ölümsüzlüğe ulaşmayı hedeflemesi çoğunlukla *Tanrıyı taklit etme* veya *Tanrı gibi davranma* eleştirilerine maruz kalmaktadır. İnsanın İbrahimî gelenekte *Tanrı suretinde yaratılması* ve *yeryüzünde Tanrı'nın halifesi* olduğu düşüncesi, kendi sınırlarını aşma arzusu ve yetkin bir varlık haline gelme isteğini besleyen bir zemin sunmaktadır. Bu potansiyel, insanın kendinde dönüştürücü ve yaratıcı bir yönünün olduğuna ikna etmiş; ölümsüzlük arayışını ise insanın aşkına olan yönelimini yansıtan bir varoluşsal eğilim olarak ortaya koymuştur.²⁰⁵

²⁰² Sa'deddîn et-Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, (İstanbul: Dârü't-Tibâa, ts.), 85–90.

²⁰³ Fahreddîn er-Râzî, *el-Metâlibü'l-Âliye*, (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999), 7/120–125.

²⁰⁴ Ebü'l-Hasen el-Eş'arî, *el-Lüma' fi'r-red 'alâ ehli'z-zeyğ ve'l-bida'* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000), 72–75.

²⁰⁵ Cennet Ceren Öztürk, “Nasıl Ölümsüz Olabiliriz?”, ed. Recep Erkmen, *Din, Bilim ve Felsefe Arasında Yapay Zekâ, Transhümanizm ve Dijitalleşme* (İstanbul: Ravza Yayınları, 2024), 73.

Ayrıca ölümün teknolojik imkanlarla aşılabileceği iddiası, klasik kelâmın merkezinde yer alan ilahi takdir, (ecel) yaratılmışlık, fanilik ve ahiret inancı gibi temel metafizik kavramlarla doğrudan ilişkili olmakla beraber, bu kavramlarla belirli ölçülerde çatışma potansiyeli taşımaktadır. Kelâmî geleneğe göre ecel kavramı, insanın yaşam süresinin ilahi irade tarafından belirlenmiş olan temel bir ilkedir. (3:145) İnsanın, *yaratılmış* olduğu fikri, onun ontolojik olarak bağımlı ve sınırlı bir varlık olduğu²⁰⁶ anlamını taşıırken; faniliği ise insanın geçici olması, onun varoluşsal konumunun temel belirleyicilerinden biridir.²⁰⁷ İslami düşüncede ahiret inancı, ilahi adalet ve hesap çerçevesi içinde anlamlandıran temel bir inançtır. (96/6-8)

Bu nedenle dijital ölümsüzlük iddiaları sadece teknolojik bir gelişme değil; insanın ontolojik konumu, kulluk bilinci ve nihai amacı üzerine köklü teolojik tartışmaları tetikleyen yeni bir paradigma olarak değerlendirilmelidir. Bu paradigma klasik kelâmî çerçeveye göre insanın “yaratılmış”, “sorumlu” ve “sınırlı” bir varlık olarak yeniden ontolojik bir tartışma alanı yaratırken; özellikle ilahi kudret, insani irade ve varoluşsal anlam arasındaki ilişkinin yeniden ele alınmasını zorunlu kılmaktadır.

4.3. Dijital Ölümsüzlük: İnsanın Hüviyeti Sorunu

Dijital ölümsüzlük vaatleri için yürütülen bu projeler ve gelişmeler, ölümsüzlüğün aslında biyolojik değil, bilişsel bir süreklilik biçiminde yeniden tanımlanacağını göstermektedir. Bu tür girişim ve uygulamalar, insanın varoluşunu teknolojinin aracılığıyla sürdürme arzusunun somutlaşmış halidir. Bu alanda yapılan bütün bilimsel ilerlemeler, bir yandan insan bilincinin doğasını anlamaya katkı sağlarken, diğer taraftan ontolojik, etik ve teolojik açıdan yeni soru ve sorunları da beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla henüz bilincin dijital bir ortama aktarılmasına dair kesin kanıtlar bulunmamasına rağmen insanoğlunun dijital ölümsüzlük adına yapmış olduğu bu tür girişimler, insanlığın yaşam ve ölüm kavrayışını köklü biçimde dönüştürme potansiyeline sahiptir. Dijital ölümsüzlük tartışmaları sadece teknolojik bir yenilik olmakla kalmayıp, insanın varoluşuna ilişkin en köklü metafizik kabullerin yeniden sorgulanmasını

²⁰⁶ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 155–160.

²⁰⁷ Râzî, *el-Metâlibü'l-Âliye*, 7/120–125.

gerektilen bir kırılma noktası olma özelliğini taşımaktadır. Özellikle “Benlik” (*self*) ve “Kimlik” (*İdentity*) kavramlarının mahiyetine yönelik sorular bilincin dijital ortama aktarılması düşüncesiyle beraber radikal biçimde yeniden formüle edilmektedir. Thomas Metzinger, bilincin temel bir özne ya da “kendilik” tarafından taşınmadığını; aksine, sinirsel süreçlerin sürekli olarak ürettiği bir benlik modeli olduğunu savunmaktadır. Metzinger’e göre bilinç, biyolojik ve nörofizyolojik temellerinden tamamen bağımsız düşünülemez; dolayısıyla ona göre biyolojik bedenden koparılan bir bilinç, özsel anlamda artık “Ben” değildir.²⁰⁸ Bu görüş ontolojik realizmin bir tür biyolojik versiyonu olarak anlamlandırılabilir. Kısacası “Ben” dediğimiz şey organizmanın içsel bütünlüğüyle birlikte ortaya çıkmakta, bütünlük kaybolduğunda ise varlığı da ortadan kalkan bir olgudur. Buna karşılık Nick Bostrom ise zihni, bilgiye indirgenebilen bir sistem olarak görmekte; ona göre bilinç, yeterli bilişsel yapıya ve işlevsel eşdeğerliliğe sahip herhangi bir ortamda yeniden üretilebileceğini ve dolayısıyla bilincin dijital bir ortama aktarılabilirliğini savunmaktadır. Bostrom’a göre, dijital ortama aktarılan bilincin kopyası işlevsel olarak orijinal bilincin devamı olarak sayılabilir.²⁰⁹ Bostrom’un bu bakış açısı, zihin-beden düalizminin modern bir varyasyonu olup, öznenin ontolojik statüsünün fiziksel temelden bilişsel bir yapıya kaydırılmasını ifade etmektedir. Ancak dijital ölümsüzlük bağlamında “Özdeşlik” sorunu bilincin bir kopyasının orijinal özneyle aynı kişi sayılıp sayılamayacağı tartışmasında merkezi bir konuma sahiptir. Burada karşımıza çıkan temel felsefi sorun, “benliği” sürdüren unsurun “bilgi dizilerinin sürekliliği mi?” veya “deneyimleyen öznenin sürekliliği mi?” olduğuna dairdir. Eğer benlik, sadece bilişsel verilerden, anılardan ve davranış örtülerinden ibaret bir “bilgi yapısı” olarak ele alınırsa bu yapının dijital bir ortama aktarılmasıyla “özdeşliğin korunulabilirliği” düşünülebilir. Nick Bostrom ve Hans Moravec gibi transhümanist düşünürler, bilincin yapısal bütünlüğünün bilişimsel olarak yeniden üretilmesi halinde öznenin sürekliliğinin sağlanabileceğini savunurlar. Dolayısıyla böyle bir bakış açısında benlik, bir süreç olarak algılanmakta olup, bu süreç hangi taşıyıcıda (biyolojik veya dijital) devam ederse etsin kimlik de aynı kalır. Ancak bu yaklaşımın eleştirisini Thomas Metzinger bilincin yalnızca

²⁰⁸ Metzinger, *The Ego Tunnel: The Science of the Mind and the Myth of the Self*, 1-15.

²⁰⁹ Bostrom, *Superintelligence*, 35-42.

bilgi süreçleriyle açıklanamayacağını; çünkü bilincin özünde “Fenomenal yaşantı” denilen yani bir öznenin dünyayı “yaşamayı”, onun bilgi dizisinden fazladır, düşüncesinden yola çıkarak bilgiyi kopyalanabilir, fakat kişinin fenomenal yaşantısı yani “Ben olma deneyimi” kopyalanamaz görüşüne karar kılmıştır. Bu nedenle ona göre dijital ortama aktarılan bilinç, bilgi olarak aynı olsa bile ontolojik olarak farklı bir varlık kategorisinde yer alır. Burada asıl ortaya çıkan problem kopyalanmış bilincin kimliği etrafında yoğunlaşır. Eğer bir bilinç, yapay veya dijital bir ortamda oluşturulabiliyorsa, bu kopya orijinal benlikle özdeş sayılabilir mi? Kopya ile orijinal aynı bilişsel içeriğe sahip olsalar da fenomenolojik düzlemde farklı “Benlik merkezleri” olarak deneyim kazanırlar. Bu durumda iki ayrı öznenin varlığından söz etmek gerekir. Derek Parfit’in kişisel kimlik teorisi burada belirleyici rol oynar. Parfit’e göre kimlik, mutlak özdeşlik değil, psikolojik bir sürekliliktir. Dolayısıyla dijital bilinç kopyası orijinal ile özdeş değildir, ama onun devamı olarak düşünülebilir. Yani bir varlık geçmiş deneyimlerinin ve zihinsel durumlarının sürekliliğini koruduğu ölçüde “aynı kişi” olarak devam eder. Ancak Parfit, aynı zamanda kimliğin “kesin sınırları “olmadığını da belirterek, ontolojik açıdan bu durum kimliğin “tözel” değil ilişkisel bir varlık olduğunu ima eder, yani benlik sabit bir “öz” değil, dinamik bir ilişkisellik alanıdır.²¹⁰

Dijital kopyalama yöntemi bu ilişkisel yapının sadece bilişsel yönünü taşıyabilir. Fakat öznenin varoluşsal yönünü yani “Ben” boyutunu aktaramaz. Sonuç olarak dijital ölümsüzlük söylemi, yalnızca bilgi olarak görme eğilimindedir. Oysa ontolojik düzlemde özdeşlik yalnızca bilişsel içeriklerini değil, deneyimleyen öznenin de devamını getirir. Bu nedenle kopyalanan bilinçler teknik olarak aynı bilgiye sahip olsalar da varlık bakımından orijinal özneye birebir “özdeş” değil, benzer bir varlık kategorisine ait olurlar.

4.4. Dijital Varlık: Tanrı–İnsan İlişkisinin Teolojik Sınırları

Kelâm ilmi tarihsel olarak insanın varlığını, yaşamını ve ölüm ötesi kaderini “İlahi kudretin mutlak tasarrufu” altında açıklamayı hedeflemiştir.²¹¹ İnsanın var olması, yaşamayı ve öldükten sonra yeniden dirilmesi (*ba’s bâde’l- mevt*) Tanrı’nın “Kün fe

²¹⁰ Parfit, *Reasons and Persons*, 199–210.

²¹¹ Bkz. Râzî, *el-Metâlibü ’l- ‘âliye*, 1/45-47.

yekün” (ol der ve olur) buyruğuna dayandırılır. (36:82) Bu bağlamda kelâmın özünde insanın varlığını ilahi kudrete bağlı kılmak ve ölümün ötesini tanrısal irade bağlamında açıklamak vardır.²¹² Dijital ölümsüzlük ise, bu iradenin teknolojik yolla “ikame edilip edilmeyeceğini” tartışmaya aşmaktadır.²¹³ Bu bağlamda yapay zekâ ve biyoteknolojik ömür uzatma projeleri insanın kendi varoluşunu ilahi yaratma eyleminden bağımsız biçimde sürdürüp sürdüremeyeceğini gündeme getirir.²¹⁴ Bu durum yaratma “*Hâlk*” ve diriltme “*Ba’s*” fiillerinin mahiyetine ilişkin klasik kelâmî anlayışla köklü bir şekilde ontolojik gerilim doğurur. Kelâm alimleri için diriliş, Allah’ın kudret sıfatının bir tecellisidir.²¹⁵ Çünkü hiçbir yaratılmış varlık yoktan var etme “*İbdâ*” kudretine sahip değildir.²¹⁶ Oysa dijital ölümsüzlük paradigması, bilincin veriye indirgenip başka bir taşıyıcıya aktarılabilmesini savunarak, dirilişi “Teknolojik yeniden üretim” biçiminde yorumlar. Dolayısıyla bu bakış açısı kelâmın temel varsayımı olan “yaratıcı-yaratılmış ayrımı”nı bulanıklaştırmaktadır.²¹⁷ Bu açıdan bakıldığında dijital ölümsüzlük fikri insanın Tanrı’ya olan ontolojik bağımlılığını sorgulamaktadır. İslami düşünceye göre insan, fani bir varlık olarak Allah’ın iradesiyle yaşar ve yine O’nun iradesiyle ölür. (67:2) Teknolojik ölümsüzlük ise, bu süreci “insan merkezli bir sonsuzluk” fikrine dönüştürür. Dijital ölümsüzlük fikri sadece ontolojik değil, aynı zamanda epistemolojik açıdan da tartışmalara kapı aralamıştır. Çünkü kelâm, “*Gaybın Bilgisi*”nin sadece Allah’a ait olduğunu savunur.²¹⁸ Oysa dijital ölümsüzlük düşüncesi, ölüm sonrası bilincin sürdürebileceğini öne sürerek “*Gaybın alanını*” insanın bilgi ve teknoloji sahasına taşımaktadır.²¹⁹ Bu durum kelâmın bilgi teorisinde köklü bir kırılmaya yol açmakta; zira ölüm ötesi artık vahyin konusu olmaktan çıkıp, bilimsel mühendisliğin konusu haline gelmiştir.

²¹² el-Eş’arî, *el-İbâne*, 31.

²¹³ Bostrom, “Transhumanist Values”, *Journal of Philosophical Research* 30, 4–6.

²¹⁴ Kurzweil, *The Singularity is Near*, 325-330.

²¹⁵ Ebû’l-Me’âlî ‘Abdûlmelik b. ‘Abdillâh el-Cüveynî, *el-İrşâd ilâ Kavâ’idi’l-Edille fî Uşûli’l-İ’tikâd* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1950), 210.

²¹⁶ Ebû Hâmid el-Gazzâlî, *Tehâfütü’l-Felâsife* (Kahire: Dâru’l-Me’ârif, 1966), 75-76.

²¹⁷ Ian H. Grant, *Philosophies of Nature After Schelling* (London: Continuum, 2006), 119.

²¹⁸ Mâturîdî, *Kitâbü’t-Tevhîd*, 112.

²¹⁹ Anders Sandberg ve Nick Bostrom, “Whole Brain Emulation: A Roadmap,” Technical Report 2008-3 (Oxford: Future of Humanity Institute, Oxford University, 2008).

Dolayısıyla dijital ölümsüzlük düşüncesi kelâm açısından yalnızca felsefi bir problem değil iman esaslarının yeniden sorgulanmasını gerektiren bir teolojik meydan okumadır. Zihin transferi ve yapay bilinç gibi olgular kelâmın üç temel kavramı olan “Yaratma” (*Hâlk*), “Diriliş” (*Ba’s*) ve “İlahi kudret” anlayışlarını yeniden düşünmeye zorlamaktadır. Kelâm ilmi özü itibarıyla, yaratılan tüm varlıkların Allah’ın kudretine mutlak bağımlılığını esas alır. Eş’arî düşünceye göre yaratılmış olan hiçbir şey kendi varlığını sürdürmek kudretine sahip değildir ve varlığın devamı her an Allah’ın yaratma fiiline (*Tecdîdü’l- hâlk*) bağlıdır.²²⁰ Eş’arîlerin bu görüşüne karşılık dijital ölümsüzlük iddiası, insanın kendi varlığını “*Tanrısal müdahale olmaksızın sürdürme*” anlamına gelmektedir. Dolayısıyla kelâm ilmi açısından zihin transferi dediğimiz dijital ölümsüzlük, bir “Ontolojik bağımsızlık” iddiası taşımaktadır. Bu iddia “*Halikiyet*” sıfatına ortaklık anlamı taşıdığı için teolojik olarak sakıncalı bir durumdur. Mu‘tezile geleneği bu noktada daha rasyonel bir çizgiyi izlemiş olup, insan fiillerinde özgür iradeyi kabul eder; fakat yaratma fiilinin Allah'a ait olduğunu da ayrıca vurgular.²²¹ Bu nedenle insanın kendi bilincini “yeniden üretmesi”, kelâm alimlerinin görüşlerine göre “yaratma” değil, “taklit” olarak görülmüştür. Kelâmda ba’s kavramı, Allah’ın kudretiyle ölüleri yeniden diriltmesi anlamını taşımaktadır. Kur’an-ı Kerim’de Enbiya Suresi’nde “*O dehşet günü gökleri yazılı kâğıt tomarlarını dürer gibi düreriz. Yaratmaya başlamadan önceki hale döndürürüz. Sözümüz sözdür; biz bunu mutlaka yaparız.*” (21:104) Ayetiyle dirilişin ancak Allah’ın iradesiyle tanrısal bir fiil olduğu vurgulanmıştır. Dijital ölümsüzlük ise dirilişi “biyoteknolojik bir süreç” haline getirir. Bu durumda dirilişin faili artık Tanrı değil, insandır. Müteahhirun dönemi alimlerinden Gazzâlî’ye göre diriliş, sadece “bedenin yaratılması” olmayıp, aynı zamanda “ruhun bedene iadesi”dir.²²² Bu bağlamda zihin transferinde bedenin biyolojik veya dijital olması fark etmeksizin ilahi emir olmadan ruhun başka bir bedene bağlanması mümkün değildir. Fahreddîn Râzî’de *Mefâtihu’l- Gayb* adlı eserinde, ruhun yaratılışının ilahi emre bağlı olduğunu ve hiçbir

²²⁰ Eş’arî, *el-Lüma*, 72.

²²¹ Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğnî*, 5/214.

²²² Ebû Hâmid el-Gazzâlî, *İhyâ’u ‘Ulûmi’d-Dîn* (Beyrut: Dârü’l-Ma’rife, 1983), 4/502.

beşerî faaliyetin bunu taklit edemeyeceğini belirtmektedir.²²³ Dolayısıyla dijital diriliş “*Sûrî*” görünüşte bir diriliş olup, hakiki dirilişin yerini asla alamayacaktır.

Dijital bir süreklilik diye de adlandırdığımız zihnin kopyalanması ve transferi, iman esaslarından kader konusu ile de bağlantılıdır. Kelâm ilmine göre kader, Allah’ın ezeli olan ilmiyle her şeyi kuşatmasıdır. Nitekim Kur’an-ı Kerim’de “*De ki “Allah dilemedikçe ben kendime bile ne bir zarar ne de fayda vermeye muktedirim. Her ümmetin bir eceli vardır. Ecelleri geldiğinde ne bir an geri kalır ne de bir an ileri gidebilirler.”* (10:49) ayetiyle hayat ve ölümün Allah’ın ilahi takdirine bağlı olduğu açıkça belirtilmiştir. Transhümanist ideolojinin cüretkâr vaadi olan dijital ölümsüzlük fikri ise bu bağlamda insanın, kendi ecelini “teknolojik olarak erteleyebilmesi” veya “yok sayılabilmesi” bağlamında bir bakıma “ecel” kavramını askıya almaktadır. Bu durum ise insanın kendine “*ilahi kaderin sınırlarına müdahale etme*” yetkisini verme olarak da değerlendirilebilir. Ancak bazı mutezili alimlerden (özellikle Nazzâm) Tanrı’nın evreni “tabiat kanunlarıyla” yarattığını, insanın bu yasaları çözerek hayatı uzatabileceklerini kabul ederler.²²⁴ Bu fikri savunan alimlerin görüşlerine göre dijital ölümsüzlük bir bakıma “Sünnetullah”ın bir yansıması olarak Allah’ın koyduğu yasalara uygun bir gelişme olarak yorumlama kabul edilse bile asla unutulmaması gereken bir gerçek vardır ki, bu durumda bile insanın sürekliliği “biçimsel” olup bu tür bir süreklilik asla “ontolojik ölümsüzlük” değildir.

Transhümanizm ideolojisinin elini kuvvetlendiren en çok güvendiği teknolojik gelişmelerden biri olan zihnin kopyalanması ve transferi meselesi en çok yaratılış, diriliş ve ilahi kudret anlayışını yeniden düşünmeye zorlarken dolaylı yoldan da bu fikrin ahiret, cennet ve cehennem tasavvurlarının dönüşümü ve farklı yorumlanmasına zemin hazırlamıştır. Kelâmî eskatolojiye göre ölüm sonrası hayat, bir bakıma “*imtihan- karşılık*” dengesine dayanmaktadır. Dünya hayatı bir imtihan yeridir ahiret ise mükafat ve ceza yeridir. Transhümanizmin dijital ölümsüzlük projesi bu bağlamda İslam düşüncesinin sahip olduğu bu dengeyi bir alternatif sunarak bozmaktadır. Çünkü ölüm ortadan

²²³ Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu ’l-Ğayb* (Beyrut: Dârü’l-Fikr, 1981), 29/74.

²²⁴ Meliha Bilge, “Ebû İshak İbrâhim b. Seyyâr en-Nazzâm’ın Mûcize Anlayışı: Nazzâm’ın Tabiat Teorisi Çerçevesinde Bir İnceleme”, *Kader* 18/2 (Aralık 2020), 587-616.

kalktığında imtihanın sonu da ortadan kalkacaktır. Bu durumda cennet “ötede” beklenen bir mükafat olmaktan çıkarak, insanın kendi eliyle inşa edebileceği bir “dünyevi huzur sistemi” haline gelecektir. Bu görüş ise kelâmın “Gayba iman” ilkesine tamamen aykırı bir durum arz eder. Zira kelâmcılar gayba iman etmeksizin, dini mükafatın anlamını kaybedeceğini savunurlar.²²⁵ Ayrıca cehennem, klasik anlayışa göre varoluşsal bir cezadır. Dijital ölümsüzlükte “bilincin silinmesi” veya “yokluğa mahkûm edilme” en büyük ceza olarak görülür. Bu ise cehennemin metaforik bir yorumudur.²²⁶ Dolayısıyla bu tür bir yaklaşım ahireti; ahlaki bir “*sistem metaforu*” haline getirmekte olup, bu durumda kelâmın literal eskatolojisinden farklılık arz etmektedir. Dijital ölümsüzlük, kelâmi perspektif açısından bakıldığında; “hakiki diriliş” değil, simülasyon bir süreklilik olarak değerlendirilir. Bu bağlamda şu sonuçlara ulaşabiliriz:

- ✓ Zihin transferi ve kopyalanması ile ruhun nakli imkansızdır. Çünkü ruh ilahi emre bağlıdır.
- ✓ Dijital ölümsüzlük, insan fiili olarak ba’s sayılmaz. Çünkü diriliş, Tanrı’sal bir fiildir.
- ✓ Dijital süreklilik, ecelin askıya alınması yani kaderin iptali anlamına gelmektedir. Oysa ecel değiştirilemez.
- ✓ Ahiret değiştirilemez, çünkü mükafat ve ceza sistemleri insan eliyle ikame edilemez.
- ✓ Dijital bilinç bilginin kopyasıdır, ruhun özü değildir. Dolayısıyla ontolojik olan bu fark korunmalıdır.

²²⁵ Cüveynî, *el-İrşâd*, 341.

²²⁶ Mehmet Ödemiş, “Algoritmik Zihinler Sorunu, Zihin Transferinin Kelâmî Kritiği”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27/1 (2025), 216-231.

SONUÇ

Bu çalışma transhümanizm, yapay zekâ ve din arasındaki çok katmanlı olan ilişkiyi teolojik, ontolojik ve etik boyutlarıyla ele alarak insanın dönüşümü ve dinin geleceğine dair ortaya çıkan yeni paradigma değişimlerini analiz etmeyi amaçlamıştır. İnceleme boyunca elde edilen bulgular, modern teknolojik gelişmelerin sadece teknik ilerlemelerden ibaret olmadığını, aynı zamanda insanın kendisini ve Tanrı ile olan ilişkisini köklü biçimde dönüştürdüğünü göstermektedir. Birinci bölümde ortaya konulduğu üzere insanın sabit ve değişmeyen bir varlık olduğu anlayışı, artık yerini teknolojik gelişmeler yardımıyla geliştirilebilen, dönüştürülebilen, yeniden inşa edilebilen bir proje anlayışına bırakmıştır. Klasik anlayışta insan, belirli sınırları olan bir varlık olarak tasavvur edilirken, transhümanizm düşüncesinde insanın bu sınırları teknik bir hata ve aşılması gereken engeller olarak görülmektedir. Bilhassa biyoteknoloji ve yapay zekâ alanında yaşanan gelişmeler insanın kendi doğasına müdahale etme yetkisinin olabileceği fikrini güçlendirmiştir. Bu durum ise insanın ne olduğu ve gelecekte nasıl bir dönüşümle karşı karşıya geleceği sorusunu yeniden gündeme getirmektedir.

Transhümanist ideolojide evrimin hızlandırılabilmesi düşüncesi ve teknolojik tekillik (singularity) fikri, bu dönüşümün en dikkat çekici yönlerinden biridir. Bu yaklaşıma göre evrimsel sürecin doğal sınırları içinde ilerleyen biyolojik insan fikri, yerini NBIC teknolojileri ve yapay zekâ aracılığıyla yapılan müdahalelerle hızlandırılmış ve yönlendirilmiş bir evrim tasavvuruna bırakmaktadır. Dolayısıyla transhümanizm insanı; fiziksel, zihinsel ve bilişsel sınırlarının aşılması gereken bir “ara form” olarak değerlendirmekte ve insan sonrası posthuman bir varlık durumunu nihai hedef olarak görmektedir. Bu çerçevede transhümanist yaklaşımda özellikle teknolojik tekillik düşüncesi, bu dönüşümün zirve noktası olarak konumlandırılmaktadır. Tekillik denilen bu aşama insan ile makinenin, fiziksel ile sanal gerçekliğin arasında fark olmadığı bir evre olup; insanlığın bu süreçte insan olarak kalmaya devam edeceği, ama artık tam anlamıyla biyolojik olmayacağı ve insanın merkezi konumunu kaybedeceği bir kırılma noktasıdır. Aslına bakılırsa bu dönüşüm sadece biyolojik ve teknolojik bir mesele ile sınırlı değil, aynı zamanda derin bir ontolojik kırılmayı da beraberinde getirmektedir. Tekillik denilen aşamaya gelindiğinde insanın merkezi konumunun zayıflama ihtimali, insanın değeri, özgürlüğü ve sorumluluğu gibi temel felsefi ve teolojik kavramların da yeniden düşünülmesini zorunlu kılmaktadır. Zira insanın “sabit”, “verili” olan doğasını

kendisi aşma iddiası, onu yaratılmış olan bir varlık olarak konumlandırılan geleneksel dini anlayışla bir gerilim içerisindedir.

Transhümanizm ideolojisinin teolojik iddialarını incelediğimizde bu hareketin sadece bilimsel bir projeyle sınırlı olmadığını, aynı zamanda örtük bir metafizik ve hatta seküler bir kurtuluş öğretisi sunduğunu söyleyebiliriz. Transhümanist yaklaşım insanın kendi kurtuluşunun yine kendi elinde olduğunu savunurken, teknolojiyi de adeta dinin yerine geçebilecek bir güç gibi konumlandırmaktadır. Bu noktada yapay zekâ çağı denilen modern dönemde teknolojik ve bilimsel alanda yaşanan gelişme ve ilerlemeler; aynı zamanda insanın kurtuluşu, ilerlemesi ve ölümsüzlük gibi varoluşsal beklentileriyle ilişkilendirildiğinde yeni dini akımların oluşumuna zemin hazırlamıştır. Nitekim tezde bu dini akımlardan özellikle Terasem hareketinin transhümanizmin öğretileriyle birebir örtüşen, aynı hedef ve ideallere hizmet eden ve transhümanizm düşüncesini temsil eden dini bir hareket olduğuna özellikle vurgu yapılmıştır. Yapılan çalışmada ayrıca deizm ve apateizm gibi akımlarında transhümanizmin öngördüğü bu süreci destekleyen düşünsel zeminler sunduğuna dikkat çekilerek, bu yaklaşımların Tanrı'nın evrendeki rolünü ya sınırlandırıldığını veya tamamen anlamsızlaştırıp önemsizleştirdiği belirtilmiştir. Dolayısıyla böyle bir yaklaşım insanın kendi kurtuluşunu kendi elleriyle gerçekleştirebileceği düşüncesini ön plana çıkarmakta, teknolojiyi adeta Aşkın'ın yerini alan bir otoriteye dönüştürmektedir. Nihayetinde bu durum, dinin insana sunmuş olduğu anlam ve amaç çerçevesinin zayıflamasına ve bireyin metafizik referanslardan uzaklaşmasına neden olmaktadır.

İkinci bölümde yapay zekâ ve din ilişkisine değinilerek dinin de yaşanan bu dönüşüm sürecinden bağımsız kalmadığını, yani teknolojinin dini alanı da etkilediğine dikkat çekilmiştir. Yapay zekânın gerek seküler alanlarda gerekse temel İslam ilimlerinde insan hayatına getirdiği kolaylıklar ve faydaları sayılamayacak kadar çok olup, bu teknolojinin aynı zamanda kontrollü kullanılmaması halinde birçok sorunu da insan hayatına taşıyacağı kuşkusuzdur. Günümüzde yapay zekâ teknolojisi din bilimleri alanlarında dini bilginin üretimi, yorumlanması, sınıflandırılması ve yayılması süreçlerinde artık aktif rol almaya başlamıştır. Özellikle temel İslam ilimlerinde metin işleme ve veri işleme gibi konularda çok ciddi katkılar sunmaktadır. Fakat bu durum aynı zamanda bazı riskleri de beraberinde getirmektedir. Dini bilginin yapay zekâ destekli uygulamalar ve algoritmalar aracılığıyla üretilmesi; dini otoriteyi parçalama, bireysel

yorumculuğu artırma ve geleneksel bilgiyi üretim süreçlerini zayıflatma gibi sorunları gündeme getirmekte ve bu sorunlar için önlemler alınmadığı süreçte dini otoritelerin yerini, dijital sistemlerin almasına ve bu durum neticesinde dinin yorumlanma biçimlerinin değişmesi gibi olumsuzluklara da yol açabilmektedir. Geleneksel dini otoritelerin yerini dijital sistemlerin alması neticesinde dinin farklı şekillerde yorumlanmasına zemin hazırlamış ve dijital teoloji diyebileceğimiz yeni bir alanın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Teknolojinin sunmuş olduğu imkanlar neticesinde dini pratiklerin ve ritüellerin dijital alan dediğimiz bu ortamlara taşınması ile dini kavramlar ve uygulamalar yeniden şekillenmiştir. Fakat burada asıl dikkat edilmesi gereken husus, teknolojinin bir araç olmaktan çıkıp amaç haline dönüşme tehlikesi ile karşılaşmamak için bu dengenin iyi korunması gerekmektedir. Zira dini bilgilerin algoritmik sistemler aracılığıyla kontrollü olmayan bir şekilde üretilmesi ve yayılması neticesinde kutsalın tahribi, bias, ve dini otorite ile ilgili ciddi sorunlar yaşanmasına neden olacaktır. Dolayısıyla din insanın anlam arayışına cevap veren bir alan iken, teknolojinin bu alanı belirlemeye çalışması dinin özünü zayıflatmasına neden olacaktır.

Tezin üçüncü bölümünde incelenen tekillik temelli riskler, transhümanizm ideolojisinin hedef ve iddialarına hizmet eden bu projelerini sadece umut vadeden yönleriyle değil, aynı zamanda potansiyel tehditleriyle de değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir. Transhümanist yaklaşımın öngördüğü gelecek tasavvurunda elini kuvvetlendirecek projelerden özellikle ölümsüzlük projeleri, klonlama, kriyoprezervasyon yöntemleri gibi uygulamalar ilk bakışta insan hayatını uzatma ve iyileştirme amacı taşısa da aslında insanın faniliğini aşma çabasının somut birer örnekleridir. Bu tür girişimler insanın yaratılmışlık bilincini zayıflatırken, ölüm olgusunun da anlamını kökten değiştirmektedir. Bu bağlamda transhümanist projeler ontolojik düzlemde insanın değersizleştirilmesi, teolojik düzlemde ise Tanrı'nın tasavvurunu dönüştürme gibi tehditleri barındırmaktadır. Klonlama teknolojisinin sağlık alanında faydalı olabilecek birçok yönleri olsa da insanın bir “ürün” olarak görülmesi riskini barındırdığı için aynı zamanda etik sorunlara da yol açmaktadır. Sağaltıcı klonlama tıbbi açıdan çığır açıcı bir potansiyeli taşısa da tedavi sınırlarının aşılması durumunda insanı tasarlanabilen bir varlık haline dönüştürme riski taşımaktadır. Kriyoprezervasyon yöntemi ise ölümden sonra tekrardan hayata dönme umudunu, teknolojiye bağlamanın somutlaşmış halidir. Kısacası kriyoprezervasyon yöntemi, ölüm sonrası diriliş fikrini

teknolojik bir zemine taşımakta ve bu yönüyle dini eskatoloji ile rekabete giren seküler bir umut biçimi sunmaktadır. Bu durum ise geleneksel dini düşüncede ölüm ve ahiret anlayışlarıyla doğrudan ilişkili olup yeni tartışmaları da gündeme getirmektedir.

Bu gelişmelerin diğer önemli bir sonucu ise Tanrı tasavvurundaki dönüşümdür. Transhümanizm düşüncesine göre insan; teknolojik uygulamalar ve sistemler aracılığıyla zamanla fiziksel, zihinsel ve bilişsel olarak daha güçlü ve bilgili hale gelerek sınırlarını aşabilen, yani kendi evrimini teknoloji yardımıyla yönetebilen ve böylece Tanrı'ya benzer özellikleri kazanabilen bir varlık olarak görülmektedir. Transhümanist düşüncede insanın kendi doğasına yönelik yapmış olduğu müdahaleleri (hacklemesi) bir bakıma “Tanrı'ya benzeme”, “Tanrı'ya yakınlaşma” halinin izdüşümüdür. Bu durum ise klasik teolojide yaratan-yaratılan veya Tanrı-insan arasındaki sınırın siliklenmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla bu yaklaşımda insan artık yalnızca yaratılmış bir varlık değil, kendini yeniden şekillendiren ve inşa eden bir güç olarak düşünülmektedir. Bu bağlamda transhümanizm düşüncesinin bir ileri aşaması olan posthümanizm düşüncesinde bu değişen Tanrı tasavvuru kendini daha çok hissettirecektir. Çünkü posthümanist düşüncede Tanrı mutlak ve aşkın bir varlık olmaktan ziyade, insanın aşabileceği bir sınır veya ulaşabileceği bir ideal olarak tasavvur edilir.

Dördüncü bölümde ele alınan 2045 Initiative projeleri ve dijital ölümsüzlük fikri, transhümanizm düşüncenin en çok önem verdiği ve en radikal hedeflerini temsil eden projelerindendir. İnsan zihninin ve bilincinin dijital ortamlara aktarılması fikri kimlik, benlik kavramlarının da yeniden tanımlanmasını zorunlu kılmaktadır. Eğer bir insanın zihni dijital bir ortama aktarılırsa bu varlık hala aynı kişi olarak kalacak mıdır? veya birden fazla kopyalanması durumunda hangisi gerçek öznedir? Bu ve benzeri birçok soru felsefi ve teolojik açıdan oldukça önemli olup derin tartışma alanları yaratacağı kuşkusuzdur. Bu çerçevede “insan nedir?” sorusu sadece biyolojik olarak değil, aynı zamanda dijital bir varlık perspektifinden de ele alınması gerekmektedir. Bu bağlamda transhümanist düşüncenin savunduğu dijital ölümsüzlük projeleri insanın ruhsal ve metafizik boyutunu ihmal etme tehlikesi barındırmaktadır. Çünkü insan sadece bilgi işleyen bir sistem değil, aynı zamanda anlam arayan, aşkınla ilişki kuran ve değer üreten bir varlıktır. Ayrıca dijital varlıkların ortaya çıkması ise Tanrı-insan ilişkisinin yeniden yorumlanmasına zemin hazırlamaktadır. Bu noktada temel soru “Teknolojik olarak geliştirilmiş veya dijitalleştirilmiş bir varlık hâlâ insan olarak kabul edilir mi?” veya

“İbadet, sorumluluk ve ahlak gibi kavramlar bu yeni varlık türleri için nasıl geçerli olacaktır?” Bu sorulara verilecek cevaplar henüz net değilse de gerçek olan bir şey varsa oda gelecekte insanlığın bu konularda derin tartışmalara gireceğidir.

Genel olarak değerlendirdiğimizde transhümanizm ve yapay zekâ çağında din sadece bir inanç sistemi olarak değil, aynı zamanda insanın anlam arayışını koruyan bir referans noktası olarak önemini korumaktadır. Günümüz modern çağında teknoloji her geçen gün gelişme ve hız kat etmesiyle insan hayatını kolaylaştırarak yeni imkanlar sunmakta, bu durum beraberinde ciddi problemleri de getirmektedir. Teknolojik gelişmeler insanın imkanlarını genişletirken, beraberinde sınırlarını da bulanıklaştırmaktadır. İnsan bu sınırları aşmaya çalışırken aynı zamanda kim olduğunu ve ne için var olduğunu da sorgulamak zorunda kalmaktadır. Dolayısıyla insanın varlığının silikleştiği bu noktada din, insanın ontolojik konumunu, ahlaki sorumluluğunu ve varoluşsal anlamını yeniden hatırlatan bir çerçeve sunarak önemli bir rehber olmaya devam etmektedir. Sonuç olarak transhümanizm düşüncesinin ve yapay zekâ projelerinin sunmuş olduğu imkanlar tamamen reddedilmesi gereken alanlar değil, fakat bu gelişmelerin eleştirel bir perspektifle değerlendirilmeden kabul edilmesi de doğru değildir. İnsan merkezli olmayan; fakat insanın onurunu, değerini ve anlam arayışını koruyan dengeli bir yaklaşım geliştirilmesi gerekmektedir. Böyle bir çerçeveden değerlendirilmediğinde, teknoloji artık insanı özgürleştiren bir araç olmaktan çıkıp, onu belirleyen ve özgürlüğünü sınırlayan bir güce dönüşebilir. Bu yüzden geleceğin dünya tasavvurunda en önemli mesele teknolojik ilerleme ile etik ve sorumluluk arasında sağlıklı bir denge kurabilmektir. Dolayısıyla bu çalışma teknolojinin insan üzerindeki etkilerini anlatmaya ve bu etkileri dini ve felsefi perspektiften değerlendirmeye katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Bu yüzden geleceğin dünyasında bu konuların daha da önem kazanacağı açık olup, insanın geleceğine dair tartışmalar da din ile teknoloji arasındaki ilişkinin dikkatli ve derinlikli olarak ele alınması büyük önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- 2045 Initiative. "International Manifesto of the '2045' Strategic Social Initiative". Erişim 15 Şubat 2026. <http://2045.com/manifest/>
- Abdülcebbar, Kâdî. *el-Muğnî fî Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-'Adl*. thk. Taha Hüseyin. Kahire: el-Müessesetü'l-Misriyye, 1965.
- Akçetin, Nurhayat Çalışkan. "İnsancı" Olmak ya da 'İnsan' Olmak: Hümanizm'e Eleştirel Bir Bakış". *Beytülhikme* 8/2 (2018): 691-712.
- Arslan, Kürşat. "Eğitimde Yapay Zekâ Uygulamaları". *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi* 11/1 (Haziran 2020): 71-88. <https://izlik.org/JA76ZX87TN>.
- Aslan, Merve. "Tanrı'nın Mükemmellik Sıfatı Bağlamında Teizm ve Deizmin İddialarının Karşılaştırılması". *Nous Academy Journal* 5 (2025): 46-64. <https://doi.org/10.5281/zenodo.17347411>.
- Aydın, Ahmet. "Fıkhi Açından Bedene Yönelik Müdahaleler: Transhuman Adayına Bir İlmihal Denemesi". *Din ve Transhümanizm*. ed. Talip Demir, 145-168. Ankara: Eskiyei Yayınları, 2021.
- Aytepe, Mahsum. "Transhümanizm ve Ölümsüzlük Çabalarının Anlamı". *Yeni Gölgele: Dijital Evren, Yapay Zekâ ve Transhümanizm*. ed. Mustafa Çuhadar. Ankara: DİB Yayınları, 2023.
- Barak, Nefise. "Charles Darwin Teorisini Neden 'Evrin Teorisi' Olarak Adlandırmadı?". *Abant Sosyal Bilimler Dergisi* 25/1 (2025): 558-567.
- Bilge, Meliha. "Ebû İshak İbrâhim b. Seyyâr en-Nazzâm'ın Mûcize Anlayışı". *Kader* 18/2 (2020): 587-616. <https://doi.org/10.18317/kaderdergi.731921>.
- Bozkurt, İsmail İ., Buse Sarıgül. "Beyin-Makine Arayüzleri ve Nöroşirürji Uygulamaları". *Türk Nöroşirürji Dergisi* 32/2 (2022): 151-158.
- Bostrom, Nick. "A History of Transhumanist Thought". *Journal of Evolution and Technology* 14/1 (2005): 1-25. <http://jetpress.org/volume14/bostrom.html>.
- Bostrom, Nick. "Transhumanist Values". *Journal of Philosophical Research* 30 (2005): 4-6. https://doi.org/10.5840/jpr_2005_30_2.
- Bostrom, Nick. *Superintelligence: Paths, Dangers, Strategies*. Oxford: Oxford University Press, 2014.
- Can, Seyithan. "Transhümanizm Nedir?". İçinde *Yeni Gölgele: Dijital Evren, Yapay Zekâ, Transhümanizm*. ed. Mustafa Çuhadar, 117-130. Ankara: DİB Yayınları, 2023.
- Cüveynî, Ebû'l-Me'âlî 'Abdûlmelik b. 'Abdillâh el-. *el-İrşâd ilâ Kavâ'idî'l-Edille fî Uşûli'l-İ'tikâd*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1950.
- Çadır, Yusuf. *Transhümanizm: Ölüm ve Ölümsüzlük*. İstanbul: Kedidedi Yayınları, 2023.
- Çankırılı, Ali. "IQ-EQ". *Zafer Dergisi*. Ocak 2001. Erişim 19 Mayıs 2026. <https://www.zaferdergisi.com/makale/18612-iq-eq.html>
- Çaylı, Zafer. "Çağdaş Din Felsefesi Problemleri: Apateizm Örneği". İçinde *International Scientific Research and Innovation Congress-II*, 1369-1376. Ankara: 2020.

- Çinici, Murat - Kızılgeçit, Muhammed. "Sentetik Âlim, İmkânsız Ârif". *Yapay Zekâ Teolojisi*. ed. Yıldırım Sipahi. 153-170. İstanbul: Orion Yayın Grubu, 2026.
- Çinici, Murat - Kızılgeçit, Muhammed. "Yapay Zekâ ve Din Psikolojisi". *Diyanet İlmi Dergi* 59/2 (Haziran 2023), 745-768. <https://doi.org/10.61304/did.1240124>
- Çinici, Murat. *Yapay Zekâ Çağında Dindarlık*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2025.
- Çitil, Ahmet Ayhan. "Yapay Zekâ Projesinin Felsefî Arka Planı". *Yapay Zekâ ve İslam*. ed. Mehmet Bulgen. İstanbul: Timaş Yayınları, 2025.
- Darwin, Charles. *On the Origin of Species by Means of Natural Selection*. London: John Murray, 1859.
- Darwin, Charles. *Türlerin Kökeni*, Çeviren Öner Ünal, İstanbul: Alfa Yayınları, 2019.
- Dağ, Ahmet. *İnsansız Dünya: Transhümanizm*. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2022.
- Emre, Yusuf. "Cenneti Dünyada Yaşamak: Ölümsüzlük Arzusu, Uzatılmış Yaşam ve Din". *İçinde Din ve Transhümanizm*. ed. Talip Demir, 173-190. Ankara: Eskiyei Yayınları, 2021.
- Eraslan, Levent. "Dijital Bir Terör Örgütü Olarak FETÖ". *İçinde Yeni Gölgele: Dijital Evren, Yapay Zekâ ve Transhümanizm*. ed. Mustafa Çuhadır, 85- 102. Ankara: DİB Yayınları, 2023.
- Erkmen, Recep. "Fizik ve Metafizik Arasında Gençlik: Artan Müphemlik Sorunu". *Değişen Dünyada Aile ve Gençliğin İnşası*. ed. Coşkun Baba vd. İstanbul: Ravza Yayınları, 2025.
- Erkmen, Recep. "Yapay Zekâ ve Transhümanizm Çağında İnsan ve Din". *İçinde Din, Bilim ve Felsefe Arasında Yapay Zekâ, Transhümanizm ve Dijitalleşme*. ed. Recep Erkmen, 15-60. İstanbul: Ravza Yayınları, 2024.
- Ermetin, Orhan. "Hayvancılıkta Yapay Zekâ Uygulamaları". *Journal of Animal Production* 64/1 (2023): 48-58. <https://doi.org/10.29185/hayuretim.1260200>.
- Eş'arî, Ebû'l-Hasan. *el-İbâne 'an uşûli'd-diyâne*. Beyrut: Dârü'l-Ensâr, 1987.
- Eş'arî, Ebû'l-Hasan. *el-Lüma 'fî'r-Red 'alâ Ehli'z-Zeyğ ve'l-Bida'*, nşr. Richard J. McCarthy. Beyrut: Dârü'l-Meşrik, 1953.
- European Commission. "Human Brain Project". Erişim Tarihi 5 Nisan 2026. <https://www.humanbrainproject.eu>.
- Floridi, Luciano. *The Fourth Revolution: How the Infosphere Is Reshaping Human Reality*. Oxford: Oxford University Press, 2014.
- Foucault, Michel. *Hapishanenin Doğuşu*. çev. Mehmet Ali Kılıçbay. Ankara: İmge Kitabevi, 2000.
- Fukuyama, Francis. *Our Posthuman Future: Consequences of the Biotechnology Revolution*. New York: Farrar, Straus and Giroux, 2002.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid el-. *İhyâ'u 'Ulûmi'd-Dîn*. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1983.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid el-. *Tehâfütü'l-Felâsife*. Kahire: Dârü'l-Me'ârif, 1966.
- Geraci, Robert M. *Apocalyptic AI: Visions of Heaven in Robotics, Artificial Intelligence, and Virtual Reality*. New York: Oxford University Press, 2010.
- Gıynaş, Ahmet Yusuf. *İslam Hukukunda Klonlama ve Kök Hücre*. Aksaray: Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

- Görgülü, Ülfet. *İnsan Genomuna Müdahale: Etik Tartışmalar Fıkhi Yaklaşımlar*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2021.
- Grant, Ian H. *Philosophies of Nature After Schelling*. London: Continuum, 2006.
- Gündoğar, Hamdi. "Müslüman Kimliğine Yönelen İki Tehdit: Deizm ve Sekülerizm". *Journal of Analytic Divinity* 4/2 (2020), 247-260.
- Habermas, Jürgen. *İnsanın Doğasının Geleceği*. çev. Kaan H. Ökten. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012.
- Haltaş, Kadir – Ergüzen, Atilla – Erdal, Erdal – Lüy, Murat. "Yardımcı Sistem Olarak BCI ve EEG Sinyallerinin Kullanımı". *Uluslararası Mühendislik Araştırma ve Geliştirme Dergisi* 10/3 (2018).
- Harari, Yuval Noah. *Homo Deus: A Brief History of Tomorrow*. New York: HarperCollins, 2017.
- Harris, John. *Enhancing Evolution: The Ethical Case for Making Better People*. Princeton: Princeton University Press, 2007.
- Hedberg, Trevor. "The Definition of Atheism". *Religious Studies* 47/3 (2011), 279-290.
- Honda Motor Co. "Honda Debuts New Humanoid Robot 'ASIMO'" 19 Mayıs 2026. <https://www.tech-worm.com/honda-asimo>
- Huxley, Aldous. *Cesur Yeni Dünya*. çev. Ümit Tosun. İstanbul: İthaki Yayınları, 2020.
- İkizoğlu, Sueda. "Sanat Terapisi ve Yaratım İlişkisi Bağlamında Yapay Zekâ ve Ai-Da Robot Örneği". *Kesit Akademi Dergisi* 10/38 (2024), 239-250.
- Itskov, Dmitry. "Avatar 2045 Initiative". Avatar 2045, 2013. Erişim 14 Nisan 2026. <https://2045.com>
- Kaya, Cumali – Akar, Melih – Akal, Eser – Çevik, Mesut. "Testiküler Doku Kriyoprezervasyonu". *Anadolu Çevre ve Hayvancılık Dergisi* 6/1 (2021), 128-134. <https://doi.org/10.35229/jaes.848376>
- Kızılgeçit, Muhammed - Çinici, Murat. "Koronavirüs (Covid-19) Sürecinde Yapay Sinir Ağları Yöntemiyle Bireylerin Dini Başa Çıkma Düzeylerinin Tahmini". *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 54 (Aralık 2020), 45-65. <https://doi.org/10.29288/ilted.774693>
- Köse, Ali. *Dinin Geleceği*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2025.
- Kurzweil, Ray. *The Singularity Is Near: When Humans Transcend Biology*. New York: Viking, 2005.
- Kurzweil, Ray. *İnsanlık 2.0: Tekilliğe Doğru Biyolojisini Aşan İnsan*. çev. Mine Şengel. İstanbul: Alfa Yayınları, 2016.
- Lotte, Fabien – Nam, Chang S. – Nijholt, Anton. "Introduction: Evolution of Brain-Computer Interfaces". *Brain-Computer Interfaces Handbook: Technological and Theoretical Advances*. ed. Chang S. Nam – Anton Nijholt – Fabien Lotte, 1-20. Boca Raton: CRC Press, 2018.
- Markram, Henry. "The Blue Brain Project". *Nature Reviews Neuroscience* 7/2 (2006), 153-160. <https://doi.org/10.1038/nrn1848>
- Mâturîdî, Ebû Manşûr Muhammed b. Muhammed el-. *Kitâbü't-Tevhîd*. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

- Mâturîdî, Ebû Manşûr Muhammed b. Muhammed. *Kitâbü't-Tevhîd*. thk. Bekir Topaloğlu. İstanbul: İSAM Yayınları, 2002.
- Mayr, Ernst. *Evrîm Nedir?*. çev. Cem Say. İstanbul: Metis Yayınları, 2010.
- Metzinger, Thomas. *The Ego Tunnel: The Science of the Mind and the Myth of the Self*. New York: Basic Books, 2009.
- Minsky, Marvin. *The Society of Mind*. New York: Simon & Schuster, 1986.
- Moravec, Hans. *Mind Children: The Future of Robot and Human Intelligence*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1988.
- More, Max. "Transhumanism: Towards a Futurist Philosophy". *Extropy* 6 (1990), 6-12.
- Neuralink. "An Integrated Brain-Machine Interface Platform with Thousands of Channels". *Journal of Medical Internet Research* 21/10 (2019), e16194. <https://doi.org/10.2196/16194>
- Organization of Islamic Cooperation (OIC). *Resolutions of the Islamic Fiqh Academy (1985–2000)*. Cidde: OIC, 2003.
- Ödemiş, Mehmet. "Algoritmik Zihinler Sorunu, Zihin Transferinin Kelâmî Kritisî". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27/1 (2025), 216- 231.
- Ödemiş, Mehmet. "Teolojik Bir Mesele Olarak Yapay Zekâ ve Humanoidler". *Yapay Zekâ ve İslam*. ed. Mehmet Bulgen, 265-290. İstanbul: Timaş Yayınları, 2025.
- Ödemiş, Mehmet. *Özgürlüğün Trajedisi Nörobilim Bağlamında İrade Sorunu*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2024.
- Özdemir, Muhammet. "Yeni-Materyalizm ve Beden Bağlamında Transhümanizm ve Posthümanizmin Bilinç Felsefeleri". *Din ve Transhümanizm*. ed. Talip Demir, 245-270. Ankara: Eskiyei Yayınları, 2021.
- Özgökman, Fatih. *Teleolojik Delil ve Evrim Teorisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.
- Öztemel, Ercan. "Yapay Zekâ ve Din". *Yapay Zekâ, Transhümanizm ve Din*. ed. Muhammed Kızılgeçit, 21-40. Ankara: DİB Yayınları, 2022.
- Öztemel, Ercan. "Yapay Zekâ ve İnsanlığın Geleceği". *Bilişim Teknolojileri ve İletişim: Birey ve Toplum Güvenliği*. ed. Muzaffer Şeker - Yasin Bulduklu - Cem Korkut-Mürsel Doğrul, 95-120. Ankara: TÜBA, 2020.
- Öztürk, Cennet Ceren. "Nasıl Ölümsüz Olabiliriz?". *Din, Bilim ve Felsefe Arasında Yapay Zekâ, Transhümanizm ve Dijitalleşme*. ed. Recep Erkmén. İstanbul: Ravza Yayınları, 2024.
- Parfit, Derek. *Reasons and Persons*. Oxford: Oxford University Press, 1984.
- Râzî, Fahreddîn. *Mefâtîhu'l-Ğayb*. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1981.
- Râzî, Fahreddîn. *el-Metâlibü'l-‘âliye*. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-‘Arabî, 1987.
- Rothblatt, Martine. *Virtually Human: The Promise—and the Peril of Digital Immortality*. New York: St. Martin's Press, 2014.
- Sağırkaya, Hakan – Bağış, Haydar. "Memeli Embriyolarının Kriyoprezervasyonu". *Uludağ Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi* 22/1-2 (2003), 127-135. <https://izlik.org/JA64PT86TR>

- Samsunlu, Elif Tuğçe. "Gen Terapisinde CRISPR-Cas9". *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi* 8/3 (2021), 574-580. doi.org/10.34087/cbusbed.905029
- Sandberg, Anders – Bostrom, Nick. *Whole Brain Emulation: A Roadmap*. Oxford: Future of Humanity Institute, 2008.
- Say, Cem. "Yapay Zekâ". *Bilim ve Gelecek dergisi*, Büyükçekmece Belediyesi, İstanbul, Aralık 2018. <https://www.odatv.com/guncel/yapay-zeka-elektrigin-icadi-kadar-gercek-ve-hayatimizda-elektrik-kadar-olacak-153022>
- Sipahi, Yıldırım. "Bir Sempozyumun Ardından: Uluslararası Sempozyum İslam Hukuku Araştırmalarına Zemin Açısından 'Yapay Zekâ' Konulu Disiplinlerarası Teorik ve Pratik Çalışmalar". *Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/1 (2022), 143-149.
- Spencer, Herbert. *The Study of Sociology*. London: Macmillan, 1873.
- Taslaman, Caner. *Evrin Teorisi, Felsefe ve Tanrı*. İstanbul: İstanbul Yayınevi, 2016.
- Taylor, Charles. *A Secular Age*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2007.
- Teftâzânî, Sa'deddîn et-. *Şerhu'l-Akâid*. İstanbul: Dârü't-Tıbâa, ts.
- Tegmark, Max. *Life 3.0: Being Human in the Age of Artificial Intelligence*. New York: Knopf, 2017.
- Topaloğlu, Bekir. *Kelâm İlmi*. İstanbul: Damla Yayınevi, 2013.
- Tümertürkân, Meral. "Gündelik Hayatın Gözetimi: 'Panoptikon Toplumu'". *ETHOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar* 3/2 (2010), 1-11.
- Umut, Tuba Nur. "İlahiyat Çalışmalarında Üretken Yapay Zekâ: Potansiyel Kullanım Alanları ve Etik Boyutları". *Yapay Zekâ ve İslâm*. ed. Mehmet Bulgen, 135-160. İstanbul: Timaş Yayınları, 2025.
- Usanmaz, Bilal vd. "Yapay Zekânın Sektörlere Etkisi". *Yapay Zekâ, Transhümanizm ve Din*. 30-45. Ankara: DİB Yayınları, 2022.
- Ünal, Sevim. "İbadetlerle İlgili Fetvalar ve Yapay Zekâ Uygulamaları: Karşılaştırmalı Bir Analiz". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 24/3 (2005).
- Vita-More, Natasha. "The History of Transhumanism". *The Transhumanism Handbook*. ed. Newton Lee, 49-61. Cham: Springer, 2019. https://doi.org/10.1007/978-3-030-16920-6_3
- Yeşilkaya, Nazan - Umut, Tuba Nur. "Transhümanizmde Adaleti Tesisin İmkânına İlişkin Bir Değerlendirme". *Artuklu Akademi* 9/1 (2022), 75-96.
- Yeşilyurt, Büşra – Yeşilyurt, Muhammet. "Dini Transhümanizmin Bir Örneği Olarak Terasem Trans-Dini". *Mizanü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi* 15 (2022), 555-574.
- Yurtseven, Muhammet. "Yapay Zekânın İslami Finans Endüstrisine Entegrasyonu ve Şer'i Etkinlikteki Rolü". *Yapay Zekâ ve İslâm*. ed. Mehmet Bulgen, 385-410. İstanbul: Timaş Yayınları, 2025.
- Yurtseven, Muhammet. "Yapay Zekâ Tabanlı Geniş Dil Modelleri Klasik Arapça Fıkıh Metinlerini Türkçeye Çeviride Başarılı mı? Uygulamalar Üzerinden Karşılaştırmalı Analiz". *Yapay Zekâ Teolojisi*. ed. Yıldırım Sipahi. 221-248. İstanbul: Orion Yayın Grubu, 2026.

- Yüksel, Emrullah. "Din Fenomeni". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (2012), 79-82.
- Zuboff, Shoshana. *Gözetim Kapitalizmi Çağı*. çev. Nurettin Elhüseyni. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2020.

ÖZ GEÇMİŞ

Ad Soyad: Arzu BAYRAM	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Atatürk Üniversitesi
Fakülte	İlahiyat Fakültesi
Bölümü	İlahiyat
Yüksek Lisans	
Üniversite	
Enstitü Adı	
Ana Bilim Dalı	
Programı	
Makale ve Bildiriler (Varsa)	
1. Yapay Zekâ, Transhümanizm ve Din /Kollektif, Kitap Değerlendirmesi, ÂSÂR Dergisi, 4(1), 108-111.	